

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

**Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова
Кафедра економіки підприємства та корпоративного управління**

О.А. КНЯЗЄВА

ОСНОВИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В ГАЛУЗІ ЗВ'ЯЗКУ

**Навчальний посібник
з дисципліни «Університетська освіта»
для студентів за напрямом підготовки
6.030504 «Економіка підприємства»
6.030601 «Менеджмент»**

ЗАТВЕРДЖЕНО

**Вченою радою Одеської національної
академії зв'язку ім. О.С. Попова
Протокол № 4 від 25.12.2009 р.**

ОДЕСА - 2012

УДК 338.47
ББК 65.9(2)38
К - 45

План НМВ 2010/2011 р.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 1/11-2643 від 28.02.2012 р.)*

Князева О.А. Основи університетської освіти в галузі зв'язку: навч. посіб. /
О.А. Князева. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2012. – 156 с.

Рецензенти:

С.К. Харічков – доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України;

Н.А. Хрущ – доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та аудиту Хмельницького національного університету.

Внутрішній рецензент – **Н.П. Спільна**, кандидат економічних наук, професор кафедри ЕП та КУ ОНАЗ ім. О.С. Попова.

ISBN 978-966-7598-78-5

У навчальному посібнику викладено загальні відомості щодо організації університетської освіти та професійної підготовки фахівців галузі зв'язку в контексті Болонської декларації. Наведено основи надання університетської освіти, базові елементи Європейської кредитно-трансферної (модульної) системи. Визначено принципи та методи фундаменталізації та індивідуалізації вищої освіти як фактора становлення демократичного суспільства. Наведено методи організації навчального процесу та його науково-методичного забезпечення. Досліджено особливості соціально-культурної інфраструктури вищого навчального закладу та принципи студентського самоврядування. У скороченій формі викладено закономірності та функції економіки і менеджменту, а також основні елементи економічної та управлінської діяльності в галузі зв'язку.

Рекомендується для абітурієнтів та студентів вищих навчальних закладів галузі зв'язку та інших галузей економіки.

СХВАЛЕНО на засіданні кафедри Економіки підприємства та корпоративного управління ОНАЗ ім. О.С. Попова (протокол № 5 від 26 листопада 2009 р.)

РЕКОМЕНДОВАНО Вченою радою Навчально-наукового Інституту економіки та менеджменту (НН ІЕМ) Одеської національної академії зв'язку ОНАЗ ім. О.С. Попова (протокол № 3 від 15 грудня 2009 р.)

ISBN 978-966-7598-78-5

© О.А. Князева

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ.....	12
1.1. Історія розвитку університетської освіти.....	12
1.2. Види вищих навчальних закладів в Україні.....	16
1.3. Університетська освіта в контексті Болонського процесу.....	18
1.4. Базові елементи Європейської кредитно-трансферної (модульної) системи (ECTS).....	20
1.5. Впровадження в Україні Болонського процесу в контексті формування зони європейської вищої освіти.....	23
РОЗДІЛ 2. ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ	29
2.1. Фундаменталізація вищої освіти в контексті сучасних вимог ..	29
2.2. Індивідуалізація вищої освіти як фактор становлення демократичного суспільства	31
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	34
3.1. Кафедра як основа навчальної роботи.....	34
3.2. Види навчальної роботи студентів.....	35
3.3. Призначення і види виробничої практики.....	37
3.4. Організація і порядок проведення контролю успішності студентів	38
3.5. Виконання випускної роботи.....	41
РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІНФРАСТРУКТУРА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ (на прикладі ОНАЗ ім. О.С. Попова).....	44
4.1. Структура Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова.....	44
4.2. Структура й історія Інституту економіки та менеджменту.....	48
РОЗДІЛ 5. НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	52
5.1. Бібліотека і правила користування її фондами.....	52
5.2. Методичне забезпечення дистанційної освіти.....	54
РОЗДІЛ 6. СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	56
6.1. Історія розвитку студентського самоврядування.....	56
6.2. Права й обов'язки студента.....	58
6.3. Вимоги до фахівця з вищою освітою.....	60

РОЗДІЛ 7. СУЧАСНІ ФУНКЦІЇ І ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕКОНОМІКИ. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВА ЗВ'ЯЗКУ	64
7.1. Історія розвитку економіки як науки.....	64
7.2. Функції, закономірності та предмет вивчення економіки. Особливості економіки підприємств галузі зв'язку.....	65
7.3. Послуги галузі зв'язку, їх облік та показники якості.....	72
7.4. Трудові ресурси підприємства зв'язку.....	74
7.5. Матеріальні ресурси підприємства зв'язку.....	76
7.6. Фінансові ресурси та джерела їх формування.....	78
7.7. Витрати, доходи, прибуток та рентабельність підприємства	80
 РОЗДІЛ 8. СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ФУНКЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ І МАРКЕТИНГУ В ГАЛУЗІ ЗВ'ЯЗКУ	 84
8.1. Історія розвитку концепцій менеджменту.....	84
8.2. Організація як основа менеджменту. Внутрішнє і зовнішнє середовище організації	90
8.3. Розподіл праці в організації. Структура організації.....	93
8.4. Основні функції менеджменту: планування, організація, мотивація і контроль	95
8.5. Процесний, ситуаційний і системний підходи до менеджменту	96
8.6. Процес прийняття управлінських рішень.....	98
8.7. Характер праці менеджерів.....	99
8.8. Основні поняття маркетингу галузі зв'язку.....	100
 РОЗДІЛ 9. ВИЩА ОСВІТА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ (Додатковий матеріал для самостійного вивчення).....	 106
 ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА РЕФЕРАТІВ З КУРСУ „УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА”	 118
КОМПЛЕКСНЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОГО ВІДДІЛЕННЯ.....	120
ПРИКЛАД ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ (матеріал для самоперевірки).....	122
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	125
ДОДАТОК А. Текст Болонської декларації.....	127
ДОДАТОК В. Структура Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова.....	130
ДОДАТОК С. Інформація про деякі аспекти зараховування Студентів до вищих навчальних закладів країн Європи.....	131
ДОДАТОК Д. Європейські освітні терміни і категорії в контексті Болонського процесу.....	136

ПЕРЕДМОВА

Програма дисципліни «Університетська освіта» розроблена для студентів 1-го курсу напрямів: 6.030504 «Економіка підприємства» та 6.030601 «Менеджмент» в узгодженні з навчальним планом, рекомендаціями МОНМС України, з урахуванням сучасних інтеграційних процесів у міжнародній освіті в контексті Болонської декларації, а також проблем економічного і соціального розвитку країни, особливостей галузі зв'язку.

Дисципліна складається з 1-го модуля, кількість кредитів ECTS – 1, загальна кількість годин – 36, в тому числі: лекції – 16 год.; самостійна та індивідуальна робота – 20 год.

Мета навчання з дисципліни

Метою дисципліни є ознайомлення студентів з основними принципами та методами навчання у вищому навчальному закладі (університеті, академії) відповідно до сучасних інтеграційних процесів у міжнародній освіті в контексті Болонської декларації. Дисципліна «Університетська освіта» є базовою для наступного вивчення таких переметів: економіка підприємства, аналіз господарської діяльності, менеджмент, маркетинг, фінанси підприємства, а також до дипломного проектування.

Зміст дисципліни

Модуль 1. Організація професійної підготовки фахівців галузі зв'язку в контексті Болонської декларації Вхідні вимоги до вивчення модуля 1

№	Зміст знань	Шифр
1	Основні заходи, що застосовуються у навчальному процесі у ВНЗ	vx3H.1
2	Основи права, права та обов'язки громадян України	vx3H.2
3	Базові знання вищої математики та статистики в межах шкільної програми	vx3H.3
4	Основи соціології, економіки та суспільствознавства, світової історії та історії України	vx3H.4
	Зміст умінь	
1	Визначати основні принципи та закономірності суспільних процесів	vxUM.1
2	Проводити статистичне групування та математичні розрахунки	vxUM.2
3	Приймати рішення щодо самостійного навчального процесу	vxUM.3
4	Користуватися бібліотекою та її фондами	vxUM.4
5	Брати участь у студентському самоврядуванні, використовувати права та виконувати обов'язки студентів	vxUM.5

Структура залікового модуля 1

Змістовий модуль	Лекції (годин)	Практичні заняття	Само- стійна робота	Індивіду- альна робота
Модуль 1. Організація професійної підготовки фахівців галузі зв'язку в контексті Болонської декларації (16 год.)				
Університетська освіта в контексті Болонського процесу	2		2	1
Фундаменталізація та індивідуалізація підготовки фахівців з вищою освітою	2		2	1
Організація навчального процесу в вузі	2		2	1
Соціально-культурна інфраструктура університету (на прикладі ОНАЗ ім. О.С. Попова)	2		2	1
Бібліотека і правила користування її фондами	2		2	1
Студентське самоврядування як невід'ємна складова демократизації вищої освіт. Права та обов'язки студентів	2		2	1
Сучасні функції і закономірності економіки, особливості економіки підприємства зв'язку	2		4	1
Основні функції менеджменту, методи прийняття управлінських рішень	2		4	1
Разом 1 модуль, годин	16		16	8

Зміст залікових модулів (16 лекційних годин)

1.1. Університетська освіта в контексті Болонського процесу (2 год). Головні тенденції розвитку вищої освіти в європейських країнах. Болонський процес в Україні.

1.2. Фундаменталізація та індивідуалізація підготовки фахівців з вищою освітою (2 год). Роль та місце фундаментальних дисциплін у системі освіти. Індивідуалізація навчання та шляхи її впровадження.

1.3. Організація навчального процесу у ВНЗ (2 год). Структура та форми організації процесу навчання. Види контролю.

1.4. Соціально-культурна інфраструктура університету (на прикладі ОНАЗ ім. О.С. Попова) (2 год). Структура вузу, призначення та функції структурних підрозділів.

1.5. Бібліотека і правила користування її фондами (2 год). Бібліотека як складова соціально-культурної інфраструктури вузу. Дистанційне навчання.

1.6. Студентське самоврядування як невід'ємна складова демократизації вищої освіти. Права та обов'язки студентів (2 год). Мета, завдання та структура студентського самоврядування.

1.7. Сучасні функції і закономірності економіки, основні поняття економіки підприємства зв'язку (2 год). Принципи та закономірності світової та галузевої економіки. Послуги зв'язку та їх планування. Трудові, фінансові та виробничі фонди, показники їх використання. Показники економічної результативності діяльності підприємства.

1.8. Основні функції та визначення менеджменту, методи прийняття управлінських рішень (2 год). Історія виникнення менеджменту як науки. Планування, організація, мотивація та контроль як функції менеджменту. Методи прийняття управлінських рішень.

Можливі теми практичних занять модуля 1

№	Тематика практичних занять	Год.
1	Зміст та основні тенденції Болонського процесу	4
2	Структура та форми організації процесу навчання, індивідуалізація навчання	4
3	Основні економічні закономірності, показники економічної ефективності діяльності підприємства зв'язку	4
4	Визначення та склад основних функцій менеджменту.	4

Перелік індивідуальних завдань модуля 1

№ з/п	Тема та зміст	Год.
1	Теоретичні дослідження, пов'язані з впровадженням Болонського процесу в вищу освіту України та з розвитком ринкових відносин	4

Тематика рефератів

1. Основні економічні закони. Поняття сучасного ринку, його елементи.
2. Досвід економічного розвитку розвинених країн.
3. Сутність, призначення і види економічних структур в умовах ринкової економіки.
4. Історія виникнення менеджменту як науки. Основні школи управлінської думки.
5. Функції менеджера на підприємстві зв'язку. Влада та вплив.
6. Особисті риси сучасного менеджера.
7. Види ресурсів підприємства (трудові, фінансові, меморіальні та інформаційні).
8. Основні напрями реструктуризації підприємств ПАТ «Укртелеком» та УДППЗ «Укрпошта».
9. Малий бізнес у галузі зв'язку, його форми і перспективи розвитку.
10. Нові види послуг зв'язку та їхнє розповсюдження в Україні.

Методи навчання

Лекції, практичні заняття, самостійна робота та індивідуальна робота викладача зі студентом.

Методи оцінювання

Поточний контроль знань, накопичувальний залік (на підставі виконаного реферату) після 1-го модуля. Оцінювання проводиться за шкалою ECTS, п'ятибальною шкалою та за шкалою ОНАЗ (100 бал.).

Вихідні знання та уміння з модуля 1

Шифр	Зміст знань та уміння
	Студент повинен знати:
ЗН 1	Основи нормативно-правової та інформаційну базу щодо підготовки спеціаліста в вищому навчальному закладі в контексті Болонського процесу
ЗН 2	Соціокультурну інфраструктуру академії, призначення структурних підрозділів
ЗН 3	Основи студентського самоврядування, права та обов'язки студентів
ЗН 4	Основні економічні закономірності, історію розвитку економічних вчень
ЗН 5	Основні показники щодо економічної ефективності діяльності підприємства
ЗН 6	Функцій менеджменту на підприємстві
	Студент повинен уміти:
У 1	Визначати права то обов'язки студента і економіста підприємства
У 2	Визначати вплив особливостей галузі на підприємства зв'язку
У 3	Визначати ефективність використання трудових ресурсів
У 4	Визначати показники використання виробничих фондів та собівартість послуг
У 5	Визначати дохід, прибуток та рентабельність
У 6	Характеризувати функцій менеджменту та принципи прийняття управлінських рішень

ВСТУП

Сучасне життя характеризується входженням у фазу постіндустріального розвитку, пов'язаного з побудовою інформаційного суспільства та інноваційної економіки, в якому інтелект та знання виходять на перше місце. Суттєво підвищується рівень кваліфікації та професіоналізму працівників, і, як слідство, рівень необхідної освіти. Тому якості освіти приділяється першорядне значення в ході формування стратегічних пріоритетів розвитку багатьох держав, зокрема й України.

Процеси глобалізації, міжнародної та загальноєвропейської інтеграції формують умови, завдяки яким виникає необхідність у лібералізації та уніфікації освіти. Першим етапом реалізації цих процесів є розробка та впровадження основних положень Болонської декларації, які спрямовані на визнання важливості освіти та освітнього співробітництва як інструменту розвитку інформаційного суспільства та інноваційної економіки.

У Проекті Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів позначено, що те, що пропонується «Болонським процесом», має бути конкретно спроектовано на проблеми і можливості української освітньої системи [22]. З огляду на це, до основних пріоритетів діяльності України в галузі освіти та науки віднесено [9]:

- забезпечення рівного і справедливого доступу до якісної освіти;
- підвищення конкурентоспроможності української науки та її інтегрованості в світовий науковий процес;
- приведення системи вищої освіти у відповідність до вимог Болонської декларації, розширення автономії університетів як необхідної передумови інтеграції української освіти в європейський освітній простір.

Розвиток інформаційного суспільства формує нову економіку, в якій основне джерело продуктивності знаходиться в технології генерування знань, обробленні інформації і формуванні нових способів комунікації. За цих умов сфера зв'язку виходить на новий етап свого розвитку, оскільки є одним з важливіших елементів, що сприяє подальшому розвитку і становленню інформаційного суспільства та інноваційної економіки як у світовому масштабі, так і в межах України. Глобальні зміни в економіці України, обумовлені переходом до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, ставлять перед галуззю зв'язку комплекс проблем техніко-технологічного, організаційного й економічного характеру, від вдалого вирішення яких залежить успіх реформування галузі і, як наслідок, перехід її на якісно новий рівень розвитку. Ефективне вирішення цих задач неможливе без якісної підготовки майбутніх фахівців, що є запорукою сталого розвитку галузі зв'язку.

В Україні існує багата історія, традиції і позитивний теоретико-методологічний та методичний досвід вітчизняної педагогічної школи, надбання у сфері поєднання навчального процесу з елементами науково-дослідної діяльності, залучення учнівської і студентської молоді до вирішення

практичних задач. Достатньо високий рівень освіти населення можна зіставити із середньоєвропейськими показниками. Існуючий науково-педагогічний потенціал здатний суттєво вплинути на здійснення змін в освітній сфері в напрямі її інноваційного розвитку, посилення відкритості національної освітньої системи, ступеня її інтеграції в європейську і світову освітні системи [9].

Але для реалізації вимог Болонського процесу потрібно проведення широкої роз'яснювальної роботи як серед студентів, так і серед багатьох прошарків населення. Тому до навчальних програм вищих навчальних закладів впроваджено дисципліну «Університетська освіта», основним завданням якої є формування у студентів системи знань щодо суті та соціального значення вищої освіти, сучасних тенденцій її розвитку відповідно до міжнародних освітніх тенденцій та основних вимог Болонської декларації.

Навчальний посібник «Основи університетської освіти в галузі зв'язку» з дисципліни «Університетська освіта» розроблено для підготовки бакалаврів за напрямом підготовки 6.030504 «Економіка підприємства» та 6.030601 «Менеджмент» в узгодженні з навчальними планами та рекомендаціями МОНМС України.

Вивчення дисципліни дає студентам можливість ознайомитися з основними положеннями Болонської декларації, принципами та засобами фундаменталізації та індивідуалізації освіти, методами організації навчального процесу. Дисципліна надає уявлення про соціально-культурне підґрунтя вищого навчального закладу, про основи студентського самоврядування як невід'ємної частини демократизації вищої освіти. Також у рамках вивчення дисципліни студенти отримують базові знання щодо сучасних функцій та закономірностей економіки і менеджменту відповідно до напрямку підготовки, а також про особливості економіки та менеджменту підприємства галузі зв'язку в сучасних умовах.

Навчальний посібник підготовлено на кафедрі «Економіки підприємства та корпоративного управління» Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова. До навчального посібника увійшли як раніше проведені на кафедрі навчально-методичні розробки [6, 15], так і дослідження останніх років, здійснені у відповідності з науковими програмами і темами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Автор висловлює глибоку подяку рецензентам за аналіз роботи та цінні зауваження, а також за пропозиції щодо поліпшення структури і змісту навчального посібника.

РОЗДІЛ 1

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Історія розвитку університетської освіти

Сучасний словник іноземних слів етимологічним коренем слова «університет» визначає латинське «*universitas*» – «сукупність». Сам університет трактується як «вищий навчально-науковий заклад, що поєднує у своєму складі декілька факультетів, на яких представлена сукупність різних дисциплін, що складають основу наукового знання» [23]. В.І. Даль у своєму словнику визначав «університет» як «вищу школу, навчальний заклад за всіма галузями науки».

Створення університетів історики відносять до XI - XII ст. Саме тоді під „університетом” стали розуміти виняткову сукупність людей, зайнятих навчанням і дослідженнями у спеціально відведених для цього місцях. У XV ст. наявність академічного ступеня стає ознакою кваліфікації вченого і є важливим фактором при доборі кандидатів на церковні та світські посади, при наданні найважливіших церковних кафедр. Таким чином, університетська освіта (спочатку без ступеня, а пізніше зі ступенем) стає характерною ознакою професійної еліти, інтереси якої знаходилися в області теології, медицини та юриспруденції.

Одночасно з розвитком університетів розвивалися і теоретичні погляди на їхню сутність і основні задачі. Спочатку університет визначався як співтовариство студентів і викладачів без виділення домінуючої групи. Поступово з розвитком держави та економіки університети почали розглядатися як елемент державної системи, підлеглої державним інтересам. При цьому для розвитку функцій університету передові державні діячі виступали за збереження не тільки самостійності університетів, але й їхньої автономії, особливо в питаннях викладання.

Більшість дослідників, звертаючись до проблеми університетської освіти, виділяли різні **функції університетів** [4], зокрема:

1. Навчальна функція (образна передача знання за допомогою образних засобів).
2. Дослідницька функція (визначення основних закономірностей досліджуваних процесів).
3. Професійна функція (професійна підготовка).
4. Сервісна функція (пропозиція різноманітних послуг своєму регіонові і місцевому співтовариству, що спричиняє посилення конкурентоспроможності економіки).
5. Культурна функція (підвищення загальної культури суспільства).
6. Гуманістична функція (розвиток гуманізму та толерантності в суспільстві).

Першочерговою функцією університету є навчальна функція. Університет, таким чином, історично сформувався як організація, що має

основною метою своєї діяльності навчання студентів і реалізує при цьому низку функцій, що забезпечують досягнення основної мети.

На ранніх етапах свого розвитку університети створювалися як співтовариства професорів і студентів. Взаємодія з владою і державними інститутами сформувала університет як деяку особливу організацію. У рамках цієї організації сформувалася взаємодія (взаємини) студентів і викладачів з приводу одержання освіти.

Історія університетської освіти в Україні тісно пов'язана з історією українського народу [8].

Перші українські об'єкти освіти (братерські школи) з'явилися наприкінці XVI – початку XVII ст. у Львові (1585), у Києві (1615), Луцьку (1620), Вінниці, Немирові, Кам'янець-Подільському і деяких інших містах. Значна увага приділялася вивченню грецької, а пізніше латинської і польської мов. Крім того, вивчалися арифметика, астрономія, музика і богослов'я. Поширенню освіти сприяло виникнення в Україні у другій половині XVI ст. друкарства. Перша друкарня була відкрита І.Федоровим у Львові, де у 1574 р. надруковано Апостол і Буквар.

У 1632 р. шляхом об'єднання Київської братерської школи і Лаврської школи був створений перший вищий навчальний заклад в Україні – Києво-Могилянська колегія, у якій навчалися переважно діти української шляхти, старшини, духівництва, багатих міщан і козаків. У 1701 р., за царським указом, вона одержала титул і права академії і стала називатися Київською академією. Навчання в ній носило переважно загальноосвітній характер. Курс навчання тривав 12 років і поділявся на 8 класів: «фару» (підготовчий клас), «інфіму» (молодший клас), «граматику», «синтаксиму» і вищі – поетику, риторику, філософію і богослов'я. Студенти одержували філологічну підготовку, знання мов: російської, української, грецької, латинської, польської, опановували поетичне і риторичне мистецтво, вивчали класичну грецьку, римську і частково середньовічну літературу, історію, географію, філософію і богослов'я.

Згодом у Київській академії були введені курс французької, німецької та старослов'янської мов, чиста і змішана математика (тригонометрія, фізика, астрономія, архітектура), а в останні роки існування академії класи домашньої і сільської економіки і медицини.

Київська академія внесла значний вклад у зміцнення культурних зв'язків України з Росією і Білорусією. З 40-х рр. XVII ст. в Києві здобувало освіту молодь із Москви, Вороніжа, Вязьми, В'ятки, Брянська, Калуги, Могильова й інших міст.

Чернігівський колегіум – один із найстаріших навчальних закладів в Україні. Заснований у 1700 р., його засновником був педагог, церковний діяч і письменник Іоанн Максимович. Чернігівський колегіум створений на базі слов'яно-латинської школи, переведеної з Новгорода-Сіверського. Навчання тривало 6 років. У колегіумі викладали загальноосвітні предмети: латинську і грецьку мови, історію, географію, математику, філософію. У 1776 р. заклад був реорганізований у духовну семінарію, що проіснувала до 1917 р.

Харківський колегіум був заснований у 1721 р. у Белгороді як семінарія, у 1727 р. переведений до Харкова. Харківський колегіум був центром освіти до початку XIX ст. В ньому навчалися представники всіх прошарків населення. Після відкриття Харківського університету (1805) Харківський колегіум став знов духовною семінарією.

Переяславський колегіум відкритий у 1738 році в місті Переяславі (нині Переяслав-Хмельницький). Термін навчання тривав 6 років. Тут викладали російську, латинську, грецьку і польську мови, поетику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, історію, спів.

Визначну роль у розвитку освіти відіграв Львівський університет, заснований у 1661 р. Діяльність Львівського університету визначалася соціальними інтересами й ідеологічними установками Речі Посполитої. В університеті діяло два відділи – філософський і теологічний. Навчання в університеті завершувалося отриманням наукового ступеня – ліценціата, бакалавра, магістра, доктора наук.

У першій чверті XIX ст. виникли привілейовані навчальні заклади, що поєднували курс середніх і вищих шкіл: Кременецький ліцей (1803), Рішель'євський ліцей в Одесі (1817), Гімназія вищих наук князя Безбородько в Ніжині (заснована у 1820 р.). Крім привілейованих чоловічих навчальних закладів, відкривалися жіночі навчальні заклади – інститути шляхетних дівиць у Харкові (1812), Полтаві (1817), Одесі (1828), Керчі (1835), Києві (1838).

В Україні XIX ст. центрами наукової думки були Харківській, Київській і Новоросійський (в Одесі) університети, Ніжинський історико-філологічний інститут (1875), на західноукраїнських землях – Львівський і Чернівецький університети. Фахівців для промисловості і сільського господарства готували Харківський ветеринарний інститут (1851), Харківський технологічний інститут (1885), Київський політехнічний інститут (1898), Єкатеринославське вище гірське училище (1899), Львівський політехнічний інститут (1844), Академія ветеринарної медицини у Львові (1897) та ін. Функціонували вищі жіночі курси в Києві (з 1878 р.), Одесі (з 1906 р.), Харкові (з 1913 р.), жіночий медичний інститут у Києві (з 1907 р.).

У перші роки радянської влади виникли своєрідні форми інтеграції науки, вищої освіти і виробництва. Однією із них був Інститут інженерів електриків-виробничників (ІІЕВ). Студент розглядався як повноцінний учасник виробничого процесу. Чотири дні на тиждень студенти працювали на заводі, протягом двох днів по 10 годин навчалися в інституті. Не було залікових сесій. Вивчений предмет здавався негайно. Система ІІЕВ була економічно-обґрунтована: студенти, працюючи на виробництві, окупали своє утримання і брали участь у створенні матеріальних цінностей.

У 1920 р. Народний комісар просвіти (Наркомпрос) України ліквідував університети в Києві, Харкові, Одесі, Єкатеринославі і Сімферополі. Почався етап затвердження військово-комуністичного стилю управління вищою освітою. Прямими спадкоємцями ліквідованих університетів стали самостійні медичні й юридичні інститути та тимчасові вищі педагогічні курси, створені на базі історико-філологічних і фізико-математичних факультетів. Студенти

фізико-математичних факультетів, які виявляли схильність до технічних дисциплін, переводилися у відповідні групи спеціальних індустріально-технічних інститутів.

У 1921 р. Наркомпрос УРСР почав на основі старих університетів створювати Інститути народної освіти: Київський, Харківський, Одеський, Єкатеринославський. У 1930 р. на базі відповідних факультетів інститутів народної освіти створені інститути професійної освіти, що готували викладачів для технікумів, шкіл, робітфаків. На базі факультетів соціального виховання – інститути соціального виховання, що готували кадри вчителів для загальноосвітніх шкіл, позашкільних працівників тощо. Незабаром інститути соціального виховання були перетворені в педагогічні інститути.

Значною подією у розвитку системи вищої освіти є відтворення університетів в Україні. Було вирішено з 1 вересня 1932 р. відкрити університети в Харкові, Києві, Одесі і Дніпропетровську. За короткий термін університети стали науковими та освітніми центрами України. До функціонуючих факультетів додавалися нові, створювалися вечірні, заочні відділення, що визначило позитивні результати реорганізації вищої освіти. Таким чином, тільки на початок 1939 р. склалася певна вітчизняна система університетської освіти. Після приєднання до України західноукраїнських земель до цієї системи увійшли Львівський і Чернівецький університети.

Усього на початок 1938/39 навчального року в УРСР нараховувалося 129 вищих навчальних закладів. У той самий час були затверджені однотипні для всіх університетів країни навчальні плани. Особливість їх полягала в тому, що вони відбивали риси університетської освіти, яка спирається на широку науково-теоретичну базу. Остаточно була визначена структура навчального плану: загальнотеоретична підготовка, загальнофахова підготовка і на останніх курсах – підготовка з конкретної спеціальності. У планах передбачалися курси на вибір. Розвитку наукових досліджень сприяло уведення нової системи наукових ступенів і вчених звань, а також порядок їх присудження.

Велика Вітчизняна війна порушила позитивні зміни у вищої освіти. У зв'язку з окупацією України державні вузи були евакуйовані в східні райони СРСР. Тільки наприкінці 1943 р. вони почали повертатися в рідні міста.

У післявоєнний період в університетах стала відчуватися потреба щодо укрупнення спеціальностей, розширення профілю фахівців. Були переглянуті навчальні плани і програми вищих навчальних закладів. Відбулося укрупнення низки вищих навчальних закладів. У результаті укрупнення вузів з 1950 по 1960 рр. їх кількість в Україні скоротилося зі 160 до 135 при одночасному збільшенні кількості студентів більш ніж удвічі: з 201,5 тис. до 417,7 тис. Здійснювалося наближення вищих навчальних закладів України до виробництва, удосконалювалася їхня структура. Головними вузівськими центрами в Україні залишалися Харків, Київ, Одеса і Львів. У 1958 р. у цих містах навчалася 59% від загальної кількості студентів.

У 1960-1970 рр. основна увага при плануванні підготовки кадрів зверталася на ті ланки вищої освіти, які забезпечували науково-технічний прогрес в усіх галузях народного господарства, подальше зростання культури і

добробуту населення. Почалася підготовка кадрів за багатьма новими спеціальностями, зокрема з механізації обліку й обчислювальних робіт, обслуговування приладів точної механіки, електроакустики і звукової техніки, обслуговування електровакуумних машин, оптичних приладів, проектування та експлуатації атомних і енергетичних пристроїв, електричних систем, напівпровідникових матеріалів, з теплофізики, кібернетики, технології полімерних матеріалів тощо. З метою професійної адаптації для випускників з 1972 р. було уведене річне стажування молодих фахівців на підприємствах народного господарства.

Прогресивною тенденцією вищої школи 70-х рр. стала нова форма організації самостійної роботи студентів, проведення внутрісеместрових атестацій.

До кінця 90-х років в УРСР функціонувало 146 вищих навчальних закладів, у тому числі університетів – 9, технічних вузів – 50, сільськогосподарських вузів – 17, вузів з економіки і права – 10, педінститутів – 30, вузів з охорони здоров'я – 15, вузів з фізкультури і спорту – 3, культури і мистецтва – 12. До мережі вищих навчальних закладів відносяться також 25 філій вузів України, 7 спеціалізованих факультетів і відділень та 12 загально-технічних факультетів.

Після здобуття незалежності (1991 р.) у суверенній Україні почала формуватися власна політика в області вищої освіти. Вона орієнтована на досягнення сучасного світового рівня, відродження самобутнього національного характеру, корінне відновлення змісту, форм і методів навчання, збільшення інтелектуального потенціалу країни.

Протягом останніх років була переборена державна монополія в області вищої освіти. Відкрито вузи з різними формами власності: комерційні, приватні, спільні, міжнародні, які, одночасно з державними, надають можливість здобувати вищу освіту значній кількості випускників середніх і середньо-спеціальних навчальних закладів.

1.2. Види вищих навчальних закладів в Україні

Законом України «Про вищу освіту» встановлено, що вища освіта – це рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації [10].

До вищих навчальних закладів в Україні відносяться освітні, освітньо-наукові заклади, які засновані та діють відповідно до законодавства про освіту, реалізують відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечують навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснюють наукову та науково-технічну діяльність.

Таким чином, відповідно до законодавства, вища освіта може бути отримана у вищих навчальних закладах таких типів [10]:

1. Університет – багатопрофільний вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який проводить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинену інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність. Можуть створюватися класичні та профільні (технічні, технологічні, економічні, педагогічні, медичні, аграрні, мистецькі, культурологічні тощо) університети.

2. Академія – вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який проводить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

3. Інститут – вищий навчальний заклад третього або четвертого рівнів акредитації, або структурний підрозділ університету, академії, який проводить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить наукову, науково-методичну та науково-виробничу діяльність і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

4. Консерваторія (музична академія) – вищий навчальний заклад третього або четвертого рівнів акредитації, який проводить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у галузі культури і мистецтва – музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін, проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Державному вищому навчальному закладу четвертого рівня акредитації відповідно до законодавства може бути надано статус національного. Національному вищому навчальному закладу за рішенням Кабінету Міністрів України може бути надано повноваження:

- укладати державні контракти з виконавцями державного замовлення для потреб вищого навчального закладу;
- приймати рішення про створення, реорганізацію, ліквідацію підприємств, установ, організацій, структурних підрозділів вищого навчального закладу;
- вносити пропозиції щодо передачі об'єктів вищого навчального закладу до сфери управління інших органів, уповноважених управляти державним майном, у комунальну власність та передачі об'єктів комунальної власності у державну власність і віднесення їх до майна вищого навчального закладу;

- виступати орендодавцем нерухомого майна, що належить вищому навчальному закладу;
- установлювати і присвоювати вчені звання доцента або професора вищого навчального закладу;
- визначати та установлювати власні форми морального та матеріального заохочення працівників вищого навчального закладу.

Коледж – вищий навчальний заклад другого рівня акредитації або структурний підрозділ вищого навчального закладу третього або четвертого рівнів акредитації, який проводить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у споріднених напрямках підготовки (якщо є структурним підрозділом вищого навчального закладу третього або четвертого рівнів акредитації або входить до навчального чи навчально-науково-виробничого комплексу), або за кількома спорідненими спеціальностями і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Технікум (училище) – вищий навчальний заклад першого рівня акредитації або структурний підрозділ вищого навчального закладу третього або четвертого рівнів акредитації, який проводить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації за кількома спорідненими спеціальностями, і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Таким чином, університетська (вища) освіта в Україні надається не тільки в університетах, а і в академіях, інститутах та інших закладах. Але університет – класичний, найстаріший та найпоширеніший тип вищого навчального закладу. Тому саме на прикладі університетської освіти вважається доцільним проаналізувати зміст, сучасні особливості та тенденції розвитку вищої освіти в цілому.

1.3. Університетська освіта в контексті Болонського процесу

Болонським процесом прийнято називати діяльність європейських країн, яка спрямована на те, щоб зробити узгодженими системи вищої освіти цих країн. Основний зміст Болонської декларації, прийнятої 19 червня 1999 року, полягає в тому, що країни-учасниці зобов'язалися до 2010 р. привести свої освітні системи у відповідність певному єдиному стандарту. Текст Болонської декларації наведено у додатку А.

Вихідні позиції учасників процесу у тексті Болонської декларації формулюються наступним чином: ««Європа знань» є на сьогодні широко визнаним незамінним фактором соціального і людського розвитку, а також невід'ємною складовою зміцнення та інтелектуального збагачення європейських громадян, оскільки саме така Європа спроможна надати їм необхідні знання для протистояння викликам нового тисячоліття разом з усвідомленням спільних цінностей та належності до єдиної соціальної і культурної сфери».

Болонський процес – один із інструментів не лише інтеграції в Європі і в Європу, а й інструмент загальної світової тенденції нашого часу – глобалізації. Європейська спільнота має намір зробити внесок в якісну освіту шляхом заохочення країн-учасниць до сприяння підвищенню якості власної освіти. Відштовхуючись під цього, Європейська комісія надає фінансову і політичну підтримку цьому процесу, що виходить за рамки ЄС. Сьогодні східноєвропейські країни лише починають приймати Болонські ідеї.

Співпраця з європейцями у сфері освіти на шляху входження України в Європу є одним із пріоритетів розвитку вищої освіти в Україні. Проте не є самоціллю проголошення прямувати будь-якими шляхами тільки в Європу, тільки інтегрування в Європу.

У рамках Болонського процесу було сформульовано шість ключових позицій впровадження її у сферу вищої освіти, а саме [2–5, 14]:

1. Уведення двоциклового навчання. Фактично пропонується увести два цикли навчання: 1-й – до одержання першого академічного ступеня і 2-й – після його одержання. При цьому тривалість навчання на 1-му циклі має бути не менше 3-х і не більше 4-х років. Навчання впродовж другого циклу може передбачати одержання ступеня магістра (через 1-2 роки навчання після одержання 1-го ступеня) і/або докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років).

2. Запровадження кредитної системи. Пропонується запровадити в усіх національних системах освіти систему обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. За основу пропонується прийняти ECTS (Європейська система перезарахування кредитів (залікових одиниць трудомісткості)), зробивши її нагромаджувальною системою, здатною працювати в рамках концепції «навчання впродовж усього життя».

3. Контроль якості освіти. Передбачається організація акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, що одержали випускники. Одночасно будуть установлені стандарти транснаціональної освіти.

4. Розширення мобільності. На основі виконання попередніх пунктів передбачається істотний розвиток мобільності студентів. Окрім того, ставиться питання про розширення мобільності викладацького й іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом. Передбачається зміна національних законодавчих актів у сфері працевлаштування іноземців.

5. Забезпечення працевлаштування випускників. Одним із важливих положень Болонського процесу є орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання й уміння випускників повинні бути застосовані і практично використані на користь усієї Європи. Усі академічні ступені й інші кваліфікації мають бути затребувані європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій має бути спрощене. Для забезпечення визнання кваліфікацій планується повсюдне використання Додатка до диплома, який рекомендований ЮНЕСКО.

6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із головних завдань, що має бути вирішене в рамках Болонського процесу, є залучення в Європу більшої кількості студентів з інших регіонів світу. Вважається, що уведення загальноєвропейської системи гарантії якості освіти, кредитної системи накопичення, легко доступних кваліфікацій тощо, сприятиме підвищенню інтересу європейських та інших громадян до вищої освіти.

Основні цілі Болонського процесу зводяться до такого [5]:

- побудова Європейського простору вищої освіти як передумови розвитку мобільності громадян з можливістю їхнього працевлаштування;
- посилення міжнародної конкурентоспроможності як національних, так і в цілому Європейських систем вищої освіти;
- досягнення більшої сумісності та порівнянності систем вищої освіти;
- формування та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу окремих країн та Європи у цілому;
- підвищення визначальної ролі університетів у розвитку національних та Європейських культурних цінностей.

1.4. Базові елементи Європейської кредитно-трансферної (модульної) системи (ECTS)

Впровадження кредитно-трансферної (модульної) системи у вищу освіту має на **меті**:

- досягнення відповідності стандартам європейської системи освіти, яка виходить зі знань, умінь та навичок, що є надбанням випускника;
- затребування українських освітнянських кваліфікацій європейським ринком праці;
- затвердження загальноприйнятної та порівнянної системи освітньо-кваліфікаційних ступенів;
- впровадження стандартизованого додатка до диплому, модель якого була розроблена Європейською Комісією, Радою Європи та UNESCO/CEPES, і який містить детальну інформацію про результати навчання випускника;
- стимулювання викладачів і студентів вищих навчальних закладів до удосконалення системи об'єктивної оцінки якості знань;
- забезпечення „прозорості” системи вищої освіти та слушного академічного і професійного визнання кваліфікацій (дипломів, ступенів, посвідчень і т. ін.).

Кредитно-модульна система, як невід'ємний атрибут Болонської декларації, базується на таких елементах .

Модулі конструюються як системи навчальних елементів, об'єднаних ознакою відповідності визначеному об'єкту професійної діяльності. Останній розглядається як деякий обсяг навчальної інформації, що має самостійну логічну структуру і зміст, що дозволяє оперувати цією інформацією в процесі розумової діяльності студента.

Модульна організація змісту навчальної дисципліни менш за все є механічним перенесенням розділів програми до навчальних модулів, оскільки вимагає глибокої аналітико-логічної роботи над змістовим наповненням дисципліни, структурування її як системи, а не довільного конгломерату наукової інформації.

Іншою умовою реалізації модульного принципу організації змісту навчальної дисципліни є можливість виділити генеральні наскрізні ідеї професійної діяльності, на розкриття і засвоєння яких спрямований кожний модуль.

Для студента - майбутнього фахівця - важливо не лише осмислити й засвоїти інформацію, а й оволодіти способами її практичного застосування і прийняття рішень.

За таких умов зменшується частка прямого, зовні завданого інформування і розширюється застосування інтерактивних форм та методів роботи студентів під керівництвом викладача та повноцінної самостійної роботи в лабораторіях, читальних залах, на об'єктах майбутньої професійної діяльності, що особливо важливо для системи дистанційного навчання.

Кредит (credit) – умовна одиниця виміру навчального навантаження студента при вивченні будь-якої складової навчальної програми або окремої дисципліни (курсу), виконаної студентом під час навчання. Кредит – мінімальна одиниця, яка точно документується, часто означає навчання впродовж тижня (суму аудиторної і самостійної роботи студента). Створення системи кредитів має полегшити порівняння закінчених курсів і сприяти максимальному розширенню мобільності студентів.

Кредити ECTS є кількісним еквівалентом оцінки (від 1 до 60), призначеної для елементів навчального плану, щоб охарактеризувати навчальне навантаження студента, що вимагається для їх завершення. Вони відображають кількість роботи, яку вимагає кожен елемент навчального плану відносно загальної кількості роботи, необхідної для завершення повного року академічного навчання у закладі, тобто лекції, практична робота, семінари, консультації, виробнича практика, самостійна робота – в бібліотеці або вдома – й іспит або інші види діяльності, пов'язані з оцінюванням. ECTS, таким чином, базується на повному навантаженні студента, а не обмежується лише аудиторними годинами.

В ECTS **60 кредитів** становить навчальне навантаження на один навчальний рік, і, як правило, 30 кредитів на семестр.

Кредити ECTS – це скоріше відносний, а не абсолютний вимір навчального навантаження студента. Вони лише визначають, яку частину загального річного навчального навантаження займає один елемент навчального плану в закладі або факультеті, який призначає кредити. За своєю суттю ECTS жодним чином не регулює зміст, структуру або еквівалентність навчальних програм. Це є питання якості, яка повинна визначатися самими вищими навчальними закладами під час створення необхідних баз для укладання угод про співпрацю, двосторонніх або багатосторонніх. Найчастіше

ECTS використовується студентами, викладачами і закладами, які хочуть зробити навчання за кордоном невід'ємною частиною освітнього досвіду.

Двоетапна система вищої освіти запроваджується на основі двох ключових навчальних циклів: незакінчена вища (додипломна) освіта і закінчена вища (післядипломна) освіта, причому тривалість першого циклу – не менше трьох років.

Вчений (академічний) ступінь, що присвоюється по завершенні першого циклу, на європейському ринку праці має сприйматися як відповідний рівень кваліфікації. По завершенні першого циклу вищої освіти присвоюється ступінь **бакалавра**.

Кінцевим результатом другого циклу навчання протягом 1-2 років має бути ступінь **магістра**, як у багатьох європейських країнах. Навчання на другому циклі йде за індивідуальними програмами, у складанні якої активну участь беруть студент та науковий керівник.

Шкала оцінювання ECTS для оцінки якості досягнень студента – це система об'єктивної оцінки навчальних та наукових досягнень студента, яка виконує дві головні функції – контролюючу й мотивуючу. Вона представляє додаткову інформацію щодо роботи студентів, а не замінює загальні оцінки. Вищі навчальні заклади приймають власні рішення щодо використання шкали оцінювання у своїй власній системі.

Оцінки системи ECTS від А до Е виставляються за умови складання заліку або іспиту, а оцінки від FX до F виставляються у випадку його не складання. Відмінність між FX та F сприятиме визначенню майбутнього навчального плану для деяких не дуже успішних студентів. Ті заклади, які не спроможні розрізнити рівні незадовільної здачі заліку, застосовуватимуть тільки оцінку F, не беручи до уваги оцінку FX.

Шкала оцінювання ECTS має такий вигляд (табл. 1.1)

Таблиця 1.1 – Шкала оцінювання якості досягнень студента

Оцінка ECTS	Визначення
A	ВІДМІННО – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок
B	ДУЖЕ ДОБРЕ – вище середнього рівня з кількома помилками
C	ДОБРЕ – взагалі правильна робота з певною кількістю грубих помилок
D	ЗАДОВІЛЬНО – непогано, але зі значною кількістю недоліків
E	ДОСТАТНЬО – виконання задовольняє мінімальні критерії
FX	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно попрацювати перед тим, як отримати залік
P	НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідна серйозна подальша робота

Навчальні заклади, які користуватимуться ECTS, повинні призначити **координатора ECTS** від закладу і від кожного задіяного факультету. Їхня роль полягатиме у тому, щоб займатися адміністративними й академічними аспектами ECTS і надавати консультації студентам.

Координатор ECTS від закладу. Важливість ролі координатора від закладу полягає в тому, щоб гарантувати виконання зобов'язань закладу перед нормами ECTS і механізмами реалізації.

До загальних обов'язків координатора належить сприяння поширенню ECTS як на рівні закладу, так і за його межами, наприклад, в рамках міжнародних програм про співпрацю, сприяння практичному втіленню ECTS і надання підтримки координаторам від факультетів.

Більш конкретними завданнями буде інформувати студентів про ECTS і узгоджувати підготовку, виробництво і доставку партнерам пакетів інформації з координаторами від факультетів. Координатор від закладу також буде відповідальним за договірні заходи з Європейською комісією і з Державним органом присвоєння грантів.

Координатор ECTS від факультету. Координатор від факультету, звичайно, є тією особою, яка підтримує ділові зв'язки зі студентами та викладацьким складом кафедри або факультету і займається, більшою мірою, практичними й навчальними аспектами реалізації ECTS.

Він більш детально інформує студентів про ECTS, наприклад, забезпечуватиме студентів інформаційними пакетами, що надійшли від закладів-партнерів, допомагатиме студентам заповнити форму заяви, пояснюватиме процедуру визнання освіти й оформлення документів (навчальний контракт, перелік оцінок дисциплін) та ін. Координатор від факультету спрямовує студента на розробку програми навчання, поєднуючи навчальні вимоги з індивідуальними інтересами.

Зв'язок між місцевими і зарубіжними закладами офіційно здійснюється координаторами від факультетів, які обмінюються формами заяв і підписаними копіями, обговорюють програми навчання, готують перелік оцінок дисциплін для студентів, що від'їжджають на навчання, а також для тих, хто повертається після завершення навчання в їхньому закладі.

Координатори від факультетів інформують своїх колег про ECTS і її втілення з точки зору розподілення кредитів для всіх курсів кафедри /факультету. Вони готують ту частину інформаційного пакета, яка стосується їхньої кафедри /факультету. Вони також забезпечують, щоб студенти, які від'їжджають, досягли успіхів у зарубіжних закладах шляхом підтримання з ними постійного контакту.

1.5. Впровадження в Україні Болонського процесу в контексті формування зони європейської вищої освіти

У сучасному світі, який увійшов у третє тисячоліття, розвиток України визначається у загальному контексті Європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності західної культури: парламентаризм, права людини,

права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу здобуття освіти будь-якого рівня та інше, що є невід'ємним атрибутом громадянського демократичного суспільства.

Для України, у культурно-цивілізаційному аспекті, європейська інтеграція – це входження до єдиної сім'ї європейських народів, повернення до європейських політичних і культурних традицій. Як свідомий суспільний вибір перспектива європейської інтеграції – це вагомий стимул для успіху економічної і політичної трансформації, що може стати основою національної консолідації. Європейська інтеграція, таким чином, стає ключовою ланкою відкриття України світу, переходу від закритого тоталітарного до відкритого демократичного суспільства.

З метою реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення всебічного входження України у європейський політичний, економічний і правовий простір та створення передумов для набуття Україною членства у Європейському Союзі, Президентом України затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу. Основними напрямками культурно-освітньої і науково-технічної інтеграції визначено впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширення власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС.

Інтеграційний процес на відповідних напрямках полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС. У кінцевому результаті такі кроки спрацьовуватимуть на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища.

Незважаючи на досягнення освіти, які забезпечує нова соціополітична система України, вона, проте, ще не забезпечує потрібної якості.

Чимало випускників вищих навчальних закладів не досягли належного рівня конкурентоспроможні на європейському ринку праці. Це зобов'язує глибше аналізувати тенденції в європейській та світовій освіті.

Необхідність реформування системи освіти України, її удосконалення і підвищення рівня якості є найважливішою соціокультурною проблемою, яка значною мірою обумовлюється процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації та самореалізації у цьому світі.

Зазначені процеси диктують перш за все необхідність визначення, гармонізації та затвердження нормативно-правового забезпечення в галузі освіти з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів та сертифікації.

В Україні, як і в інших розвинених країнах світу, вища освіта визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства. Стратегічні напрямки розвитку вищої освіти визначені Конституцією України, Законом України «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України.

Основною метою державної політики в галузі освіти є створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку вищої освіти є [10]:

- особистісна орієнтація вищої освіти;
- формування національних і загальнолюдських цінностей;
- створення для громадян рівних можливостей у здобутті вищої освіти;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій;
- формування в системі освіти нормативно-правових і організаційно-економічних механізмів залучення і використання позабюджетних коштів;
- підвищення соціального статусу і професіоналізму працівників освіти, посилення їх державної і суспільної підтримки;
- розвиток освіти, як відкритої державно-суспільної системи;
- інтеграція вітчизняної вищої освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Сучасні загальноцивілізаційні тенденції розвитку роблять системоутворюючий вплив на реформування системи освіти України. Стратегічними завданнями реформування вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Цей трансформаційний процес має базуватися на таких засадах:

1. Національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється зі зміцненням своєї держави.

2. Розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки, тобто закону розподілу праці, закону змінності праці та закону конкуренції, оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку. Водночас, необхідно враховувати при цьому не менш важливі фактори – соціальні, політичні, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально психологічних цінностей.

3. Розвиток вищої освіти слід розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у т.ч. європейських. Зокрема, привести законодавчу і нормативно-правову базу вищої освіти України до світових вимог, відповідно структурувати систему вищої освіти та її складові, упорядкувати перелік спеціальностей, переглянути зміст вищої освіти; забезпечити інформатизацію навчального процесу та доступ до міжнародних інформаційних систем. Вищій школі необхідно орієнтуватись не лише на ринкові спеціальності, але й

наповнити зміст освіти новітніми матеріалами, запровадити сучасні технології навчання з високим рівнем інформатизації навчального процесу, вийти на творчі, ділові зв'язки з замовниками фахівця.

Завдяки проведенню реформи вищої освіти Україна має стати повноправним членом Європейського простору вищої освіти.

Європейський простір вищої освіти (ЕНЕА) і загальноєвропейський простір дослідження (ERA) – два основних фактора розвитку суспільства, що базується на знаннях. Країни-учасниці Болонського процесу вважають за необхідне включити, враховуючи необхідність тісних зв'язків між ЕНЕА та ERA у «Європі Знань», а також важливість досліджень як складової частини вищої освіти Європи, докторську ступінь як третій цикл Болонського процесу. Вони підкреслюють важливість досліджень і міждисциплінарності у підвищенні якості вищої освіти та підвищенні конкурентоспроможності Європейської вищої освіти взагалі.

Участь вищої освіти України в Болонських перетвореннях має бути спрямована лише на її розвиток і набуття нових якісних ознак, а не на втрату кращих традицій, зниження національних стандартів якості. Орієнтація на Болонський процес не повинна призводити до надмірної перебудови вітчизняної системи освіти. Тобто Болонські вимоги – це не нівелювання вітчизняного досвіду в угоду вищої освіти Європи, а широкий доступ до різноманітності освітніх і культурних надбань різних країн.

Метою є і те, щоб Європа зрозуміла, що в Україні – потужна система вищої освіти, потужні школи. Україна відчуває підтримку європейської спільноти. За цей час у нашій країні побувало багато місій Ради Європи, які розглядали стан освіти, проводили експертизу освітянської законодавчої бази і практично зауважень не було. Сьогодні вже майже немає опонентів щодо ступневості вищої освіти. Вона підвищує мобільність і вертикальну, і горизонтальну.

Напрями розвитку вищої освіти в Україні, з одного боку, стратегічні, з іншого – вони дадуть імпульс для подальшого поліпшення стану освіти і науки вже в недалекому майбутньому. Перший напрям – це розширення доступу до вищої освіти, другий – якість вищої освіти і третій – ефективність використання кваліфікованих фахівців.

Розширення доступу до вищої освіти

Визначальними тенденціями розвитку світової освітньої системи стають поглиблення її фундаменталізації, посилення гуманістичної спрямованості, духовної та загальнокультурної складової освіти, формування у студентів системного підходу до аналізу складних технічних і соціальних ситуацій, стратегічного мислення, виховання соціальної та професійної мобільності. Необхідність підтримання високої конкурентоспроможності на динамічному ринку праці вимагає також прищеплення прагнення і навичок до самонавчання, самовиховання і самоудосконалення протягом всього активного трудового життя.

В Україні розглянуті тенденції й особливості розвитку суттєво ускладнюються ще й тим, що вони відбуваються під час глибокої трансформації не тільки суспільно-політичного устрою та соціально-економічного укладу, а й суспільної психології, системи життєвих цінностей та орієнтирів, морально-етичної парадигми.

В Україні освіта визнана однією із найголовніших складових загальнолюдських цінностей. Вектор сучасної політики і стратегії держави спрямований на подальший розвиток національної системи освіти, адаптацію її до умов соціально-орієнтованої економіки, трансформацію та інтеграцію в європейське і світове співтовариство.

Сьогодні в Україні реалізується програма навчання протягом усього життя людини. Країни-учасниці Болонського процесу підкреслюють важливий внесок вищої освіти у впровадження довічного навчання в реальність. Вони приймають заходи щоб спрямувати національну політику своїх країн до цієї мети і спонукати ВНЗ збільшити можливості навчатися незалежно від віку, включаючи визнання попередньої освіти. Вони підкреслюють, що такі дії повинні бути невід'ємною складовою діяльності вищої освіти.

Якість вищої освіти

Забезпечення якісного рівня вищої освіти є одним із головних завдань. Якість освіти значною мірою регулюється Стандартами вищої освіти.

При розробці стандартів ураховуються процеси створення єдиного освітнього простору в Європі. Рекомендації щодо нормативних вимог визначаються згідно з Лісабонською конвенцією і Болонською декларацією.

Запровадження ступеневої системи вищої освіти й введення нових освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр» надає широкі можливості для задоволення освітніх потреб особи, забезпечує гнучкість загальноосвітньої, загальнокультурної та наукової підготовки фахівців, підвищення їх соціального захисту на ринку праці та інтеграцію у світове освітнє співтовариство.

З метою незалежного забезпечення якісних показників освітньої діяльності законодавство України передбачає чіткий та прозорий механізм її регулювання, основними складовими якого є інституції ліцензування, атестації та акредитації. З цією метою в Україні створена відповідна державно-громадська інституція – Державна акредитаційна комісія (ДАК), яка забезпечує додержання вимог до вищої та професійно-технічної освіти шляхом встановлення відповідних нормативних показників до їх ліцензування та акредитації. До складу ДАК входять представники громадськості – найвідоміші вчені, ректори навчальних закладів та державні особи.

За умовою акредитації видається диплом про освіту державного зразка. Оцінювання здійснюється експертною комісією за кінцевими результатами навчання, тобто професійними ознаками випускників, вимоги до яких обумовлюються відповідними нормативними документами та стандартами освіти.

Держава здійснює контроль рівня якості освіти і фахової підготовки за допомогою показників якості вищої освіти, що набула особа в результаті реалізації вищим навчальним закладом освітньо-фахової програми підготовки за критеріями досягнення цілей вищої освіти.

Якість вищої освіти в контексті Болонського процесу є основою створення Європейського простору вищої освіти.

Вони також підкреслюють, що, згідно з принципами автономії навчальних закладів, первинна відповідальність за якість вищої освіти лежить на кожному окремому навчальному закладі, і таким чином забезпечується можливість перевірки якості системи навчання в національних рамках.

Ефективність використання кваліфікованих фахівців

У контексті Міжнародної Стандартної Класифікації Занять (МСКЗ-88) „кваліфікація” визначається як здатність працівника виконувати конкретні завдання та обов'язки у рамках певного виду діяльності.

Маючи освітню кваліфікацію, випускник вищого навчального закладу в Європі має право працевлаштовуватися в певній **предметній області**. Він самостійно влаштовується на ринку праці.

Випускник вищого навчального закладу України, згідно із законом «Про вищу освіту» і Наказом № 285, має працевлаштовуватися на **первинну посаду**, яка передбачена Галузевим стандартом певного освітньо-кваліфікаційного рівня підготовки. Контроль за працевлаштуванням випускників, що навчалися за бюджетні кошти, покладено на вищі навчальні заклади.

Перегляд статусу кваліфікацій в українській освіті згідно з вимогами Болонського процесу буде означати зміну орієнтирів: від підготовки студента до майбутнього примусового «розподілу» до нової філософії освіти, заснованої на підготовці випускника вищого навчального закладу для конкретного ринку праці.

Таким чином, сучасна вища школа готує випускника не до конкретного робочого місця, а до вільного пошуку роботи на ринку праці.

РОЗДІЛ 2

ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

2.1. Фундаменталізація вищої освіти в контексті сучасних вимог

На сучасному етапі розвитку суспільства важливого значення набуває відповідність змісту освіти вимогам часу, тим змінам, що відбуваються в економічному та культурному житті.

Одна із найважливіших проблем вищої освіти – оптимальне співвідношення фундаментальних та спеціальних дисциплін, поворот освіти до цілісної картини життя і перш за все – до світу культури, світу людини, формування її системного світогляду. Забезпечити майбутнє існування людини в інформаційному суспільстві та інноваційній економіці можуть лише фундаментальні знання.

На шляху вирішення цієї проблеми постають дві найважливіші задачі. По-перше, необхідність посилення природничо-наукової підготовки, особливо з дисциплін математичного циклу та нових інформаційних технологій, без засвоєння яких людина не може увійти в інформаційне суспільство. По-друге, усвідомлення ролі та значення дисциплін гуманітарного циклу – визнання людини як найвищої соціальної цінності, повага до особистості, створення умов для розкриття здібностей.

У даному контексті особливого значення набуває ідея безперервної освіти. Безперервність освіти означає доведення культурно-освітнього рівня особистості до рівня суспільних потреб, що завжди оновлюються. Це також постійне оновлення загальноосвітньої та фахової підготовки, перетворення здобуття освіти на процес, що триває упродовж усього життя.

У зв'язку з цим у суспільно-політичне життя країни впроваджено Закон України «Про освіту дорослих (освіту впродовж життя)». Цей Закон забезпечує право особи на неперервну освіту і визначає державну політику та державні гарантії у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя) як провідного фактора соціального та економічного прогресу суспільства, найвищою цінністю і основним капіталом якого в сучасному світі є людина, здатна до пошуку та засвоєння нових знань і прийняття нестандартних рішень.

В Законі України «Про основні принципи розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» визначено, що однією з головних умов підготовки людини для роботи в інформаційному суспільстві є забезпечення навчання, виховання, професійної підготовки людини шляхом розвитку національного науково-освітнього простору, реалізації принципу освіти впродовж життя, забезпечення розвитку національної науково-освітньої інформаційної мережі й інформаційних ресурсів, інтегрованих з європейським науково-освітнім мережам [11].

З огляду на вищезначені документи, одним із першорядних напрямів реформування вищої освіти є її фундаменталізація.

Фундаменталізація освіти – це:

- суттєве підвищення якості освіти й освітнього рівня людей шляхом відповідної зміни змісту дисциплін, що вивчаються, і методології навчального процесу;
- використання в процесі навчання високих інтелектуальних і нових інформаційних технологій на основі міжнародної системи бази даних;
- цілісне бачення природи, людини, суспільства в контексті міждисциплінарного діалогу; якісно нові цілі освіти, нові принципи відбору і систематизації знань, нова якість освіченості особистості і суспільства, подолання розмежованості двох культур – природничонаукової і гуманітарної;
- індуктивне сходження особистості від досвіду до його інтерпретації;
- створення умов для виховання гнучкого і багатогранного наукового мислення, різних способів сприйняття дійсності, внутрішньої потреби в саморозвитку і самоосвіті;
- особистісна структуризація ціннісно-смыслових імперативів, що забезпечують стійкий розвиток особистості та її інтелектуального фундаменту;
- процес такої взаємодії людини з інтелектуальним середовищем, у перебігу якого особистість сприймає її для збагачення внутрішнього світу і завдяки цьому визріває для примноження потенціалу самого середовища.

Фундаменталізація вищої освіти насамперед характеризується формуванням фундаментального знання як системи знань, на основі якої соціокультурний світогляд особистості фахівця набуває нового якісного рівня і дозволяє їй швидко змінювати себе, адаптуватися до нових умов і вимог професійної діяльності. Також вона передбачає перехід до фундаментально-креативної моделі навчання, сутність якої полягає в забезпеченні цілісного, системного і діяльнісного підходів до формування особистості кваліфікованого фахівця.

До основних **принципів фундаменталізації** освіти відносяться:

- ґрунтовність професійно-теоретичної і професійно-практичної підготовки на основі науковості, дослідницького характеру знань, їх практичної спрямованості;
- інтелектуальна мобільності знань, їх використання в реальній виробничій діяльності;
- реалізація концепції поглибленого вивчення системи знань з конкретної професії й водночас оволодіння гуманітарними й природничо-науковими знаннями, що забезпечують всебічний розвиток особистості;
- формування наукового мислення, внутрішньої особистої потреби у постійному саморозвитку, самоосвіті протягом усього життя;
- надання системоутворюючих, цілісних, глибинних, змістовних, методологічно значимих знань із закономірності функціонування та розвитку глобалізованого світу, управління економічним розвитком держави.

Передумовою забезпечення фундаменталізації професійного навчання є створення нових навчальних дисциплін, якісно відмінних від традиційних за структурою та змістом своєю спрямованістю на узагальнені, універсальні знання, формування фахівця нової формації, загальної культури і розвиток наукового мислення. Фундаменталізація підготовки безперечно потребує

випереджаючого характеру навчання, тобто своєчасної підготовки майбутніх фахівців до викликів глобалізованого світу.

Фундаменталізація вищої освіти та її випереджаючий характер органічно пов'язані з індивідуалізацією навчального процесу. Вона передбачає надання можливості самостійно обирати перелік навчальних дисциплін понад нормативні вимоги, а також рівень їх засвоєння в залежності від потреб, можливостей і цілей професійно-посадової кар'єри та власних можливостей професійно-кваліфікаційного зростання.

2.2. Індивідуалізація вищої освіти як фактор становлення демократичного суспільства

Економічне становище системи вищої освіти характеризується наявністю зростаючого попиту населення на освітні послуги. Це обумовлено вимогами сучасного виробництва, розвиток та конкурентоспроможність якого значною мірою визначається кваліфікацією працівників, а також ринком праці, що вимагає мобільності робочої сили і високої адаптивності до мінливих умов. Крім того, виступаючи основним джерелом розширеного відтворення кадрів найбільш високої кваліфікації, вища школа є важливим фактором розвитку економіки держави. У цих умовах здобуття вищої освіти або навчання за окремими програмами стає для особистості умовою успішного працевлаштування.

Інформаційне суспільство, що формується, має гостру потребу у творчій особистості фахівця, але в умовах існуючої системи вищої освіти, з її твердою регламентацією процесу навчання, дуже важко сформувати ініціативну, діяльну людини з яскраво вираженою творчою індивідуальністю, різнобічно розвитку особистість, самостійного громадянина демократичного суспільства.

Загальний вектор розвитку системи вищої освіти, сформульований у Болонській декларації, спрямований на надання можливості вибору місця і способу навчання шляхом здобуття освіти в різних навчальних закладах, навчаючись в них послідовно і/або паралельно. Одночасно Болонський процес спрямований на індивідуалізацію освіти, орієнтування його на запити і потреби кожного окремого студента, формування індивідуальної освітньої траєкторії. Головна мета індивідуального підходу полягає в сприянні становленню і збереженню неповторної індивідуальності особистості кожного студента. Для досягнення цієї мети в кожного, хто навчається, повинна бути можливість вибору.

Складовою індивідуалізації вищої освіти є організація навчального процесу на вибір способу, прийомів і методів навчання, що здійснюється в залежності від індивідуальних відмінностей студентів, рівня розвитку їх здібностей до навчання, можливостей вищого навчального закладу.

Індивідуалізація навчального процесу має забезпечуватися комплексом заходів, серед яких:

- підвищення вибіркової складової освітньо-професійних програм підготовки та професійних програм післядипломної освіти;

- застосування сучасного арсеналу форм і методів індивідуально-консультаційної роботи;
- підвищення ролі індивідуальної складової при організації самостійної роботи слухача.

Індивідуалізація навчання – одна із найскладніших проблем вищої освіти, вирішення якої значною мірою залежить від двох факторів: індивідуально-психологічних особливостей студентів та впровадження відповідної методичної системи навчання.

Індивідуально-психологічні особливості студентів являють собою невід'ємну складову його особистості як своєрідної якості індивіду, що здобуваються в діяльності та спілкуванні протягом усього життя. До них психологи відносять темперамент, характер та здібності [7]. Це так звані диференціальні характеристики особистості, що тісно пов'язані одна з одною.

Основою індивідуальності людини вважається темперамент. Темперамент – це природжена індивідуально-психологічна особливість людини, що визначає динамічні прояви її психіки – фізичні, емоційні, інтелектуальні. Той або інший тип темпераменту базується на так званому типі вищої нервової системи, що являє собою природжену якість. Як відомо, психологи виділяють чотири типи темпераменту: сангвінік, флегматик, холерик та меланхолік. Темперамент впливає на індивідуальний стиль діяльності. Тобто саме тип темпераменту впливає на те, що однакову за змістом навчальну роботу молоді люди із різним типом темпераменту будуть виконувати по-різному. Цю обставину необхідно враховувати при вирішенні проблеми індивідуалізації навчання.

На основі того або іншого темпераменту за відповідних умов життя, виховання, системи цінностей формується більш гнучка, соціально обумовлена психологічна складова індивідуальності – характер. Характер – це сукупність стійких проявів психіки людини, що відтворюються у спілкуванні і діяльності та обумовлюють типові способи поведінки у тій або іншій ситуації.

З темпераментом та характером пов'язані здібності людини. Здібності – це індивідуально-психологічні особливості, що являють собою умови успішності виконання відповідної діяльності та в цій самій діяльності формуються. Формування відбувається у відповідній закономірності: лише у тій діяльності, що за своєю структурою відповідає конкретним здібностям. В основі здібностей лежать так звані задатки, що являють собою морфологічні та функціональні особливості структури головного мозку людини та передаються генетично. В умовах наявності відповідних форм діяльності із задатків можуть розвинутиись відповідні здібності.

Здібності формуються виключно в діяльності, виключно в діяльності вони і виявляються. Прояв здібностей залежить від конкретних методів навчання, формування відповідних навичок, умінь та знань.

Індивідуалізація процесу навчання, таким чином, не може протікати успішно без урахування індивідуально-психологічних особливостей студентів. Індивідуальний стиль діяльності, обумовлений темпераментом, характером та здібностями можна розглядати як запоруку вдалої індивідуалізації навчання.

Аналізуючи зарубіжний досвід індивідуалізації навчання, можна відзначити, що історичною батьківщиною особисто-орієнтованого (індивідуалізованого) навчання є Сполучені Штати Америки. При індивідуалізації навчання американські педагоги розробляють форми індивідуалізованої самостійної роботи в залежності від здібностей та підготовки студентів і цілей освіти, створюють індивідуальні програми з вибором форм, методів навчання і темпів проходження всього курсу, підтримують ініціативу самих студентів. Одним із популярних принципів індивідуалізації навчання в США є принцип збагачення (поповнення однакової для всіх програми), що включає горизонтальний (знання розширюються) і вертикальний (знання поглиблюються) підходи. Таким чином студенти можуть працювати за програмою, що відповідає їх індивідуальним інтересам і професійним намірам. Уся система навчання спрямована на виховання насамперед повноцінного громадянина демократичного суспільства, підтримку індивідуальних здібностей особистості.

Університети США не дотримуються єдиної, обов'язкової програми навчання. Визначаючи основні вимоги для одержання ступеня бакалавра або магістра, університет пропонує студенту на вибір значну кількість порівняно невеликих курсів з різних сфер знань, у тому числі курс з цивільного суспільства, правової держави, міжнародних норм з прав людини, що сприяє різнобічному розвитку студента як грамотного громадянина суспільства.

В Україні існують такі організаційні форми здобуття вищої освіти: очна, заочна та дистанційна. Якщо очна та заочна дотепер жорстко регламентують навчальні плани і досліджувані дисципліни, то при дистанційній формі освіти студент тією чи іншою мірою може індивідуалізувати процес свого навчання. За останні роки в Україні низка вищих навчальних закладів почали перехід до принципу індивідуалізації при очній та заочній формах навчання. Це виражається у наданні можливості студенту обирати дисципліни за власним бажанням (з переліку вибіркового дисциплін).

Постійне оновлення вимог до загальноосвітньої та фахової підготовки, перетворення здобуття освіти на процес, що триває упродовж усього життя, подальша демократизація суспільства потребує активного розвитку процесу індивідуалізації навчання.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

3.1. Кафедра як основа навчальної роботи

Кафедра є основним науково-навчальним структурним підрозділом вищого навчального закладу (факультету, інституту), що здійснює навчальну, методичну і науково-дослідну роботу з однієї або декількох споріднених дисциплін, виховну роботу серед студентів, а також підготовку науково-педагогічних кадрів і підвищення їхньої кваліфікації.

Кафедру очолює завідувач, що має, як правило, вчене звання професора або науковий ступінь доктора наук.

До складу кафедри входять професори, доценти, старші викладачі, викладачі, старші і молодші наукові співробітники, аспіранти.

На кафедрі покладається:

а) проведення з усіх форм навчання (без відриву від виробництва – заочне навчання, з відривом від виробництва – денне навчання) лекцій, лабораторних, практичних, семінарських та інших видів навчальних занять, передбачених навчальним планом, на високому науково-педагогічному рівні; керівництво виробничою практикою, курсовим і дипломним проектуванням, курсовими і дипломними роботами, а також самостійними заняттями студентів, проведення курсових іспитів і заліків;

б) проведення заходів щодо організації виховної роботи серед студентів;

в) розробка і подання на затвердження в установленому порядку навчальних програм з дисциплін кафедри;

г) підготовка підручників, навчальних посібників та інших посібників і наочних приладів, а також складання відзивів за дорученням ректорату вузу на підручники, навчальні посібники та навчально-методичну літературу;

д) проведення науково-дослідної роботи відповідно до затвердженого плану; обговорення закінчених науково-дослідних робіт і впровадження результатів цих робіт у виробництво; рекомендації до опублікування закінчених наукових робіт;

е) керівництво науково-дослідною роботою студентів, в основу покладені комплексно-цільові програми економічних досліджень у галузі зв'язку. Їх суть складає комплексна система наукових досліджень на весь термін навчання студента у вищому навчальному закладі стосовно обраного фаху, який повинен включати елементи наукових досліджень з усіх видів навчального процесу. Це спрямоване на підготовку фахівців, спроможних творчо вирішувати проблеми сучасної економіки. Впровадження наведених заходів здійснюється шляхом участі студентів у роботі наукових кружків, проблемних групах, участі у наукових семінарах, конференціях, включаючи підготовку наукових доповідей та публікацію статей;

є) розгляд індивідуальних планів навчальної, наукової, методичної й іншої роботи співробітників кафедри; вивчення, узагальнення і поширення досвіду роботи кращих викладачів; надання допомоги починаючим викладачам в оволодінні педагогічною майстерністю; розробка і здійснення заходів щодо їх використання при проведенні навчальних занять, сучасних технічних засобів;

ж) підготовка науково-педагогічних кадрів, розгляд дисертацій, наданих до захисту членами кафедр або за дорученням ректорату вузу іншими здобувачами;

з) установлення зв'язку з підприємствами зв'язку з метою узагальнення і поширення передового досвіду і надання їм науково-технічної допомоги.

3.2. Види навчальної роботи студентів

Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах може провадитися за наступними формами навчання:

а) з відривом від виробництва – денне навчання;

б) без відриву від виробництва – заочне навчання й очно-заочне.

Навчальна робота у вузах проводиться відповідно до затверджених в установленому порядку навчальних планів і програм.

У вузах затверджуються такі види навчальних занять: лекції; лабораторні, практичні заняття і семінари; навчальна практика; виробнича практика; курсове проектування (курсова робота); дипломне проектування (дипломна робота); консультації; контрольні роботи; самостійні заняття студентів.

Розглянемо коротко зазначені види занять.

Лекції, що читаються для студентів, відносяться до одного з основних видів навчальних занять. На лекції відбуваються спілкування викладача, який читає лекцію, зі студентами. Лекція повинна відповідати наступним вимогам:

1. Лекція повинна давати основні поняття з предмета, що викладається, і вказувати, в якому напрямку потрібно його вивчати більш докладно. Вона повинна у певній науковій і логічній послідовності охоплювати основні принципи, основні питання даного курсу, не захаращуючи його зайвими деталями. Побудова лекції повинна уводити студентів у конкретну наукову область, розкривати методологію предмета і слугувати школою мислення, знайомити з основними напрямками у розвитку науки й у вирішенні найважливіших наукових проблем. Важливе значення має зв'язок теоретичних положень науки з практичною діяльністю. Лектор повинен вести за собою аудиторію, сприяючи формуванню наукового мислення.

2. Зміст лекції повинен бути систематичним. Кожна лекція повинна являти собою, як правило, логічно закінчене ціле, причому всі факти і приклади, схеми і рисунки, що наводяться на лекції, повинні слугувати засобами для розкриття основної ідеї лекції.

3. Лекція повинна викликати у студентів інтерес, спрямовувати студентів на знайомство не тільки з навчальною, але і з монографічною, і журнальною літературою з даного предмета.

4. Кожен лектор повинен пам'ятати, що студент – це не судина, яку треба наповнити знаннями, а смолоскип, який потрібно запалити спрагою до знань.

Завдання лектора – не тільки викладання готової інформації із певної навчальної дисципліни, а ще й формування мотивів зацікавленості в ній, що має стати стимулом подальшого самостійного вивчення навчального матеріалу. Серед різновидів лекційної організації роботи виділяють :

- проблемний виклад матеріалу;
- проблемний виклад із наступною роботою студента за певним планом;
- комбіновану лекцію, яка включає реконструктивно-варіативну або частково-пошукову діяльність студентів.

Лабораторні, практичні заняття і семінари слугують сполучною ланкою теорії і практики. Вони дозволяють поглиблювати і закріплювати теоретичні знання, одержання студентами на лекціях, перевіряти науково-теоретичні положення експериментальним шляхом, ознайомитися з обладнанням, приладами, вивчати на практиці методи наукових досліджень.

Велике значення у розвитку навичок самостійної творчої роботи студентів відіграє **курсове проектування**, тому що воно дозволяє шляхом розв'язання конкретних задач залучати студентів до практики, виховувати їх у дусі відповідальності за виконану економічну або інженерно-технічну роботу, прищеплювати їм елементи науково-дослідної роботи.

Курсове проектування повинне сприяти закріпленню, поглибленню й узагальненню знань, одержаних студентами за час навчання, і застосування цих знань до комплексного розв'язання конкретних задач. Системою курсових проектів студент готується до виконання більш складної задачі – дипломному проектуванню. Тематика курсового проектування повинна відповідати навчальним задачам даного предмета і поряд з цим відповідати практичним вимогам народного господарства і науки. Реальність тематики курсових проектів – це, насамперед, її науковість, сучасність і спрямованість до одержання студентами навичок самостійної творчої роботи.

Захист проекту є особливою формою перевірки виконання проекту. Він проводиться спеціальною комісією із 2-3 осіб. Публічний захист дозволяє ознайомити групу з роботою її членів, також виробити одноманітні вимоги до проектів у керівників проектування. Результати захисту оцінюються за чотирибальною системою.

Самостійна робота – одна з організаційних форм навчання, яка регламентується робочим навчальним планом. Зміст самостійної роботи визначається в робочій програмі кожної дисципліни. Навчальний матеріал, передбачений для самостійного опрацювання, підлягає підсумковому контролю нарівні з матеріалом, який опрацьовується під час навчальних занять. Мета самостійної роботи студентів двоєдина: формування самостійності як риси особистості й засвоєння знань, умінь, навичок.

Незалежно від форми організації, процес навчання розуміється як співпраця викладача та студента, своєрідний процес педагогічного спілкування. Педагогічне спілкування – процес взаємодій між тими, хто навчається, та тим,

хто навчає. Даний вид спілкування – різновид багатопланового процесу розвитку контактів між людьми, в якому психологи виділяють три сторони:

- комунікативна – передавання та сприйняття інформації;
- інтерактивна – взаємодія людей, що спілкуються;
- перцептивна – сприйняття, порозуміння та оцінка один одного у спілкуванні.

3.3. Призначення і види виробничої практики

Виробнича практика студентів є найважливішою складовою підготовки висококваліфікованих фахівців і проводиться на передових підприємствах і в організаціях різних галузей народного господарства. У залежності від спеціальності проводяться загальноекономічний, технологічний, експлуатаційний та інші види практики.

З деяких спеціальностей організується переддипломна практика, зміст якої визначається темою дипломного проекту (роботи).

У період переддипломної практики студент збирає фактичний матеріал про виробничу діяльність підприємства і використовує його при розробці дипломного проекту (роботи).

Студенти, які навчаються на останніх курсах заочних факультетів, можуть у необхідних випадках бути направлені в установленому порядку на місячну переддипломну практику для ознайомлення безпосередньо на виробництві з роботою щодо вибору спеціальності і підготовки відповідних матеріалів до дипломного проекту (роботи). Терміни і зміст кожної практики визначається затвердженими навчальними планами і програмами.

Метою виробничої практики студентів є закріплення знань, здобутих студентами в процесі навчання у вузі, на основі глибокого вивчення роботи підприємства (установи), на якому студенти проходять практику, а також оволодіння виробничими навичками і передовими методами праці. У процесі виробничого навчання студенти дістають також досвід спілкування в трудовому колективі.

Студенти на практиці вивчають:

- економіку, організацію й управління виробництвом, стандартизацію і контроль якості продукції, заходи щодо виявлення резервів підвищення ефективності і продуктивності праці, господарський механізм і шляхи його удосконалювання;
- передовий досвід роботи керівників підрозділів, нові форми організації праці;
- результати досліджень, проведених в області охорони і гігієни праці, фізіології, психології;
- організацію науково-дослідної і винахідницької роботи;
- створення і забезпечення безпечних і здорових умов праці.

Навчально-методичне керівництво практикою здійснюють відповідні кафедри вузів. Безпосереднє керівництво практикою студентів покладається наказом керівника підприємства на висококваліфікованих фахівців відповідних спеціальностей.

Студент при проходженні практики зобов'язаний:

- цілком виконувати завдання, передбачені програмою практики;
- підкорятися діючим на підприємстві правилам внутрішнього трудового розпорядку;
- вивчати і строго дотримувати правила охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії;
- брати участь у раціоналізаторській і винахідницькій роботі з завдання відповідних кафедр;
- брати участь у суспільному житті колективу підприємства;
- нести відповідальність за виконану роботу і її результати нарівні зі штатними співробітниками;
- вести щоденник, в якому записувати необхідні цифрові матеріали, зміст лекцій і бесід, робити ескізи, зарисовки тощо;
- представити керівнику практики письмовий звіт про виконання всіх завдань і здати залік з практики.

По закінченні практики студент складає письмовий **звіт** і здає його керівнику практики від вищого навчального закладу разом зі **щоденником**, підписаним безпосереднім керівником практики від підприємства.

Звіт про практику повинен містити відомості про конкретно виконану студентом роботу в період практики, а також короткий опис підприємства (цеху, відділу і т.д.) й організації, про його діяльність, питання охорони праці, висновки і пропозиції.

По закінченні практики студент здає залік (захищає звіт) з диференційованою оцінкою в комісії, призначеною завідувачем кафедри. При оцінці підсумків роботи студентів на практиці береться до уваги характеристика, надана їм керівником практики від підприємства.

3.4. Організація і порядок проведення контролю успішності студентів

Поточний контроль успішності студентів (**атестація**) здійснюється щомісяця і виставляється в журналі поточної атестації за 100-бальною системою. Журнал знаходиться в деканаті або дирекції.

Важливу роль в організації навчального процесу відіграють **курсіві іспити і заліки, державні іспити**.

Курсові іспити з дисципліни або її частини мають за мету оцінити роботу студента за курс (семестр), здобуті теоретичні знання, творче мислення, придбані навички самостійної роботи, уміння синтезувати здобуті знання і застосування їх для розв'язання практичних задач.

Заліки, як правило, слугують формою перевірки успішного виконання студентами лабораторних і розрахунково-графічних робіт, курсових проектів (робіт), засвоєння навчального матеріалу, практичних і семінарських занять, а також формою перевірки проходження навчальної і виробничої практики та виконання в процесі цих практик усіх навчальних доручень відповідно до затвердженої програми.

В окремих випадках заліки можуть установлюватися як за предметами в цілому, так і за окремими його частинами.

Студенти зобов'язані здати всі іспити і заліки в строгій відповідності з навчальними планами, а також затвердженими програмами, єдиними для денних і заочних факультетів.

Студенти можуть здавати іспити і заліки з факультативних дисциплін, практикумів і семінарів, і за їхнім бажанням результати здачі вносяться у відомість, залікову книжку й у виписку з залікової книжки (додаток до диплома).

Курсові іспити на денних факультетах здаються у сесійні періоди, передбачені навчальними планами.

Деканам факультетів надається право дозволити встигаючим студентам дострокову здачу іспитів у межах навчального року за успішного виконання ними установлених практичних робіт і здачі за даними курсами заліків без звільнення студентів від поточних занять з інших дисциплін.

Студенти, яким дозволено як виняток у межах загального терміну навчання індивідуальний графік занять, можуть здавати заліки й іспити в міжсесійний період у терміни, установлені деканами факультетів.

На заочних відділеннях навчальних закладів лабораторно-екзаменаційні сесії можуть проводитися групами тільки в навчальних приміщеннях під наглядом викладача в різні періоди часу, у залежності від розкладу.

Періоди і кількість сесій у навчальному році на кожному курсі установлюються ректором вузу, але не більше чотирьох сесій протягом навчального року.

Встигаючим студентам-заочникам, які цілком виконали навчальний план відповідного курсу, ректор вищого навчального закладу може дозволити здачу іспитів і заліків з дисциплін наступних курсів, за умови виконання ними з цих дисциплін контрольних робіт і лабораторних робіт, а також курсових проектів (робіт), установлених навчальними планами.

Студенти денних факультетів допускаються до сесії за умови здачі всіх заліків, передбачених навчальним планом, виконання і здачі установлених розрахунково-графічних та інших робіт з дисциплін навчального плану даного семестру.

Студенти заочних факультетів допускаються до участі в сесії, якщо вони не мають заборгованості за попередній курс (семестр) і до початку сесії виконали всі контрольні роботи і курсові проекти (роботи) з дисциплін, що виносяться на сесію. Виконаними вважаються зараховані контрольні роботи і допущені до захисту курсові проекти (роботи).

Студентам, які не могли здати заліки й іспити в загально установлений термін через хворобу або з інших поважних причин (сімейні обставини, тривалі

службові відрядження, стихійні лиха), документально підтверджених відповідною установою, декан факультету установлює індивідуальні терміни здачі іспитів і заліків.

Мають право на додаткову оплачувану відпустку студенти, які успішно навчаються на заочних факультетах, не мають заборгованості за попередній курс (семестр) і до початку сесії надіслали всі контрольні роботи і курсові проекти (роботи) з дисциплін, що виносяться на сесію.

Студенти-заочники, які не виконали навчального плану і не мають права на додаткову оплачувану відпустку, але прибули на сесію самостійно або за повідомленням вузу, допускаються на консультації викладачів, виконання лабораторно-практичних робіт, здачу заліків в установленому порядку і здачу іспитів без наступного надання оплачуваної відпустки за поточний навчальний рік.

Іспити проводяться по білетах в усній або письмовій формі. Форма проведення іспитів установлюється Радою вищого навчального закладу. При проведенні іспитів і заліків можуть бути використані технічні засоби. Екзаменатору надається право задавати питання студентам додатково, а також крім теоретичних питань давати задачі і приклади за програмою даного курсу.

Заліки з практичних і лабораторних робіт приймаються в міру їхнього виконання. З окремих дисциплін заліки можуть проводитися у виді контрольних робіт на практичних заліках.

Заліки з семінарських занять проводяться на основі представлених рефератів (доповідей) або виступів студентів на семінарах.

З суспільних наук заліки проводяться шляхом опитування студентів. Викладачу надається право поставити залік без опитування тим студентам, які брали активну участь у семінарських заняттях. Під час іспитів студенти можуть користуватися навчальними програмами, а також з дозволу екзаменатора довідковою літературою й іншими посібниками.

Студенти, які цілком виконали вимоги навчального плану даного курсу, успішно здали іспити і заліки, переводяться на наступний курс.

Студенти, які одержали під час сесії не більше двох незадовільних оцінок, можуть з дозволу ректора в установлений термін ліквідувати академічну заборгованість, але не пізніше дня фактичного початку занять. Студенти, що не ліквідували академічну заборгованість в установлений термін, підлягають відрахуванню або в установленому порядку можуть бути залишені на повторне навчання.

За поданням декана факультету наказом ректора інституту відраховуються з вищого навчального закладу студенти:

- а) які не здали в сесію іспити з трьох і більше дисциплін;
- б) які не ліквідували в установлений термін академічної заборгованості;
- в) які не виконали програму виробничої практики або отримали незадовільну оцінку при захисті звіту, якщо вони мають дві незадовільні оцінки з курсових іспитів.

Державні іспити проводяться з дисциплін, передбачених навчальними планами в обсязі діючих навчальних програм за складеними кафедрами білетами. Державний іспит здається на 4-му курсі стаціонарної або 5-му курсі

заочної форми навчання. У результаті Державного іспиту студенту присвоюється кваліфікація **«бакалавр»**.

Державні екзаменаційні комісії (ДЕК) створюється у вузах для перевірки науково-теоретичної і практичної підготовки фахівців, що випускаються, шляхом захисту дипломних чи магістерських проектів (робіт); рішення питання про надання їм відповідної кваліфікації і про видачу диплома (без відзнаки, з відзнакою); розробки пропозицій, спрямованих на подальше поліпшення якості підготовки фахівців у вузі.

ДЕК створюється в складі голови і членів комісії (затверджуються наказом ректора інституту). До складу комісії на правах її членів входять ректор вузу або один із проректорів, що ведуть навчальну або наукову роботу, декан факультету, завідувачі кафедрами, професори або доценти провідних кафедр. Захист дипломних проектів (робіт) може проходити як у вузах, так і на підприємствах зв'язку, для яких тематика проектів (робіт), що захищаються, являє науково-теоретичний або практичний інтерес. Дипломний проект захищається наприкінці всього періоду навчання студента, у випадку успішного захисту йому присвоюється кваліфікація **«спеціаліст»** або **«магістр»**.

3.5. Виконання випускної роботи

Випускна робота є заключним етапом навчання студентів і передбачає [18]:

- систематизацію, закріплення і розширення теоретичних і практичних знань за фахом та використання їх під час розв'язання конкретних наукових, технічних, економічних і виробничих задач;
- розвинення навичок проведення самостійної роботи й оволодіння методикою дослідження та експериментування під час вирішення проблем і питань, які розроблюються в дипломному проекті (дипломній роботі);
- з'ясування підготовленості студентів до самостійної роботи за отриманою кваліфікацією, а також здатність їх до наукової роботи;
- випускна робота оформляється у вигляді дипломних або магістерських робіт (ДР або МР).

Тематика випускних робіт розробляється кафедрами згідно з вимогами кваліфікаційної характеристики фахівців, відповідно до затверджених програм вивчених дисциплін і відображає актуальну проблематику розвитку сучасної сфери телекомунікацій. Тематика щорічно переглядається та поновлюється.

Темою роботи (предметом дослідження) з цих напрямів є одна з актуальних проблем сучасного менеджменту та економіки: аналіз економічної діяльності підприємств зв'язку, розроблення методів удосконалення управління, маркетингові дослідження, аналіз бізнес-планів, інвестиційних проектів тощо. Тематика ДР та МР повинна відповідати задачам та умінням, передбачених варіативною компонентою освітньо-кваліфікаційної характеристики спеціаліста за відповідною спеціалізацією. Випускна робота також може бути присвячена і вирішенню теоретичних задач з обраної проблематики.

Всі теми ДР та МР повинні мати конкретний об'єкт дослідження. Бажаним є виконання теми на замовлення керівництва об'єкта дослідження, яке оформлюється відповідним листом-замовленням.

Результати дипломної (бажано) або магістерської роботи (обов'язково) мають обговорюватись на студентських науково-технічних конференціях академії (апробація результатів роботи).

До загальних напрямів (тем) МР та ДР слід віднести: дослідження теоретико-методологічних, науково-методичних та прикладних засад; формування галузевих економік; розвиток тенденцій та закономірностей функціонування ринку товарів і послуг; міжнародних економічних стосунків; економічної, інвестиційної, інноваційної, виробничої, логістичної, маркетингової діяльності підприємств; організаційно-правових форм підприємницької діяльності; фактори, ресурси, види, стадії та результати економічної діяльності підприємств; процес і форми управління підприємством (менеджмент).

Для виконання випускної роботи студенту назначають керівника. Керівник призначається наказом ректора з представленням кафедри з числа професорів і доцентів. Керівниками можуть бути наукові співробітники і висококваліфіковані фахівці інших організацій і підприємств, а також найбільш досвідчені викладачі і наукові співробітники даного вузу. До обов'язків керівника відноситься:

- обговорення з дипломником (магістрантом) теми роботи та складання завдання на ДР або МР;
- складання програми переддипломної практики;
- допомога дипломнику в розробленні календарного плану роботи над темою;
- консультації дипломника з усіх питань роботи в призначений час;
- систематичний контроль виконання календарного плану роботи;
- перевірка всіх матеріалів, складання відзиву на ДР або МР.

З метою підвищення якості підготовки випускників до захисту на кафедрі створюються комісії (у складі 2–3 викладачів у кожній, виходячи з їх спеціалізації за напрямками наукових досліджень та дисциплін, що вони викладають) та проводиться попередній захист випускних робіт. Члени комісії за результатами попереднього захисту роблять відповідний запис в титульному листі роботи. Випускні роботи, які подані на кафедру з порушенням установлених термінів роботи комісій попереднього захисту, до розгляду приймаються з дозволу завідувача кафедри.

Для контролю за якістю та актуальністю ДР та МР до роботи обов'язково додається відгук зовнішнього рецензента. Зовнішніми рецензентами можуть бути провідні спеціалісти підприємств та наукових установ, викладачі інших вищих навчальних закладів, інших кафедр інституту за фахом.

До критеріїв оцінювання випускної роботи відносяться:

Відмінно. ВР є бездоганною, містить елементи новизни, має практичне значення; доповідь логічна і коротка, проголошена вільно і зі знанням справи; відгук і рецензія позитивні, відповіді на запитання членів ДЕК правильні і стислі.

Добре. Тема роботи розкрита, але мають місце окремі недоліки непринципового характеру, в теоретичній частині поверхово зроблений аналіз літературних джерел, елементи новизни чітко не надані, недостатньо

використані інформаційні матеріали організації-замовника, мають місце окремі зауваження в рецензії та відгуках, доповідь логічна, проголошена вільно, відповіді на питання членів ДЕК в основному правильні, оформлення роботи – в межах вимог.

Задовільно. Тема ВР в основному розкрита, але мають місце недоліки змістовного характеру, нечітко сформульована мета роботи, теоретичний розділ має виражений компілятивний характер, наукова полеміка відсутня, в аналітичній частині є надлишок елементів описовості, добір інформаційних матеріалів (таблиці, графіки, схеми) не завжди обґрунтований; заходи і пропозиції, що містяться в третьому розділі, обґрунтовані непереконливо, рецензія і відгуки містять окремі зауваження, доповідь прочитана за текстом, не всі відповіді на запитання членів ДЕК правильні або повні. Є зауваження щодо оформлення ВР.

Незадовільно. Нечітко сформульована мета ВР. Розділи погано пов'язані між собою. Відсутній критичний огляд сучасних літературних джерел. Аналіз виконаний поверхово, переважає описовість на шкоду системності і поглибленості. Запропоновані заходи випадкові, з аналізу не випливають, економічне обґрунтування неповне. Оформлення роботи недбале. Ілюстрації до захисту відсутні. Відповіді на запитання членів ДЕК неточні або неповні.

Студент, який одержав на захисті випускної роботи незадовільну оцінку, має бути відрахованим з академії і в цьому випадку йому видається академічна довідка установленого зразка. Але він має право бути повторно допущеним до захисту ВР.

Якщо захист ВР не відбувся з поважних причин (про що студент має подати відповідні документи в ДЕК), то керівник навчального закладу може продовжити термін його навчання до наступного терміну роботи ДЕК із захисту ВР, але не більше ніж на один рік. Незалежно від причин повторний захист випускних робіт у той самий рік категорично забороняється.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІНФРАСТРУКТУРА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ (на прикладі ОНАЗ ім. О.С. Попова)

4.1. Структура Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова

Соціально-культурна інфраструктура **Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова** досить розвинена. Вона складається з декількох ланок: ректорату, факультетів, навчально-наукових інститутів, кафедр і т.д. До неї належать також: профспілковий комітет співробітників, профспілковий комітет студентів, студентський клуб, спортивний зал, музей вищого навчального закладу, редакційно-видавничий центр, база відпочинку, буфети, тощо.

Структура Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова наведена у додатку В. Розглянемо основні елементи цієї структури.

Вищим колегіальним органом самоврядування Академії є конференція трудового колективу.

Управління діяльністю Академії здійснює **ректор**, який діє на засадах єдиноначальності і призначається на посаду відповідно до Закону України «Про вищу освіту» та Положення про порядок наймання та звільнення керівників навчальних закладів України, що є у загальнодержавній власності.

Ректор повинен мати вчене звання професора, науковий ступінь доктора або кандидата наук в певній галузі і стаж науково-педагогічної діяльності не менше ніж десять років.

Безпосереднє керівництво навчальною, науково-методичною, науковою та адміністративно-господарською діяльністю Академії здійснюють **проректори**, що відповідають за ці напрями діяльності. Проректори наймаються на роботу за трудовим договором (контрактом) і звільняються з роботи ректором Академії.

Ректорат створюється для оперативного вирішення поточних питань діяльності Академії. До складу ректорату входять: ректор, проректори, помічники ректора, декани, головний бухгалтер, начальник відділу кадрів, провідні фахівці з професорсько-викладацького складу. Очолює ректорат ректор Академії.

Рада вузу створена для розгляду основних питань діяльності вищого навчального закладу при ректорі і під його керівництвом. Основною задачею Ради є об'єднання зусиль усього колективу вищого навчального закладу для забезпечення вищої якості підготовки фахівців на основі поєднання навчання з виробничою практикою, подальшого розвитку наукових досліджень і проведенню виховної роботи серед студентів.

До складу Ради входять: ректор (голова), проректори, декани факультетів, завідувачі провідних кафедр, завідувач бібліотекою, представники профспілкових організацій вузу. Обирається Рада терміном на три роки відкритим голосуванням рад факультетів, представників професорсько-

викладацького складу. Склад Ради затверджується у вузах з поданням ректора терміном на три роки.

Рада вищого навчального закладу виконує такі функції:

- а) розглядає проекти навчальних планів і програм;
- б) періодично розглядає звіти про навчальну, науково-дослідну і виховну роботу факультетів і звіт про діяльність наукового відділу, що працює при вузі;
- в) підводить підсумки навчальної роботи, навчальної і виробничої практики студентів за рік і дає рекомендації щодо їх поліпшення;
- г) обговорює плани науково-дослідної, виховної роботи і плани підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу;
- д) розглядає питання підготовки і видання підручників, навчальних посібників та іншої наукової і навчально-методичної літератури;
- е) проводить конкурси на заміщення професорсько-викладацьких посад і вибори деканів факультетів в установленому порядку;
- є) розглядає справи здобувачів учених звань професорів та доцентів, присуджує вчене звання в установленому порядку;
- ж) рекомендує кандидатів на зарахування в аспірантуру, а також затверджує індивідуальні плани аспірантів;
- з) рекомендує кандидатів на одержання іменних стипендій з числа кращих студентів-відмінників вузу й аспірантів;
- к) розглядає інші питання, пов'язані з діяльністю вищого навчального закладу.

Факультет (науково-навчальний інститут) є навчально-науковим і адміністративним підрозділом вузу, здійснює підготовку студентів і аспірантів з однієї або декількох споріднених спеціальностей, а також керівництво науково-дослідною роботою кафедр.

Факультет (інститут) організовує підготовку фахівців як з відривом від виробництва, так і без відриву від виробництва. Для організації навчальної роботи з окремих форм навчання або окремих спеціальностей у складі факультету може створюватися відділення.

Факультет поєднує всі кафедри і лабораторії, що відносяться до спеціальностей, включених до складу факультету, а також ті загальнонаукові і загальноосвітні кафедри вузу, що за змістом своєї роботи найбільш близькі профілю факультету.

Керівництво роботою факультету (інституту) здійснює **декан факультету (директор інституту)**, що обирається Радою вузу (факультету) з числа професорів або найбільш досвідчених доцентів таємним голосуванням терміном на п'ять років.

Декан факультету:

- а) безпосередньо керує навчальною, виховною і науковою роботою на факультеті;
- б) проводить у життя навчальні плани і програми, керує виробничою роботою і практикою студентів;
- в) здійснює контроль за навчальним процесом, виробничою роботою і практикою студентів;

г) керує складанням розкладу навчальних занять і здійснює контроль за його виконанням;

д) організовує контроль за самостійною роботою студентів, а також проведення іспитів і заліків, переводить студентів з курсу на курс, допускає студентів до здачі державних іспитів і захисту дипломного проекту (роботи);

е) призначає стипендії студентам факультету відповідно до діючого положення;

є) керує підготовкою аспірантів і роботою по підвищенню кваліфікації професорсько-викладацького складу;

ж) здійснює загальне керівництво підготовкою підручників, навчальних і методичних посібників з предметів кафедр, що входять до складу факультету;

з) здійснює загальне керівництво науковою роботою студентів, що проводиться на кафедрах, у наукових кружках і наукових громадах;

к) організовує зв'язок з випускниками факультету, розробляє заходи, спрямовані на поліпшення підготовки фахівців, що випускаються факультетом (інститутом).

На допомогу декану (директору) факультету (інституту) в залежності від чисельності студентів устанавлюється штатна посада заступника (або декількох заступників).

Відповідно до Положення про вищий навчальний заклад при декані факультету і під його головуванням організовується **Рада факультету (Рада інституту)**. Основною задачею Ради є об'єднання зусиль усього колективу факультету на забезпечення високої якості підготовки фахівців, подальшого розвитку науково-дослідної роботи серед студентів.

До складу Ради факультету входять: декан факультету (голова) і його заступники, завідувачі провідних кафедр, представники профспілкової організації, секретарі кафедр. До складу Ради можуть входити й інші науково-педагогічні працівники факультету.

Кількість і персональний склад членів Ради факультету затверджується ректором вузу терміном на три роки.

Рада факультету (інституту):

а) розглядає проекти навчальних планів і програм;

б) розглядає звіт про навчально-методичну і науково-дослідну роботу кафедр;

в) обговорює плани науково-дослідної і виховної роботи і плани підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу;

г) підводить підсумки виробничої практики студентів;

д) обговорює звіти декана про навчально-методичну, наукову і виховну роботу на факультеті;

е) обговорює кандидатів на зарахування в аспірантуру з числа випускників даного вузу;

є) затверджує індивідуальні плани аспірантів і проводить їхню атестацію;

ж) розглядає інші питання, зв'язані з діяльністю факультету.

Найважливіше значення має **наукова діяльність** академії. Наукова праця студентів академії проводиться за підтримки наукових керівників. Вона

дозволяє студенту глибше освоїти досліджувану проблематику, підвищити освітній рівень, ознайомитися з сучасними досягненнями науки і техніки, установити контакти з молодими вченими інших вузів.

Генерувати, акумулювати і зберігати наукову еліту галузі дозволяє робота аспірантури і спеціалізованої вченої ради з захисту кандидатських дисертацій з економічних спеціальностей. Відділ аспірантури пропонує випускникам, які бажають присвятити своє життя науковій діяльності, продовжити навчання за денною або заочною формою.

Важливим аспектом наукової праці є випуск періодичного збірника «Наукові праці ОНАЗ», в якому публікуються статті, присвячені найбільш актуальним проблемам розвитку й удосконалювання сучасної телекомунікаційної сфери, а також проблемам економічного розвитку галузі зв'язку. Цей збірник є фаховим науковим виданням, затвердженим Вищою атестаційною комісією (ВАК) України для публікації результатів дисертаційних досліджень. Щорічно проводяться науково-практичні конференції професорсько-викладацького складу та студентські конференції.

Профспілкові комітети як викладачів, так і студентів, вирішують соціальні проблеми, надають у разі необхідності відповідну допомогу, стоять на захисті прав тих, хто працює та навчається.

Механізм захисту інтересів людини праці визначається колективним договором, ініціатором укладання якого завжди виступає профспілка і на підставі якого здійснюється регулювання й узгодження соціально-економічних, виробничих і трудових відносин: питання підвищення заробітної плати і недопущення боргів по ній; посадові оклади, доплати, надбавки, премії, компенсаційні виплати, матеріальна допомога; тривалість, черговість і перенесення відпусток, додаткові відпустки, ведення трудових книжок, звільнення з ініціативи роботодавця тощо. Крім того, до компетенції профспілки входить атестація робочих місць і компенсація за несприятливі умови праці; медичні огляди; праця в умовах, що відповідають охороні праці; попередження порушень і контроль за виконанням законодавства про працю і про охорону праці; контроль за виконанням колективного договору. Усе це прерогатива профспілок, права яких закріплені законодавством.

Студентський клуб керує роботою щодо проведення святкових вечорів, зустрічей із творчими колективами та цікавими людьми, концерти. У клубі, як правило, є гуртки художньої самодіяльності, творчі колективи, де студенти можуть повністю розкрити свої здібності та таланти. Із лав самодіяльних колективів часто виходить багато студентів, які після закінчення вищого навчального закладу продовжують займатися артистичною діяльністю на професійній сцені.

Багато уваги приділяється дозвіллу студентів. Уже багато років працює туристичний клуб «Сінільга», члени якого здійснюють туристичні походи по найцікавіших місцях України – Карпати, Південне узбережжя Криму тощо. Проводиться конкурс «Зірка академії», «Містер Академії» кілька років випускається студентська газета, кореспондентом якої може бути кожен студент. Студентський клуб є центром виховної роботи, організації дозвілля

студентів. Діяльність клубу сприяє всебічному формуванню культурного розвитку молоді, розкриттю талантів у лавах студентства.

Спортивне життя вищих навчальних закладів є частиною їх соціального життя, фізичної культури і головною складовою частиною виховного педагогічного процесу. Фізична культура спрямована на зміцнення здоров'я студентства та співробітників, підвищення їх морально-вольових та інтелектуальних здібностей, сприяє гармонійному формуванню особистості, а також є одним із найважливіших факторів підвищення соціальної, професійної і трудової активності. Спорт є головною частиною фізичної культури, і його соціальна цінність визначається діючим стимулюючим впливом на поширення елементів фізичної культури серед різних прошарків вищого навчального закладу. Спортивне життя навчального закладу спрямоване на виховання, самовизначення та самовдосконалення студентства та співробітників, підвищення рівня їх професійної працездатності.

Керується спортивне життя вузу ректором, профспілковими організаціями, кафедрою фізичного виховання та спорту і спортивними клубами вузу. Система спортивного життя розглядається як один із головних видів педагогічно-виховної, пізнавальної та самостійної роботи студентства і співробітників. Структура та складові системи спортивного життя постійно удосконалюються, мають різнопланові зовнішні зв'язки, у тому числі й міжнародні.

Музей академії є невід'ємною частиною життя вищого навчального закладу. Експонати музею відбивають як історію самого вузу, так і загального розвитку сфера зв'язку, знайомлять відвідувачів з тими видатними викладачами, вихователями, науковцями, хто свого часу працював у стінах вузу та зробив свій вагомий внесок в його історію. Головну частину фондів складають матеріали з історії вузу, що розкривають діяльність, традиції, динаміку розвитку, його наукову та культурну спадщину, сьогодення.

База відпочинку «Електрон» надає можливість співробітникам та студентам відпочити на одному з найкрасивіших місць узбережжя Чорного моря – у Кароліно-Бугазі.

4.2. Структура й історія Інституту економіки та менеджменту

Навчально-науковий Інститут економіки та менеджменту ОНАЗ ім. О.С. Попова має свою цікаву історію, що є прикладом наукової установи, яка динамічно розвивається у взаємозв'язку зі змінами в економічній і соціальній політиці держави [6].

У 1988 році виникла необхідність підготовки фахівців економічного напрямку, які б спеціалізувалися і розумілися на особливостях технологічних процесів у галузі зв'язку. Тому в складі Одеського електротехнічного інституту зв'язку ім. О.С. Попова (на базі факультету багатоканального електрозв'язку) був утворений інженерно-економічний факультет, що мав за мету готувати фахівців для управлінської, економічної і фінансової сфер, здатних виконувати

також облік, контроль і аналіз виробничої діяльності підприємств зв'язку України. Кваліфікація випускників дозволяла їм здійснювати ці види діяльності і в інших областях народного господарства.

У 1993 році факультет був виділений у самостійну структурну одиницю – інженерно-економічний факультет. Наприкінці 1999 року факультет, що на той час готував бакалаврів і фахівців, успішно витримав атестацію Міністерства освіти і науки України, завдяки чому одержав також право готувати магістрів. Крім того, він був перейменований у факультет менеджменту й економіки зв'язку. Відповідно до ліцензії МОНМС України він готує бакалаврів, спеціалістів та магістрів за напрямками підготовки «Економіка підприємства» та «Менеджмент».

Важливий крок у напрямку формування фахівців широкого профілю, які мають як технічну, так і економічну підготовку, факультет зробив у 1994 році. За спеціальними навчальними планами найбільш успішні студенти технічних факультетів проходять відповідну підготовку за очно-заочною формою навчання і захищають паралельно дві дипломні роботи з двох спеціальностей – технічній й економічній («Менеджмент» або «Економіка підприємства»).

Бурхливий розвиток галузі зв'язку, глобалізація економіки і формування ринкових відносин викликали нові вимоги щодо якості навчання галузевих фахівців, що призвело до необхідності зміни форм і методів навчання. Тому наприкінці 2002 року на базі факультету менеджменту й економіки був створений Науково-навчальний інститут економіки та менеджменту. Задача інституту полягає в тому, щоб перетворитися в один із кращих вузів з підготовки фахівців в області економіки і менеджменту, а також забезпечити високоякісну вищу освіту.

Інститут характеризується високим рівнем науково-педагогічної кваліфікації співробітників. Працівники регулярно беруть участь у наукових конференціях, семінарах, публікують статті, наукові праці і монографії, що сприяє концентрації наукового потенціалу інституту і розвитку зовнішньоекономічних зв'язків.

Структура інституту базується на чотирьох основних кафедрах.

Найстарішою є кафедра **Економічної теорії (ЕТ)**, що надає студентам основні базові знання щодо теоретичних основ сучасного ринкового господарювання. За останні роки на кафедрі відбуваються значні зміни принципів і прийомів роботи, викликані суттєвими змінами у світовій економіці. Це пов'язано з тим, що сучасні інформаційні технології стають матеріальною основою для розвитку безпосередньо суспільних відносин. Сучасний зв'язок та інформаційні технології як матеріальна основа безпосередньо суспільних відносин призвели до необоротності їхнього розвитку.

Особливого значення кафедра надає вивченню безпосередньо суспільних відносин, що виникають у процесі становлення інформаційного суспільства, які у даний час уже формуються в Україні на базі розвитку нових інфокомунікаційних технологій.

Сьогодні кафедра викладає більшість фундаментальних навчальних дисциплін. Характеристика національних корпорацій представлена в курсі

Мікроекономіка, міжнародних корпорацій – у курсі Міжнародні корпорації телекомунікацій і курсі Світова економіка. Суть сучасних маркетингові технології розкриваються в курсах Маркетинг, Міжнародний маркетинг, Основи бізнесу. Система ціноутворення відбита в дисципліні Ціноутворення, а система фінансових і кредитних відносин – у курсах Гроші та кредит, Банки і біржі. Регулювання економічних процесів у курсах докладно описано в курсі Державне регулювання економіки і Макроекономіка.

Кафедра **Менеджменту і маркетингу (М та М)** була створена як самостійна в 1989 році (відокремилася зі складу кафедри економіки і управління підприємствами зв'язку). Необхідність створення кафедри була викликана вимогами до підготовки фахівців в області менеджменту і маркетингової діяльності. Кафедра М та М ставить за мету підготовку універсальних фахівців в області управління підприємствами зв'язку усіх форм власності. Кафедра проводить навчання студентів за дисциплінами, вивчення яких сприяє перепідготовці професійних менеджерів підприємств. У програмі курсів розглядаються сучасні наукові методи організації й управління, методи оптимізації управлінських рішень, маркетинг і менеджмент у сфері телекомунікацій і поштового зв'язку, система управління якістю послуг зв'язку, шляхи підвищення експлуатаційної надійності і т.п.

На кафедрі підтримується тісна інтеграція з виробництвом і наукою з метою переходу до нових принципів управління ринковою економікою. Це знаходить своє відображення в організації навчального процесу на кафедрі і тематиці курсового і дипломного проектування. Для максимального наближення підготовки фахівців до потреб виробництва на кафедрі розроблена ціла система ділових ігор, семінарів, круглих столів, брифінгів. Така форма навчання дозволяє студентам у інтерактивній формі вирішувати сучасні проблеми управління підприємствами зв'язку.

Кафедра **Економіки підприємства та корпоративного управління (ЕП та КУ)** також була створена в 1989 році. Метою цієї кафедри є навчити студентів теорії і практики ведення сучасного бізнесу, основам фінансової й економічної діяльності в ринковому середовищі.

Кафедра ЕП та КУ забезпечує підготовку бакалаврів, фахівців і магістрів за спеціальністю «Економіка підприємства». До основних дисциплін, що викладаються на кафедрі, можна віднести наступні: Університетська освіта, Економіка підприємства, Фінанси підприємства зв'язку, Бухгалтерський облік, Економічний аналіз, Страхова справа, Банківська справа, Фінансовий менеджмент, Фінансовий аналіз, Корпоративне управління, Облік і аудит, Контролінг тощо.

До навчальної роботи в складі кафедри активно залучаються представники виробничої сфери. Так, для читання лекцій студентам з найбільш актуальних питань з економіки галузі і корпоративного управління кафедра запрошує провідних спеціалістів Українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта», публічного акціонерного товариства «Укртелеком», інших наукових та виробничих установ.

У зв'язку з мобілізацією вищої освіти щодо входження України в Болонський процес, особлива увага на кафедрі приділяється науковій праці з випускниками – магістрами. Провідні викладачі залучаються до виконання науково-дослідних робіт із проблем удосконалення управління в галузі зв'язку, техніко-економічних проблем розвитку області зв'язку, впровадження дистанційного навчання.

Сучасні економічні перетворення і подальша ускладненість економічних викликали необхідність вивчення студентами основ системного аналізу і теорії управління проектами зв'язку, а також сучасних систем підтримки прийняття управлінських рішень. Тому в 2003 році була створена нова кафедра **Управління проектами і системного аналізу (УП та СА)**. Кафедра проводить навчальну і наукову роботу з таких дисциплін: Математичне програмування, Економетрія, Дослідження операцій, Статистика, Інформаційні системи в менеджменті, Моделі і методи прогнозування, Планування й аналіз проектів зв'язку, Основи теорії систем і системний аналіз, Прогнозування персоналу в галузі зв'язку, Проектування економічних інформаційних систем, Управління проектами, Системний аналіз в економіці.

Усі кафедри оснащені навчальними лабораторіями з доступом до Інтернету.

Випускники інституту працюють на підприємствах зв'язку, (ПАТ «Укртелеком», УДППЗ «Укрпошта», Концерн радіозв'язку, радіомовлення та телебачення, операторах мобільного зв'язку) в наукових і проектних організаціях. Освіта, здобута випускниками академії, дозволяє їм здійснювати діяльність і в інших галузях і організаціях усіх форм власності – це фінансові структури, газовий, нафтовий і транспортний комплекс України, силові структури, приватний бізнес і в багатьох інших сферах діяльності.

Уся соціально-культурна інфраструктура академії та інституту економіки та менеджменту покликана сприяти підвищенню кваліфікації випускників і зростання інтересу студентів до обраної спеціальності, оскільки розвиток творчої і наукової думки молоді на сьогоднішній день є одним із першочергових факторів, що сприяє фундаменталізації та універсалізації вищої освіти в умовах побудови інформаційного суспільства.

РОЗДІЛ 5

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

5.1. Бібліотека і правила користування її фондами

Навчальний процес регламентується навчальними планами, які є державними документами, обов'язковими для виконання в усіх вищих навчальних закладах країни. Вивчення нових дисциплін слід проводити за рахунок резерву часу, що є в розпорядженні Ради вузу (факультету), а також за рахунок годин, відведених для факультативних дисциплін, не допускаючи при цьому перевантаження студентів. Години, передбачені в навчальних планах на курсові проекти і роботи, призначені для групових занять з вивчення методики виконання цих проектів і робіт, включаються в навчальні розклади обов'язкових занять. Індивідуальні консультації можуть проводитися за окремим розкладом. При організації навчального процесу у вузах кафедри повинні керуватися типовими навчальними програмами. На основі типових програм кафедри вузів розробляють робочі програми, що затверджуються ректором або деканом факультету.

Робочі програми, включаючи весь зміст типових, повинні враховувати останні досягнення виробництва, науки, техніки і культури, що з'явилися після затвердження типової програми. При складанні робочих програм повинен бути забезпечений необхідний зв'язок між дисциплінами спеціальності, не допускаючи дублювання у вивченні окремих тем. У цих програмах повинні бути перераховані теми, пророблення яких здійснюється студентами самостійно.

У робочих програмах дається розподіл годин за видами навчальних занять, конкретний перелік лабораторних і практичних занять, зміст курсового проектування, а також перелік новітньої основної і додаткової літератури, що рекомендується студентам. З кожної теми занять указуються необхідні технічні засоби та ЕОМ, а також форма контролю за роботою студента.

Для виконання робочої програми студенти користуються як конспектами лекцій, так і науковою, і періодичною літературою, з якою вони можуть ознайомитися в бібліотеці.

Бібліотека є науковою, навчально-допоміжною і культурно-освітньою установою вищого навчального закладу. До її задач входить: забезпечення літературою і науково-бібліографічне обслуговування професорсько-викладацького складу, наукових співробітників, аспірантів, студентів, навчально-допоміжного персоналу, робітників та службовців даного вузу. Бібліотека здійснює наступні види робіт:

а) надає читачам книги, журнали й інші друковані і рукописні матеріали, що є в складі її фондів, для користування вдома, у читальному залі, кабінетах. У випадку відсутності запитуваних книг бібліотека виписує їх по міжбібліотечному абоненту з інших бібліотек;

б) допомагає читачам у виборі книг шляхом створення каталогів, а також бібліографічних карток, організації книжкових виставок, проведення бібліографічних оглядів, читацьких конференцій, бесід, консультацій і екскурсій;

в) створює фонди відкритого доступу і забезпечує комплектування фондів літературою відповідно до задач і профілю вузу;

г) веде аналіз забезпеченості студентів підручниками і навчальними посібниками, складає інформацію про нові надходження, у тому числі і зарубіжних за профілем вузу тощо.

Бібліотека перебуває у безпосередньому підпорядкуванні ректора вузу. Керівництво бібліотекою здійснюється завідувачем, що відповідає за стан бібліотеки, збереження і використання книжкових фондів. При бібліотеці створюється бібліотечна рада для узгодження роботи бібліотеки з науковою і навчальною роботою вищого навчального закладу. Структура бібліотеки залежить від числа студентів, які є у вузі, і підрозділяється на п'ять груп.

А. Відділ комплектування й обробки із секторами:

а) комплектування;

б) каталогізації, класифікації і предметизації.

Б. Відділ книг збереження.

В. Відділ обслуговування читачів із секторами: індивідуальних абонементів; читальних залів; міжбібліотечного абонементу.

Г. Навчальна бібліотека.

Д. Галузеві відділи.

Е. Бібліографічний відділ із секторами: довідково-інформаційної й інформаційної роботи.

Студенти вузів повинні знати правила користування бібліотекою, що визначають порядок користування літературою, й обов'язки читача.

Запис читачів у бібліотеку провадиться за пред'явленням паспорта й у залежності від читацької категорії – студентського або аспірантського квитка, службового посвідчення, на підставі яких бібліотека видає постійний єдиний читацький квиток або надається читацький номер. Бібліотеки вузів щорічно проводять перереєстрацію читачів, при цьому читач повинен здати для обліку всю літературу, яка числиться за ним, яку він може одержати назад після перереєстрації. Читачі, які не пройшли перереєстрацію, бібліотекою не обслуговуються. Студенти й аспіранти вузу перед літніми канікулами зобов'язані здати всі книги, що числяться за ними.

На абонементі наукова література видається читачам на термін до одного місяця в такій кількості: студентам старших курсів до десяти томів; іншим читачам – до п'яти томів; членам студентських наукових товариств – до десяти томів додатково; дипломникам до п'яти томів додатково. Навчальна література видається в кількості не більше десяти книг на один семестр.

Періодичні видання видаються на термін до 15 днів у кількості не більше п'яти номерів або одного зброшурованого річного комплекту. Періодичні видання за поточний рік видаються тільки в читальному залі. Художня література видається на термін до 15 днів у кількості не більше двох книг.

Термін користування книгою може бути продовжений при її пред'явленні за узгодженням із завідувачем бібліотекою.

Для студентів-заочників терміни користування підручниками і навчальними посібниками установлюються за узгодженням із завідувачем бібліотекою в залежності від термінів проведення екзаменаційних сесій.

Бібліотека повинна вживати заходів до найбільш повного задоволення потреб заочників навчальною літературою, звернути особливу увагу на обслуговування заочників. У випадку затримки книг понад установлені терміни без особливо поважних причин читач позбавляється права користуватися бібліотекою на термін до 15 днів, при повторній затримці – на один місяць.

У читальному залі книги з підсобних фондів читачеві залу видаються за вимогою читача. Література, видана в зал з основного книгосховища на певний термін, може закріплюватися за читачем. Виносити книги з читального залу не дозволяється. Читач зобов'язаний дбайливо поводитися з книгами й іншими друкованими виданнями. Одержавши книгу, читач повинен перевірити її стан і заявити черговому бібліотекарю про наявні в ній дефекти, у противному випадку відповідальність за псування книги несе читач, що користується нею.

5.2. Методичне забезпечення дистанційної освіти

Дистанційна освіта – це якісно-новий, прогресивний вид навчання, що виник завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. В основу цього навчання покладена самостійна інтерактивна робота студента зі спеціально розробленими навчальними матеріалами за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Вища дистанційна освіта – це освітні технології, реалізовані в основному із застосуванням інформаційних і телекомунікаційних технологій при опосередкованій (на відстані) або частково опосередкованій взаємодії студента та педагогічного працівника. При вищій дистанційній освіті суттєву роль відіграє самостійна робота студента з літературою. Вища дистанційна освіта відкриває нові можливості для безперервного навчання фахівців, одержання другої освіти, робить навчання більш доступним.

Система дистанційної освіти – це навчання за індивідуальним планом. При цьому кожен «дистанційний» студент прикріплюється до викладача, задача якого – курирувати навчання, консультувати зі складних тем і питань, перевіряти контрольні роботи і тести, допомагати готуватися до іспитів за допомогою різних засобів зв'язку – телефону, Internet тощо.

Методичне забезпечення дистанційної освіти складається з такого:

1. Методичні рекомендації, що регламентують порядок проведення навчальних занять і контрольних заходів, практикумів, завдань і послідовності виконання навчальних завдань.
2. Електронні конспекти лекцій за курсами.
3. Електронні методичні посібники, що містять варіанти контрольних робіт і результати виконання завдань.

4. Інструкції з роботи зі спеціалізованим програмним забезпеченням.
5. Матеріали з моніторингу навчального процесу.
6. Електронні і друковані видання з тематики курсів дистанційного навчання.

Якість дистанційної освіти не поступається якості очної форми навчання, оскільки для підготовки науково-методичного забезпечення залучається найкращий професорсько-викладацький склад і використовуються найбільш сучасні навчально-методичні матеріали, а також використовуються спеціалізовані засоби контролю якості дистанційної освіти, що відповідає світовим освітнім стандартам.

РОЗДІЛ 6

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

6.1. Історія розвитку студентського самоврядування

У загальному вигляді розвиток студентського самоврядування (ССВ) можна підрозділити на наступні періоди [24]:

- дореволюційний період (1755 – 1917 р.);
- радянський період (1917 – 1990 р.);
- пострадянський період (з 1990 по теперішній час).

Головним зразком ССВ для активного студентства дореволюційного періоду були університети Німеччини, де існували об'єднання студентів для вирішення різних питань життя студентських товариств.

Історики вважають, що студентське самоврядування в Росії зародилося в московському університеті 13 березня 1781 року, коли була створена студентська організація – студентське науково-просвітницьке суспільство.

Спочатку ССВ носило форму студентських корпорацій, що виконували такі функції:

1. Сприяли розробці та прийняттю так званого «Кодексу честі» студента (практика прийняття яких відроджується у сьогоdnішній час).
2. Підтримували престиж студентів й університетів у суспільстві.
3. Сприяли упорядкуванню студентського дозвілля, скороченню кількості вуличних бійок і порушення правил суспільного порядку, бешкету і пияцтва як несумісних з поведінкою студента університету.
4. Сприяли появі і розвитку корпоративної культури в студентському середовищі.

Діяльність студентських об'єднань не заборонялася, але після хвилювань 20–30-х років XIX ст. у 1835 році був прийнятий новий Статут Імператорського Московського університету, що забороняв діяльність студентських суспільств.

Кінець XIX – початок XX століття ознаменувався активним розвитком молодіжних, у тому числі і студентських організацій різного характеру. Головною причиною були політичні хвилювання і бажання партій, що утворилися до того часу, залучити на свій бік волелюбні й «охочі до політики» студентські маси.

До кінця XIX століття в царській Росії студентське самоврядування активно розвивалося. Продовжували діяти студентські земляцтва, корпорації, асоціації студентства, різні організації, що пропагували моральне, духовне, фізичне виховання молоді. У вищих школах діяли науково-просвітительські суспільства, студентські театри тощо.

У період до 1917 року в Росії існувала найбільш розвинена модель студентського самоврядування – інститут старостів. Права й обов'язки старостів визначалися внутрішніми розпорядками вузів. Існував також

студентський суд честі, студентські «сходки». Крім того, з'явилася форма взаємодопомоги студентства – каси і комітети взаємодопомоги. Вони створювалися при Студентських Радах, корпораціях, земляцтвах. Принцип був такий: студент кожен місяць вносить певну кількість коштів, а у випадку ускладнення матеріального становища може скористатися послугами каси.

У Радянський період основною формою ССВ були «вуз коми» – вузівські комітети Всерадянського ленінського комуністичного союзу молоді (ВЛКСМ).

На сьогоднішній день ССВ – це повноцінне соціальне партнерство професорсько-викладацького складу університету та його адміністрації зі студентами. Студентське самоврядування – це форма управління, за якої студенти на рівні академічної групи, факультету, гуртожитку, курсу, спеціальності, студентського містечка, іншого структурного підрозділу мають право самостійно вирішувати питання внутрішнього управління. Головна мета діяльності органів студентського самоврядування полягає передусім у створенні умов самореалізації молодих людей в інтересах особистості, суспільства і держави.

Студентське самоврядування у вищому навчальному закладі – це самостійна громадська діяльність студентів з реалізації функцій управління вищим навчальним закладом, яка визначається ректоратом (адміністрацією), деканатами (відділеннями) та здійснюється студентами у відповідності з метою й завданнями, які стоять перед студентськими колективами, функціонує з метою забезпечення виконання студентами своїх обов'язків і захисту їхніх прав й і сприяє гармонійному розвитку особистості студента, формуванню у нього навичок майбутнього організатора, керівника. У вищих навчальних закладах створюються органи студентського самоврядування, що вирішують питання, які належать до їх компетенції. Перелік питань, що належать до компетенції органів студентського самоврядування, погоджується з керівником вищого навчального закладу.

У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються законодавством, рішеннями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки та відповідного центрального органу виконавчої влади, в підпорядкуванні якого знаходиться вищий навчальний заклад, статутом вищого навчального закладу тощо.

Вищим органом студентського самоврядування є загальні збори (конференція) студентів вищого навчального закладу, які:

- ухвалюють (затверджують) Положення про студентське самоврядування;
- обирають виконавчі органи студентського самоврядування;
- визначають структуру, повноваження, порядок обрання та термін повноважень виконавчих органів студентського самоврядування;
- заслуховують звіт виконавчих органів студентського самоврядування.

Студентське самоврядування Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова – це самостійна громадська діяльність студентів щодо реалізації функцій управління Академією, які визначаються ректором, директорами інститутів, деканами факультетів, і здійснюється студентами Академії.

Основна мета студентського самоврядування – сприяння сумлінному виконанню студентами своїх обов'язків з одночасним захистом їх законних

прав та інтересів, а також надання їм можливості гармонійного, творчого та інтелектуального розвитку. Студентське самоврядування діє на основі принципів добровільності, демократичності, законності та гласності.

У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються чинним законодавством України, рішеннями Міністерства освіти і науки України, Статутом ОНАЗ ім. О.С. Попова, не дублюють профспілкову організацію студентів, користуються допомогою і підтримкою ректорату та профспілкового комітету студентів Академії.

Студентське самоврядування в ОНАЗ ім. О.С. Попова виконує такі **функції** [21]:

- сприяє формуванню у студентів патріотичних почуттів, поваги до України, рідного міста та альма-матер, а також почуттів національної свідомості, гідності;
- забезпечує захист прав та інтересів студентів, сприяє задоволенню їх потреб у сфері навчання, побуту, оздоровлення, відпочинку тощо;
- допомагає адміністрації в організації навчально-виховної роботи та в організації побуту студентів у гуртожитках Академії і здійснює заходи, спрямовані на його поліпшення, здійснює контроль за дотриманням студентами дисципліни та правил внутрішнього розпорядку;
- координує діяльність старост академічних груп;
- бере участь у роботі стипендіальних комісій з розподілу стипендіального фонду та фонду соціальної допомоги серед студентів з урахуванням їх соціальних проблем, досягнень у навчанні, громадській та науковій роботі, культурі, спорті тощо;
- сприяє створенню умов для вільного розвитку особистості студента шляхом його залучення до різноманітних видів творчої діяльності – науково-дослідницької, технічної, культурної, громадської, спортивної тощо;
- бере участь в організації дозвілля та відпочинку студентів: проводить вечори відпочинку, дискотеки, конкурси, огляди, свята, конференції, спортивні заходи, дні інститутів, факультетів, у розподілі путівок до баз відпочинку;
- пропагує здоровий спосіб життя, запобігає вчиненню студентами правопорушень, а також вживанню ними алкоголю, наркотиків, тютюну, залучає студентів до участі в охороні громадського порядку на території Академії.

6.2. Права й обов'язки студента

Студенти вищого навчального закладу мають **право**:

- користуватися безкоштовно лабораторіями, кабінетами, аудиторіями, читальними залами, бібліотеками, обчислювальними центрами й іншими навчальними й допоміжними установами, а також спортивними базами, спорудженнями, спортивним інвентарем та іншим обладнанням вузу;
- брати участь у науково-дослідній роботі, яка організовується вищим навчальним закладом і науковим студентським товариством;

– брати участь через громадські організації в обговоренні питань удосконалювання навчального процесу, виховної роботи, а також питань успішності, трудової і навчальної дисципліни студентів, призначення стипендій, розподілу місць у гуртожитку й інших питаннях, пов'язаних з навчанням і побутом студентів.

Студенти беруть участь у суспільному житті колективу вищого навчального закладу, у роботі спортивних секцій, творчих і науково-технічних кружків, студентських клубів, у художній самодіяльності.

Студенти вищого навчального закладу **зобов'язані:**

– систематично і глибоко опановувати теоретичні знання і практичні навички за обраною спеціальністю;

– підвищувати свій науковий і культурний рівень;

– набувати навичок організації й управління виробництвом на виробничій практиці;

– відвідувати обов'язкові навчальні заняття і виконувати в установлений термін усі види завдань, передбачені навчальним планом і програмами;

– виконувати правила внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу і студентського гуртожитку.

Студенти мають можливість брати участь у пропаганді наукових і політичних знань, а також у суспільних заходах, що проводяться вузом.

Студенти, які навчаються з відривом від виробництва на бюджетній основі, забезпечуються стипендією відповідно до діючого законодавства за результатами останньої сесії. Іногороднім студентам надається гуртожиток (за потребою).

Студент, який виконав усі вимоги навчального плану і програм, допускається до захисту дипломного проекту (роботи) або до здачі державних іспитів. Студенту, який захистив дипломний проект (роботу) або склав державні іспити, рішенням Державної екзаменаційної комісії надається кваліфікація відповідно до обраної спеціальності, вручається диплом і нагрудний знак установленого зразка.

Якщо студент здав іспити з оцінкою «відмінно» не менше ніж з 75% усіх дисциплін, а з інших дисциплін з оцінкою «добре», склав державні іспити та захистив дипломну роботу з оцінкою «відмінно», а також проявив себе в науковому та громадському житті, він отримує диплом з відзнакою.

Правила внутрішнього розпорядку:

1. При вході керівників вузу і факультету в аудиторію студенти зобов'язані вставати. При неявці на заняття з поважних причин студент зобов'язаний не пізніше, ніж наступного дня повідомити про це декана факультету й у перший же день явки в навчальний заклад представити дані про причини пропуску занять. У випадку хвороби студент представляє декану факультету довідку відповідного лікувального закладу.

2. Студенти зобов'язані дбайливо й акуратно відноситися до власності вузу (інвентар, навчальні посібники, книги, прилади тощо). Забороняється без дозволу адміністрації виносити предмети і різне обладнання з лабораторій,

навчальних та інших приміщень. Студенти повинні бути дисциплінованими і охайними в стінах навчального закладу.

3. Належну чистоту і порядок в усіх навчальних і навчально-виробничих приміщеннях забезпечує технічний персонал і студенти на засадах самообслуговування відповідно до установленого в навчальному закладі розпорядку.

4. За порушення навчальної дисципліни, правил внутрішнього розпорядку до студентів, аспірантів і слухачів підготовчого відділення може бути застосовано одне з наступних дисциплінарних стягнень: зауваження; догана; сувора догана; виключення з навчального закладу.

5. Виключення з вузу студентів проводиться з урахуванням думки профкому, а виключення неповнолітніх студентів провадиться, крім того, за згодою районної (міський) комісії зі справ неповнолітніх.

6. Дисциплінарні стягнення застосовуються до студентів безпосередньо за виявленням провини, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення (не вважаючи часу хвороби або перебування студентів на канікулах), воно не може бути застосоване пізніше декількох місяців з дня здійснення провини. Якщо студент, аспірант протягом року з дня застосування дисциплінарного стягнення не отримує нового дисциплінарного стягнення, то він вважається таким, що не отримувал дисциплінарного стягнення.

Заохочення за успіхи в роботі і навчанні:

1. За добру успішність, активну участь у науково-дослідній роботі і громадському житті для студентів, аспірантів і слухачів підготовчого відділення установлюються наступні заходи заохочення: оголошення подяки; нагородження грамотами; нагородження коштовними подарунками; видача премії.

2. Студенти, які навчаються на бюджетній основі, за успіхи в навчанні можуть за наказом ректора одержувати підвищені чи іменні стипендії. Студенти, що навчаються на контрактній основі, за успіхи в навчанні як виняток можуть бути переведені на бюджетну форму навчання за наявності вакантного бюджетного місця.

6.3. Вимоги до фахівця з вищою освітою

Вища освіта стала потребою сьогодення. Вона покликана сформувати в громадян України не тільки знання, діловитість, підприємництво, а й найголовніше – загальну культуру та освіченість. Вища освіта сприяє розвитку образного мислення на основі глибокого розуміння суспільних процесів, що дає змогу аналізувати факти і явища суспільного життя, фактори та способи вирішення проблемних завдань, установлювати зв'язки й відношення між ними. Саме вона уможливорює створення та функціонування нового суспільного укладу – інформаційного суспільства.

Незалежно від профілю освіти кожна доросла людина протягом життя вирішує безліч економічних питань. Наслідки цих рішень відображаються в її повсякденному житті, роботі, участі в громадських організаціях, у соціальному аспекті, на її діяльності як суб'єкта економічних відносин. Вдумливе й осмислене ставлення до явищ економічного середовища передбачає не лише розуміння основних концепцій у даній економічній системі, а й здатність до самовираження й оволодіння соціальними ролями за розв'язання різних завдань, уміння застосовувати в різних поєднаннях елементи фундаментальних та професійних знань до конкретних життєвих ситуацій, розуміти економічний та соціальний зміст власної праці, бачити своє місце в суспільстві.

На даному етапі розвитку українського суспільства вища освіта сприяє формуванню особистості, яка свої дії може коригувати відповідно до існуючих політичних, економічних та суспільних законів. Головне завдання вищої освіти – формувати активних суспільних суб'єктів (індивідів, здатних на мікрорівні впливати на економічні процеси, і на макрорівні – адекватно оцінювати дії держави), а не тільки пасивних споживачів продукції.

Структурні зміни в національній економіці та політиці безпосередньо впливають на попит на кваліфікованих працівників на ринку праці. У зв'язку з цим зміст багатьох професій значно змінився. Чимало нових професій, пов'язаних із сучасними технологіями та функціонуванням ринкової системи, є дефіцитними. Серйозні проблеми стосуються підготовки працівників для малих і середніх підприємств, особливо неінструментального профілю. Завдяки економічним перетворенням попит на освіту й навчання змінився залежно від їхнього рівня, змісту, якості й спеціалізації.

Професійна освіта й підготовка реагують на ринкові зміни, напрями й потреби. У сучасних умовах до фахівців висувають певні вимоги, оскільки за недосконалого законодавства робота підприємств та організацій дуже ускладнюється як об'єктивними економічними законами, так і недосконалістю роботи самого підприємства. Підприємства функціонують для отримання прибутку, і тому від фахівця вимагають професійних дій, які базуються на чіткому розрахунку, глибоких знаннях та аналізі економічної ситуації, а також на компетенції працівників.

Компетенція складається з таких складових [6] :

1. Професійна компетентність («Що робити?»), яка включає в себе теоретичні знання та можливості їх практичного застосування.
2. Методична компетентність («Як працювати?») – це здатність самостійно розв'язувати проблеми, організувати свою роботу та роботу колективу.
3. Соціальна компетентність («З ким працювати?») відображає здатність до ефективної взаємодії й конструктивного спілкування в колективі.
4. Особистісна компетентність («Чому я можу це робити?») характеризується реальною самооцінкою працівника відповідно до посадових вимог, відповідальністю, культурою праці та побуту, здатністю до соціальної і професійної адаптації, до саморозвитку та самонавчання.

Ринкові умови діяльності підприємств та організацій ставлять випускників відповідної професійної спеціалізації в жорсткі конкурентні умови на ринку

праці. Щоб досягти успіху, вони повинні мати високу професійну підготовку та вміти виявляти свої, професійно важливі якості під час проходження виробничої практики, стажування чи випробування за вступ на роботу. Тільки в такий спосіб, викликавши зацікавлення з боку роботодавця до себе як до прекрасного майбутнього працівника, випускник може отримати хорошу роботу за спеціальністю.

В умовах конкуренції на ринку праці випускник вищої школи потребує не лише високого кваліфікаційного рівня. Сучасний молодий спеціаліст повинен творчо використовувати здобуті знання в роботі, повсякчас збагачувати їх, уміти самостійно розв'язувати будь-яку проблему. Конкурентоспроможність випускників значною мірою залежить від якості оволодіння сучасними фундаментальними та професійними знаннями, ступеня культури, уміння мислити й діяти, застосовуючи свої знання.

Роботодавці висувають певні вимоги до потенційних працівників, основними з яких є глибока теоретична підготовка, комунікабельність, здатність до швидкого «реагування», здатність мислити на перспективу, організованість, трудова дисциплінованість. Потенційний роботодавець визначає абсолютність переваг, достатність знань випускника за допомогою різних показників – професійних та особистих.

Найпоширеніші вимоги, що висувають роботодавці до претендентів на вакантні посади, наведено у табл. 6.1.

Таблиця 6.1 – Вимоги до фахівців з вищою освітою

Вимоги до фахівця	Риси та якості, що відповідають вимогам
1	2
ПРОФЕСІЙНІ ВИМОГИ	
Наявність специфічних професійних знань з визначеного фаху	Наявність теоретичних знань та навиків їх практичного застосування з визначеної спеціальності, наявність досвіду практичної діяльності, прагнення до удосконалення спеціальних знань та практичного досвіду
Інфокомунікаційна та інтерфейсна компетентність	Володіння комп'ютерною технікою, інформаційними технологіями, вміння користуватися спеціальними програмними продуктами, допоміжні знання (іноземна мова тощо)
Сприйняття корпоративної культури	Уміння конструктивно працювати в команді, визнання загальних інтересів колективу, дипломатичність, толерантність, здатність до компромісу
ОСОБИСТІСНІ ВИМОГИ	
Інтелектуальні риси	Загальна освіченість, аналітичне мислення, наявність власної думки, ерудиція, гнучкість розуму, швидкість мислення, здатність до навчання, винахідливість, прагнення до самовдосконалення

1	2
Ділові риси	Працьовитість, відповідальність, наполегливість, ентузіазм, ініціативність, організованість, дисциплінованість, цілеспрямованість, порядність, пунктуальність, упевненість у собі, старанність, амбіційність, здатність до аналізу комплексних проблем, самоконтроль
Особисті риси	Відповідний зовнішній вигляд, чіткий усний і письмовий виклад думок, повага до колег, готовність до взаємодії

Безумовно, без глибокої базової освіти людина не зможе реалізувати себе як спеціаліст та отримати відповідну винагороду. Вища й середня загальноосвітня школи покликані в межах базової освіти формувати в молодих людей поглиблене мислення на основі глибокого розуміння явищ, процесів, відношень у системі суспільства, а також факторів, способів і засобів вирішення різноманітних проблем. Серед іншого, йдеться і про економічну освіту, бо вона найтісніше пов'язана зі створенням національної та світової економіки, яка є важливою умовою соціальної та державної безпеки. Економіка є творчою й поведінковою наукою, тому її вивчення сприяє розвитку умінь осмислювати й систематизувати безліч економічних процесів, відношень, подій, фактів, явищ, спостережень економічного життя, а також приймати відповідні рішення. Ускладнення економічної діяльності вимагає від економістів постійного самовдосконалення, формування професійних і особистісних якостей, які відповідають сучасним вимогам.

Знати все неможливо, а уміти швидко розбиратись у проблемному питанні та вирішувати його – цілком реально. У цьому допомагає отримання вищої освіти, яка надає глибокі теоретичні знання та навички, а також можливість застосування їх у практичній діяльності.

РОЗДІЛ 7

СУЧАСНІ ФУНКЦІЇ І ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕКОНОМІКИ. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВА ЗВ'ЯЗКУ

7.1. Історія розвитку економіки як науки

Економіка – одна із самих давніх наук. Як тільки людина стала використовувати природні ресурси, вона стала замислюватися над їх найбільш раціональним використанням.

Перші уявлення про економіку як науку пов'язані з іменами Ксенофонта, Платона, Аристотеля, Кантона і багатьох інших. Як самостійна наукова дисципліна економіка сформувалася лише в XVI-XVII ст. Розвиток і ускладнення господарських зв'язків між сім'ями, всередині підприємств і між ними, формування місцевих, національних і міжнародних ринків обумовили необхідність широких економічних знань [19].

Насправді науковий характер економічна теорія одержала, коли предметом її інтересу стали закономірності сфери виробництва матеріальних благ і послуг. Цей термін у науковий обіг був уведений меркантилістом Антуаном Монкретьєном (1575-1621) в період промислового перевороту.

До економістів-класиків слід віднести імена Вільяма Петті (1623-1687), Адама Сміта (1723-1790), Давида Рікардо (1772-1823). Їхня заслуга полягала в тому, що вони першими розглянули з наукових позицій розвиток економіки як закономірний процес зі своїми внутрішніми законами. Їхні наукові дослідження були присвячені переважно змісту категорій товару, грошей, заробітної плати, прибутку, ренти, відтворювальних процесів.

У період XIX – XX ст. створюється низка нових наукових шкіл, частина яких отримала визнання й сьогодні. Виділимо найбільш важливі з них.

Австрійська школа відома, насамперед, теорією граничної корисності благ, маржиналізма, відповідно до якої цінність благ визначається їхньою обмеженістю і рідкістю, а також тією користю, що може принести останній примірник товарів певної групи. Серед представників цієї школи назовемо К. Менгера (1840-1921), Е. Бем-Баверка (1851-1914), В. Візера (1851-1926).

В **англійській** економічній науці необхідно виділити кембриджську школу, засновник якої А. Маршалл (1842-1924) зробив спробу об'єднати теорію витрат виробництва, попиту та пропозиції, продуктивності і помірності, з одного боку, і теорії граничної корисності і продуктивності, – з іншого. У **США** Дж. Кларк (1847-1938) сформулював закон граничної продуктивності і закон зменшення продуктивності факторів виробництва, відповідно до якого з послідовним збільшенням фактора зменшується його продуктивність.

Найглибша «велика депресія» і значні економічні потрясіння крім усього були обумовлені явно недостатнім і неефективним втручанням держав у національну економіку. У 30-ті рр. XX ст. економічна думка вступила в новий етап свого розвитку, початок якому поклала відома робота Джона Мейнарда Кейнса (1883-1946) „Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей”. Кейнс

заклав основи теоретичного обґрунтування регульованого капіталізму, розробив низку практичних заходів, використаних президентом США Ф. Рузвельтом. Кейнс розвив ідеї про динаміку доходу у функціях інвестицій і споживання та положення про мультиплікаційний ефект.

Для побудови моделей економічного зростання він використовував висунутий А. Афталійоном і Дж. Кларком принцип акселерації. Кейнсіанські моделі економічного зростання отримала розвиток у працях Р. Харрода, А. Хансена, Д. Хікса і П. Самуельсона. Економетричну концепцію успішно розвиває і В. Леонтьєв. Теорії економічного зростання отримала розвиток також у працях У. Ростоу (стадії економічного зростання), Р. Арона (єдине індустріальне суспільство) і Д. Белла (постіндустріальне суспільство).

Одним з найбільших представників **сучасної** економічної думки є Д. Гелбрейт. У працях, переведених на російську мову – «Нове індустріальне суспільство», «Економічні теорії і цілі суспільства», «Капіталізм, соціалізм, співіснування», автор не тільки суттєво розвиває економічні питання регулювання економіки, але й оригінально трактує глобальні проблеми розвитку людства.

Говорячи про видатних економістів, не можна не згадати і про сучасних учених-економістів, що продовжують розвивати економічну науку і проголошують нові закони і закономірності. Багато економістів зробили видатні відкриття в теорії, що знайшли своє застосування на практиці, сприяли удосконалюванню впливу на економічний розвиток. Свідченням тому є щорічне присудження **Нобелівської премії** – вищої наукової нагороди. Серед лауреатів – автор одного з найбільш розповсюджених підручників «Економікс» П. Самуельсон, В. Леонтьєв – за розробку методу «витрати – випуск», без застосування якого неможливий жоден глибокий аналіз стану і прогнозу національної економіки. За дослідження в області теорії і практики грошового обігу Нобелівської премії визнаний гідним М. Фрідмен, що є видатним вченим в області монетарізму. Лауреатом Нобелівської премії став і академік Л. Канторович – автор теорії оптимального використання ресурсів (разом з Т. Купмансом).

Багато відомих економістів є великими державними діячами і надто впливають на розробку і реалізацію економічної політики адміністрації США, урядів Великобританії, Франції, Німеччини та інших країн. Перехід України до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку обумовив перехід до використання досягнень сучасної економічної науки, що особливо актуально в період глобалізації і становлення всіх механізмів ринкової економіки.

7.2. Функції, закономірності та предмет вивчення економіки.

Особливості економіки підприємств галузі зв'язку

Розглядаючи **функції**, що виконує сучасна економічна наука, слід зазначити найбільш важливі [6]:

1. Пізнавальна функція – вивчення процесів, що протікають на усіх рівнях економічної діяльності.

2. Методологічна функція – розробка методів, засобів, наукового інструментарію, необхідних для досліджень усім економічним наукам.

3. Практична функція – безпосереднє забезпечення економічної політики, управління виробництвом на різних етапах розвитку економіки.

Сучасна економічна наука спирається на безліч історично закріплених і нових економічних **законів**. До законів, що найбільш часто виявляються на практиці, можна віднести такі [19]:

Закон економії часу, що виявляється в ефективному функціонуванні суспільного виробництва й обумовлює перебування оптимальних пропорцій, що за даного рівня розвитку продуктивних сил з найменшими витратами забезпечують найбільш повне задоволення потреб суспільства і є об'єктивною основою оптимального планування. Серед найважливіших пропорцій, установлення і підтримка яких впливає з вимог закону планомірного, пропорційного розвитку, – пропорції розвитку засобів зв'язку як галузі інфраструктури й інших галузей народного господарства, від яких залежить ефективність народного господарства країни.

Закон неухильного зростання продуктивності праці. Закон зростання продуктивності праці – загальний закон, що виражає економію живої й упередженої праці, тобто зниження витрат суспільно необхідного робочого часу на виробництво одиниці продукції, зменшення вартості і збільшення маси продукції, виробленої за одиницю часу. Сутність закону зростання продуктивності праці полягає саме в тому, що частка живої праці зменшується, а частка минулої праці збільшується, але збільшується так, що загальна сума, що укладається в товарі, зменшується. Дія цього закону в галузі зв'язку виявляється в систематичному і планомірному розвитку та технічному удосконалюванні засобів зв'язку, удосконалюванні організації виробництва, розвитку нових форм матеріальної і моральної зацікавленості працівників.

Закон розподілу по праці. Це об'єктивний економічний закон, відповідно до якого матеріальні блага для особистого індивідуального споживання розподіляються відповідно до кількості й якості праці, витраченої працівником у виробництві. Для того щоб забезпечити відповідність між кількістю й якістю праці, витраченої працівником, і кількістю матеріальних благ, одержуваних працівником, оплата праці вимагає установлення виміру праці. З цією метою передбачаються норми праці (норми виробітку, норми часу, норми обслуговування, кваліфікаційні характеристики тощо). Науково обґрунтовані норми праці є основою оплати по праці.

Закон вартості. Відповідно до цього закону в основі ціни на послуги зв'язку лежить їхня вартість. Ціна є засобом обліку витрат виробництва і суспільно необхідних витрат праці. Для більш повного використання закону вартості в економіці зв'язку розроблена і діє система тарифікування послуг зв'язку.

На закінчення розгляду питання про предмет економічної науки відзначимо наступне. Неможливо вивчати сучасну ринкову економіку лише з позицій мікро- або макроекономіки. Так, діяльність окремої фірми значною мірою визначається фіскальною політикою держави.

У той самий час соціальна політика держави і добробут громадян прямо і побічно залежать від ефективності діяльності фірми, яка спричиняє взаємопроникнення макро- і мікроекономіки, що особливо чітко простежується в економічно розвинених країнах.

Економічну діяльність здійснюють не просто члени суспільства, а **економічні агенти**, до яких відносяться не тільки рядові працівники в усіх сферах національного господарства, але і менеджери, банкіри, власники будинків і квартир, акцій та облігацій, земельних ділянок, фермери, генеральні директори підприємств і т.п. Усі вони можуть приймати необхідні рішення в рамках своєї господарської компетенції і реалізовувати їх, використовуючи різні методи і засоби.

Проблема виявлення **предмета** дослідження економіки є однією із суперечливих в економічній науці. Відповідно до того або іншого підходу до форми виробництва існують різні визначення предмета економічної теорії. За К. Марксом і В. Леніним, предметом політичної економії є економічні відносини виробництва, розподілу, обміну і споживання на різних етапах розвитку суспільства. У марксистсько-ленінській політичній економії було два основних розділи: «Капіталізм» і «Соціалізм». І відповідно – два «вторинних» предмети. В даний час з таким підходом погодитися не можна.

Предметом сучасної економічної науки є поведінка людей у процесі виробництва благ у світі обмежених ресурсів. Метою тут виступає досягнення максимального задоволення безмежних потреб людини на основі забезпечення прибутку.

У сучасній економічній науці в основу класифікації покладений принципово інший принцип: національне господарство в цілому (макроекономіка) та інший рівень – функціонування фірм і домогосподарств (мікроекономіка). Під останніми прийнято розуміти групи людей, що спільно використовують майно, свій дохід; вони спільно приймають рішення, усі створені блага використовують усередині домогосподарств. Домогосподарства пропонують на ринку фактори виробництва.

Зупинимося спочатку на особливостях предмета **мікроекономіки**. По-перше, це дослідження поведінки фірми, домогосподарства як економічних агентів у ринковій системі і, отже, з урахуванням постійного вибору рішень, коливань цін у процесі взаємодії попиту та пропозиції і визначення витрат. По-друге, це дослідження впливу держави (парламент, що регулює державні органи, суди і т.п.) на фірми, домогосподарства. По-третє, вивчення кон'юнктури і факторів, що визначають її на приватних ринках. По-четверте, дослідження таких явищ, як інтереси індивідів, корисність благ і послуг, попит та пропозиція.

Макроекономіка досліджує національне господарство (або світове господарство) як єдину систему. Тому її предметом виступають галузі і сфери економіки, господарські зв'язки між ними, розвиток національного господарства. Предметом макроекономіки є такі явища і процеси, як зайнятість і безробіття, загальна динаміка цін, національного доходу, витрат тощо.

Слід звернути увагу на те, що головне розходження між мікро- і макроекономікою укладається не в масштабах досліджуваних ними об'єктів, а в

тих національних господарствах, що мають місце в економічних процесах, що складають ці об'єкти.

У зв'язку зі сказаним виникає питання: що раніше вивчати – мікро- чи макроекономіку. У виданих підручниках і навчальних посібниках немає єдності з цього приводу. Автори виходять з того, що більш правильним є послідовність – спочатку мікроекономіка, потім макроекономіка. Підставою для такого підходу є наступне.

У мікроекономіці вивчається економічне поведіння окремого економічного агента і визначальні його фактори. Макроекономіка, як відзначалося вище, розглядає національне господарство в цілому як єдину систему, що впливає з різних боків на поведінку ринкового суб'єкта. Звідси випливає, що перш, ніж досліджувати як, якими засобами і методами здійснюється цей вплив, необхідно вивчити його об'єкт впливу, тому що вибір засобів і методів значною мірою залежить саме від нього.

Об'єктом вивчення макроекономіки виступає **національна економіка** країни – це господарський комплекс, який являє собою сукупність взаємозалежних галузей, що відрізняють її національне господарство від господарств інших країн. Господарський комплекс поділяють на матеріальне і нематеріальне виробництво (рис. 7.1).

Рисунок 7.1 – Сфери і галузі виробництва господарського комплексу країни

У свою чергу, сфери економіки поділяються на спеціалізовані галузі.

Галузь – це якісно однорідна сукупність господарських одиниць (підприємств, організацій, установ) різних форм власності, що характеризуються особливими умовами виробництва в системі суспільного розподілу праці, однорідною продукцією і виконують однакову функцію в національному господарстві.

Кількісне співвідношення між окремими галузями і визначені виробничі взаємозв'язки між ними визначають галузеву структуру господарства країни. Ця структура не залишається постійною: одні галузі і види виробництв характеризуються швидким розвитком, інші, навпаки, сповільнюють темпи свого розвитку.

Питання теорії і практики господарювання на рівні підприємства, принципи формування і використання виробничого потенціалу, раціонального ресурсного забезпечення, організації й ефективності господарської діяльності підприємства є об'єктом мікроекономіки, тобто такої спеціальної галузі економічних знань, як економіка підприємства.

Економіка підприємства – це наука про ефективність виробничої діяльності, шляхи і методи досягнення підприємством найкращих результатів за умови найменших витрат.

В умовах ринкових відносин підприємство є основною ланкою всієї економіки, оскільки саме на цьому рівні створюється потрібна суспільству продукція, надаються необхідні послуги.

Підприємство – це самостійний, організаційно відособлений суб'єкт народного господарства, який виробляє та реалізує продукцію, виконує роботи промислового характеру або надає платні послуги. Підприємство має конкретні назви – завод, фабрика, комбінат, шахта, майстерня тощо.

Будь-яке підприємство є юридичною особою, має закінчену систему обліку і звітності, самостійний бухгалтерський баланс, розрахунковий та інший рахунки, печатку з власним найменуванням і товарний знак (марку).

Головною метою (місією) створення і функціонування підприємства є тримання максимально можливого прибутку за рахунок реалізації споживачам виробленої продукції (виконаних робіт, наданих послуг), на основі якої задовольняються соціальні й економічні потреби трудового колективу і власників засобів виробництва.

Кожне підприємство – це складна виробничо-економічна система з багатогранною діяльністю. До головних **напрямів діяльності підприємства** відносяться:

- виробнича діяльність (виготовлення продукції, виконання робіт і надання послуг, адекватних попиту на ринку);
- комерційна діяльність (організація і стимулювання збуту продукції та послуг, рекламна підтримка);
- матеріально-технічне забезпечення виробництва (постачання сировини, матеріалів, забезпечення усіма видами енергії, технікою, устаткуванням, тарою);
- економічна діяльність (усі види планування, ціноутворення, облік і звітність, організація й оплата праці, аналіз господарської діяльності тощо);
- комплексне вивчення ринку (маркетингова діяльність);
- інноваційна діяльність (науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки, упровадження технологічних, організаційних, управлінських та інших нововведень у виробництво);

- післяпродажний сервіс продукції виробничо-технічного і споживчого призначення (пусконаладжувальні роботи, гарантійне обслуговування, забезпечення запасними частинами для ремонту);

- соціальна діяльність (підтримка на належному рівні умов праці і життя трудового колективу, створення соціальної інфраструктури підприємства, що включає власні житлові будинки, столові, лікувально-оздоровчі і дитячі дошкільні установи, навчальні центри).

Діяльність підприємства упорядковують численні юридичні акти, основними з яких є: Закон України «Про підприємство», Устав підприємства і Колективний договір, що регулює відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства.

Відповідно до Закону України «Про власність», можуть створюватися підприємства таких **видів**:

- індивідуальні підприємства, засновані на особистій власності фізичної особи і винятково його праці;

- приватні підприємства, засновані на власності окремого громадянина, із правом наймання робочої сили;

- сімейні підприємства, засновані на власності і праці членів однієї родини;

- державні підприємства, засновані на загальнодержавній власності;

- колективні підприємства, засновані на власності трудового колективу підприємства;

- спільні підприємства, засновані на базі об'єднання майна різних власників (у числі їхніх засновників можуть бути іноземні юридичні особи і громадяни);

- орендні підприємства, засновані на договірному тимчасовому володінні і використанні майна, яке необхідне орендареві для здійснення підприємницької діяльності (об'єктами оренди можуть бути цілі майнові комплекси підприємств, їхні структурні підрозділи або окремі одиниці майна).

Незважаючи на відмінності між окремими видами підприємств, можна виділити загальні аспекти, характерні для економіки підприємства кожного виду:

- наявність відособленого майна;

- витрати (витрати), що характеризують вартість спожитих ресурсів;

- доходи і прибуток, що характеризують результат діяльності підприємства;

- капіталовкладення (інвестиції), що характеризують відтворювальні процеси підприємства.

Підприємства можуть поєднуватися в:

- асоціації – договірні об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності, але лише в тій області, до якої має відношення асоціація;

- корпорації – договірні об'єднання, створені на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників;

- консорціуми – тимчасові статутні об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення загальної мети (після виконання задач консорціум припиняє своє існування);

- концерни – статутні об'єднання підприємств промисловості, наукових організацій, транспорту, банків, торгівлі на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємців;

- картелі – договірні об'єднання підприємств однієї галузі для здійснення спільної комерційної діяльності;

- синдикати – різновид картельної угоди, що припускає реалізацію продукції через єдиний спільний збутовий орган або вже наявну збутову мережу одного з учасників об'єднання;

- трести – монополістичне об'єднання підприємств, що раніше належать різним підприємцям, у єдиний виробничо-господарський комплекс при витрачанні юридичної та господарської самостійності;

- холдинги – специфічні організаційні форми об'єднання капіталів, при яких акціонерне товариство безпосередньо не займається виробничою діяльністю, а лише використовує свої фінансові засоби для придбання контрольних пакетів акцій інших акціонерних фірм із метою фінансового контролю за їх роботою й одержання доходу на вкладений в акції капітал;

- фінансові групи (фінансово-промислові групи) – об'єднання юридично й економічно самостійних підприємств різних галузей народного господарства, при формуванні яких у якості головних ставиться задача об'єднання банківського капіталу і виробничого потенціалу; основним доходом діяльності повинні бути дивіденди від підвищення ефективності роботи підприємств, а не відсоток на кредит.

Підприємства зв'язку – це специфічні підприємства, що покликані забезпечувати суспільні, виробничі й особисті потреби в передаванні і поширенні інформації засобами поштового, телефонного, стільникового зв'язку, радіомовлення і телебачення, мережі Інтернет.

Галузь зв'язку – це одна з галузей виробничої інфраструктури держави, специфічний вид економічної діяльності, що відрізняється від інших галузей матеріального виробництва. Особливістю галузі зв'язку є розгляд її як єдиного господарського комплексу, що сприяє функціонуванню всіх інших галузей. Також до особливостей галузі зв'язку відносяться [6, 25]:

1. Продукція зв'язку не має речової форми і являє собою послугу по переміщенню інформації або матеріальних цінностей.

2. Специфічні вимоги до якості послуг, тому що неякісну послугу не можна вилучити з виробництва, вона дійде до споживача і нанесе йому моральний і матеріальний збитки.

3. Процес виробництва послуги найчастіше невіддільний від споживання, що спричиняє підвищені вимоги до якості.

4. У процесі виробництва послуги беруть участь декілька структурних підрозділів (вихідні, вхідні, транзитні).

5. Оплата за послуги здійснюється, як правило, на вихідному етапі і ці доходи розподіляються між усіма учасниками технологічного процесу.

6. Незначна частка матеріальних витрат.

7. Нерівномірність надходження навантаження до підприємства зв'язку, що обумовлена особливостями ділового й особистого життя населення і класифікується за трьома категоріями:

- за місяцями року, спричинена святами, відпустками, сесіями, сільськогосподарськими роботами;
- за днями тижня, спричинена режимом робочих і вихідних днів;
- за годинами доби, спричинена графіком режиму роботи підприємств і біологічних режимів праці і відпочинку.

Нерівномірність спричиняє нестійкість у роботі підприємства, простої і перевантаження, тому в галузі існує декілька способів вирівнювання навантаження. Найбільш розповсюдженим є уведення пільгового тарифу у вечірні і нічні години, вихідні і святкові дні.

7.3. Послуги галузі зв'язку, їх облік та показники якості

Продукцією галузі зв'язку є **послуги**. До особливостей послуг зв'язку відносяться наступні:

- послуги не можуть існувати окремо від процесу виробництва;
- послуги не потрібні складування;
- у процесі надання послуги беруть участь декілька територіально окремих і фінансово незалежних підприємств;
- послуга вважається наданою тільки після проходження повного виробничого циклу.

Послуги галузі зв'язку різноманітні і залежить від підгалузей. Кожна підгалузь надає певну кількість послуг. У загальному виді всі послуги поділяються на основні і додаткові. До основних послуг відносяться традиційні види діяльності, характерні для даного оператора. До інших послуг відноситься вся неосновна і додаткова діяльність (торгівля, додаткові послуги). Крім того, оператори багато займаються фінансовою й інвестиційною діяльністю (розміщення капіталу, обмін валют).

Усі послуги зв'язку операторів вимірюють або враховують за допомогою трьох способів обліку [25]:

1. Натуральний вимірник (Q_n) полягає в натуральному обліку кількості одиниць наданих послуг. При натуральному обліку вся продукція враховується за окремими видами. Недоліком методу є значна кількість розрахунків і неможливість підсумовування різних видів послуг.

2. Умовно натуральний вимірник полягає в розробці усереднених натуральних показників діяльності підприємства за видами послуг. Використовується для порівняння діяльності однорідних підприємств (наприклад, кількість телефонів на 100 чоловік – телефонна щільність).

3. Грошовий (Q_r) – це універсальний показник, що дозволяє підсумовувати будь-які послуги в цілому по підприємству або галузі. Це найбільш

використовуваний в економіці показник. Для одержання грошового показника використовують наступну формулу:

$$Q_{\Gamma} = \sum_{i=1}^n Q_{ni} \cdot \Pi_{T_i},$$

де Q_{ni} – обсяг послуг по кожному i -му виду в натуральному вимірюванні;

Π_{T_i} – тариф або середньодоходна такса (усереднена такса).

Якість у галузі зв'язку є найважливішим і найчастіше єдиним показником, що характеризує придатність послуги для користування споживачем. Якість відбиває не тільки технічні, але й економічні параметри послуг. У галузі зв'язку якості надається найважливішого значення, оскільки браковану послугу не можна вилучити з виробництва. Особливістю якості послуг зв'язку є те, що вона характеризується з двох сторін:

- кількість послуг з дотриманням норм якості;
- кількість бракованих послуг.

З огляду на різноплановість видів діяльності підприємства зв'язку, оцінка якості послуг провадиться за трьома аспектами:

- якість послуги;
- якість обслуговування споживачів;
- якість роботи співробітників зв'язку.

Якість послуг оцінюється за трьома категоріями:

Швидкість – це один з найважливіших показників, що характеризує більшість послуг (швидкість доставляння повідомлення, швидкість усунення ушкодження). Показник швидкості визначається контрольними термінами.

Контрольні терміни – це максимальний час, протягом якого повинна бути представлена послуга. Контрольні терміни поділяються на:

Точність і вірогідність – це характеристики споживчих властивостей послуги, тобто наскільки вона придатна для користування. До показників відносяться: відсутність перекручувань сигналу; відсутність шумів; правильність передавання повідомлень; цілісність відправлень; правильність доставляння; естетичність повідомлення і т.п.

Надійність – це властивість засобів зв'язку надавати якісні послуги. Характеризує більшою мірою підприємства, ніж послуги. До показників можна віднести: дотримання графіка роботи; надійність апаратури; наявність резервного устаткування; безвідмовність роботи; кількість відділеннями зв'язку; кількість населення, що припадає на одне відділення зв'язку.

Якість обслуговування характеризує споживчі і ринкові властивості послуги з погляду зручностей користування і ступені доступності послуг. Характеризується показниками: доступність засобів зв'язку, рівень розвитку мережі, тривалість роботи засобів зв'язку.

У кожній підгалузі ведеться індивідуальний облік **якості роботи кожного штатного працівника**. Якість роботи залежить від кваліфікації, досвіду роботи, освіти, умов роботи й індивідуальних якостей людини.

7.4. Трудові ресурси підприємства зв'язку

Трудові ресурси – це кваліфікований склад працівників, що пройшов спеціальну підготовку і має досвід роботи у сфері зв'язку. Усі працівники поділяється за професіями та спеціальностями.

Професія – це вид трудової діяльності, що вимагає спеціальної підготовки.

Спеціальність – це вид діяльності в рамках професії. Наприклад, професія економіст має ряд спеціальностей: економіка праці, економіка підприємства, економіка промисловості і т.п.

У залежності від рівня підготовки всі працівники поділяються на кваліфікації. Кваліфікації виробничого персоналу поділяються на сім розрядів (сьомий розряд – найвищий). Інженерно-технічний персонал поділяється на три категорії (перша категорія – найвища).

В залежності від ступеня впливу на виробництво працівники поділяється таким чином:

1. Адміністративно-управлінський персонал (АУП), що займається організацією й управлінням підприємством. До них відносяться і директор (генеральний директор), і заступники директора. До цієї категорії працівників ставляться особливі вимоги, з якими можна ознайомитися в Законах України «Про Телекомунікації» ст. 41 і «Про Поштовий зв'язок» ст. 16 [12, 13].

2. Інженерно-технічний персонал – це кадри з вищою освітою, займаються інженерною і/або управлінською діяльністю.

3. Виробничий персонал – це кадри із середньою спеціальною або вищою освітою, що займаються безпосередньо наданням послуг або обслуговуванням обладнання.

4. Молодший обслуговуючий персонал – це допоміжні працівники, стажисти, учні й інший некваліфікований персонал.

Урахування кількості працівників підприємства зв'язку здійснюється за такими групами:

- штатна визначається виходячи з нормативів у залежності від кількості надаваних послуг, кількості обладнання й інших виробничих факторів;
- облікова – це кількість персоналу, фактично прийнятого на роботу за наказом і з записом у трудовій книжці;
- наявна чисельність – це кількість працівників, що фактично вийшли на роботу.

Найважливішим показником, що характеризує ефективність використання трудових ресурсів, є продуктивність праці.

Продуктивність праці визначає ефективність живої праці працівників витрати праці, що бере участь у виробничому процесі або, що припадають на виробництво одиниці продукції. Крім того, продуктивність праці побічно відображує ефективність використання обладнання. Визначити продуктивність праці можна в натуральному й у грошовому вираженні:

У натуральному вираженні $B_n = \frac{Q_n}{\bar{Ш}}$, [од./чол.].

У грошовому вираженні $B_{гр} = \frac{Д}{\bar{Ш}}$, [грн./чол.],

де Q_n – обсяг послуг в натуральному вимірюванні (одиниці); $Д$ – доходи підприємства (у грошових одиницях); $\bar{Ш}$ – середньспискова кількість працівників (чоловік).

Випереджальне зростання продуктивності праці щодо зростання зарплати є запорукою підвищення економічної ефективності усього виробництва.

Заробітна плата – це частина сукупного суспільного продукту, вираженого в грошовій формі, що залежить від кількості й якості вираженої праці і, що йдуть в особисте користування працівника. Зарплата є основним аспектом взаємовідносин працівника з підприємством і залежить від ефективності його діяльності, а також кваліфікації трудового штату, умов роботи й інших факторів.

У загальноекономічному змісті розрізняють реальну і номінальну заробітну плату.

Номінальна заробітна плата – це сума коштів, отримуваних робітниками за одиницю часу.

Реальна заробітна плата – це та кількість товарів і послуг, що може бути придбана на зарплату.

Існує три основних форми оплати праці:

1. Погодинна, коли зарплата залежить від кількості відпрацьованого часу.
2. Відрядна, коли зарплата залежить від кількості виробленої продукції.
3. Відрядно-преміальна і почасово-преміальна – це основна зарплата (тарифна ставка) з додаванням премії за результатами праці.

Існує також акордна зарплата за певний обсяг виконаної роботи.

На підприємствах зв'язку, здебільшого, використовується погодинна або почасово-преміальна, крім будівельно-монтажної і пусконаладжувальної роботи, де використовується відрядна або акордна форма оплати праці.

Зарплата (З) складається з трьох основних елементів:

$$З = З_m + З_n \pm З_{\text{н}} \text{ [грн.]},$$

де $З_m$ – тарифна ставка (фіксована вартість години або одиниці виробу);

$З_n$ – різні премії (за індивідуальні досягнення, за результатами роботи оператора за рік, до Дня зв'язківця);

$З_{\text{н}}$ – надбавки (+) (за шкідливі умови роботи, за вислугу років, за роботу у вихідні і святкові дні і т.п.) чи вирахування (–).

Уся зарплата створює фонд оплати праці (ФОП), що цілком перекладається на собівартість продукції.

Середня зарплата ($\bar{З}$) розраховується за формулою:

$$\bar{З} = \frac{\text{ФОП}}{\bar{\text{Ш}}} [\text{грн.}/\text{чол.}],$$

де ФОП – фонд оплати праці;

$\bar{\text{Ш}}$ – середньоспискова кількість працівників.

7.5. Матеріальні ресурси підприємства зв'язку

Результати економічної діяльності підприємства прямо залежать від наявності, стану й ефективності використання всіх матеріальних (виробничих) ресурсів. Матеріальні ресурси підприємства називають ще виробничими фондами.

Усі виробничі фонди поділяються на дві групи:

1. Основні виробничі фонди.
2. Оборотні кошти.

Основні виробничі фонди (ОВФ) – це матеріальні ресурси, що відповідають наступним вимогам:

- багаторазово беруть участь у процесі виробництва протягом тривалого часу (більше року);
- практично не змінюють свою матеріальну форму;
- переносять свою вартість на продукцію частинами в міру зносу, протягом усього терміну служби у виді амортизаційних відрахувань.

До ОВФ відносяться: будинки, споруди, обладнання, транспорт тощо.

Оборотні кошти – це матеріальні ресурси, що відповідають наступним вимогам:

- беруть участь тільки в одному виробничому циклі;
- цілком споживаються або втрачають свою первісну форму;
- переносять свою вартість на готову продукцію (послугу) відразу, тобто цілком включаються в ціну товару.

До оборотних коштів відносяться також малоцінні (вартістю до 15 неоподаткованих мінімумів) і такі, що швидко зношуються (термін служби до 1-го року) засоби (сировина, матеріали, паливо, канцелярські приладдя).

Облік виробничих фондів здійснюється в натуральній і грошовій формах.

До показників ефективності використання основних фондів відносяться:

- **фондовіддача** – показує, яка кількість продукції чи послуг (Q чи Q) припадає на одиницю фондів (ОВФ):

$$K' = \frac{D}{\text{ОВФ}} [\text{грн. Д/грн. ОВФ}], \text{ або } K = \frac{Q}{\text{ОВФ}}, [\text{шт./грн. ОВФ}];$$

- **фондоємність** – показує яка кількість фондів ОВФ необхідна для одержання одиниці доходів (D) або послуг (Q):

$$h' = \frac{1}{K'} = \frac{\text{ОВФ}}{Д} \text{ [грн. ОВФ/грн. Д]}, \text{ або } h = \frac{1}{K} = \frac{\text{ОВФ}}{Q} \text{ [грн. ОВФ/шт]};$$

– **фондоозброєність праці** показує рівень забезпеченості працівників (Ш) засобами і предметами праці (ОВФ):

$$V = \frac{\overline{\text{ОВФ}}}{\overline{\text{Ш}}} \text{ [грн./чол.]}$$

До показників використання оборотних коштів ($\Phi_{\text{об}}$) відносяться:

– **коефіцієнти оборотності** оборотних коштів:

$$K_{\text{об}} = \frac{Д}{\Phi_{\text{об}}} \text{ [оборотів на рік]};$$

– **середня тривалість одного обороту:**

$$W_{\text{об}} = \frac{T}{K_{\text{об}}} \text{ [дн./1 оборот]},$$

де T – кількість робочих днів у році (360) або у кварталі (90).

У процесі роботи ОВФ втрачають свій первісний вид і свою первісну вартість. Це відбувається під впливом різних процесів: умов експлуатації; якості самого обладнання і його складових; умов навколишнього середовища, режиму роботи; кваліфікації працівників; своєчасністю ремонту і профілактики тощо.

Втрата споживчих властивостей ОПФ, пов'язана з вищезгаданими причинами, називається **зносом**. Знос буває фізичний і моральний.

Фізичний знос являє собою втрату первісних властивостей ОВФ у ході роботи з часом. Фізичний знос викликаний інтенсивністю роботи ОВФ.

Моральний знос викликаний науково-технічним прогресом і постійним удосконалюванням обладнання. Моральний знос полягає в тому, що ОВФ фізично працездатні, але існують більш ефективні аналоги, які за цим ОПФ морально застарівають.

Зносу піддаються тільки основні продуктивні фонди, оскільки оборотні цілком споживаються у виробництві і не встигають зношуватися. У будь-якого підприємства формується спеціалізований цільовий фонд, що спрямовується на покриття зносу. Цей фонд називається **амортизаційним**.

Економічна сутність амортизації полягає в тому, що вся амортизована вартість поділяється на рівномірні частини за роками протягом усього терміну служби. Таким чином, протягом нормативного терміну служби підприємство цілком повертає витрачені кошти.

Всі амортизаційні відрахування цілком включаються у вартість виробленої продукції. Розмір амортизаційних відрахувань визначається кожним підприємством, індивідуально виходячи з обраного методу нарахування амортизації.

Найпростішим методом визначення амортизації є прямолінійний, тобто метод рівномірного розподілу за роками вартості ОВФ. Розмір щорічних амортизаційних відрахувань визначається:

$$A_p = \sum H_{ai} \cdot \text{ОВФ}_i,$$

де ОВФ_i – вид основних фондів;

H_{ai} – норма амортизації для i -го виду ОВФ.

Норма амортизації – це відсоток щорічних відрахувань, що залежить від групи фондів або терміну служби.

Норма амортизації визначається таким чином:

$$H_{ai} = \frac{1}{t_n} \cdot 100(\%),$$

де t_n – нормативний термін служби ОВФ.

Амортизаційний фонд знаходиться в постійному русі, тобто відбуваються регулярні відрахування. Цей фонд спрямовується, здебільшого, на розширене виробництво, тобто на розширення діяльності підприємства. Підприємством зв'язку може бути обраний один із існуючих методів розрахунку амортизації: прямолінійний, кумулятивний, виробничий, податковий, метод зменшення залишкової вартості або метод прискореної амортизації.

7.6. Фінансові ресурси та джерела їх формування

Фінансові ресурси підприємства – це грошові доходи і надходження, що знаходяться в розпорядженні підприємства зв'язку і призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат за розширеним відтворенням й економічним стимулюванням працюючих. Формування фінансових ресурсів здійснюється за рахунок власних і притриманих до них засобів, мобілізації ресурсів на фінансовому ринку і надходження коштів від фінансово-банківської системи в порядку перерозподілу.

Фінансові ресурси підрозділяються на:

- капітал;
- витрати на споживання;
- інвестиції в невиробничу сферу;
- фінансовий резерв.

Капітал – це частина фінансових ресурсів підприємства, що спрямовується на виробничо-господарські цілі (поточні витрати і розвиток). Капітал – це гроші, призначені для формування прибутку. У структуру капіталу входять кошти, вкладені в:

- основні фонди;
- нематеріальні активи;
- обігові фонди.

Сукупність майнових прав, що належать підприємству, являють собою активи підприємства. До складу активів входять основні засоби, нематеріальні активи, обігові кошти.

Основні засоби – це засоби, вкладені в основні виробничі фонди.

Нематеріальні активи – це вартість об'єктів промислової й інтелектуальної власності та інших майнових прав. До них відносяться права, що виникають:

- з патентів на винаходи, промислові зразки, товарні і фірмові знаки, торговельні марки;
- із прав на «ноу-хау»;
- із прав користування земельними ділянками і природними ресурсами тощо.

Оборотний капітал (обігові кошти) – частина капіталу підприємства, вкладений у його поточні активи. Частина оборотного капіталу авансована в сферу виробництва і формує оборотні виробничі фонди.

Фінансові ресурси утворюються за рахунок різних джерел. За формою права власності розрізняються дві групи джерел:

- власні;
- позикові і притягнуті (чужі).

Основними джерелами власних коштів є статутний капітал (статутний фонд), прибуток та амортизаційні відрахування. До притягнутих коштів відносяться кредиторська заборгованість, кредити і позики.

Основним джерелом фінансових ресурсів на діючих підприємствах зв'язку є вартість реалізованої продукції (наданих послуг), різні частини якої в процесі розподілу отриманих коштів набувають форму грошових доходів і накопичень. Фінансові ресурси формуються головним чином за рахунок прибутку (від основного та інших видів діяльності) й амортизаційних відрахувань.

Джерелами фінансових ресурсів підприємств можуть також виступати:

- виторг від реалізації вибулого майна;
- стійкі пасиви;
- різні цільові надходження (плата за перебування дітей у дошкільних установах тощо);
- мобілізація внутрішніх ресурсів у будівництві й ін.

Використання фінансових ресурсів здійснюється підприємством за багатьма напрямками, головними з яких є:

- платежі органам фінансово-банківської системи, обумовлені виконанням фінансових зобов'язань. Сюди відносяться: податкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди, сплата відсотків банкам за користування кредитами, погашення раніше узятих позичок, страхові платежі;
- інвестування власних засобів у капітальні витрати (реінвестування), пов'язане з розширенням виробництва і технічним його відновленням, переходом на нові прогресивні технології, використання «ноу-хау»;
- інвестування фінансових ресурсів у цінні папери, що купуються на ринку, акції й облігації інших фірм;
- утворення грошових фондів заохочувального і соціального характеру;
- благодійні цілі, спонсорство тощо.

7.7. Витрати, доходи, прибуток та рентабельність підприємства

Будь-яке підприємство зв'язку у своїй виробничій діяльності витрачає наявні в нього ресурси (матеріальні, трудові і фінансові). Для обліку всіх здійснюваних витрат їх необхідно привести до одного грошового еквівалента, тому облік витрат ведеться в їхньому вартісному вираженні.

Для зручності обліку розроблена укріплена методика обліку витрат у цілому по підприємству. Витрати складаються з наступних статей [25]:

$$\Xi = \text{ФОП} + \text{Н}_{\text{ФОП}} + \text{А} + \text{М} + \text{Ел} + \text{Т} + \text{АУВ} + \text{Ін},$$

де ФОП – фонд оплати праці;

$\text{Н}_{\text{ФОП}}$ – нарахування на ФОП, що являє собою грошові кошти, які відчисляються оператором у спеціалізовані цільові фонди (соціальні). Ці відрахування прямо пропорційні штатній чисельності персоналу і визначаються виходячи з розмірів ФОП. Нарахування на ФОП складаються з чотирьох складових: Пенсійний фонд, Фонд безробіття, Фонд соціального страхування, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві;

А – амортизація;

М – матеріали і запасні частини;

Ел – електроенергія;

Т – транспортні витрати;

АУВ – інші адміністративно-управлінські витрати;

Ін – інші витрати;

На підприємствах ведеться калькуляція виробничих витрат, тобто визначення частки або міри впливу кожної статті витрат (Ξ_i) на загальну суму ($\sum \Xi_i$). Частка кожної статті d_i визначається:

$$d_i = \frac{\Xi_i}{\sum \Xi_i} \cdot (100\%).$$

Собівартість показує, у що обходиться підприємству виробництво одиниці продукції або послуги. У галузі зв'язку вкрай складно виділити одиницю продукції з загального виробничого циклу. Тому визначають умовну собівартість одиниці доходів:

$$C/C = \frac{\Xi}{D},$$

де Ξ – виробничі витрати; D – доходи.

Собівартість повинна мати тенденцію до постійного зниження, оскільки чим менше витрат на виробництво одиниці доходу, тим ефективніше працює підприємство.

Доходи підприємства зв'язку прямо залежать від обсягу і видів діяльності. Види діяльності відповідно до закону «Про державне підприємство» класифікуються в такий спосіб:

1. Основна діяльність. Це всі операції, що пов'язані з наданням послуг зв'язку і є основною метою роботи підприємства.

2. Звичайна діяльність. Це діяльність, яка включає в себе операційну, фінансову, та інвестиційну діяльність.

3. Операційна діяльність. Це основна та інша діяльність, пов'язана з наданням послуг та виробництвом продукції.

4. Надзвичайна діяльність. Це діяльність підприємства в незвичайних умовах, що не повторюються регулярно.

5. Фінансова й інвестиційна діяльність. Це будь-яка діяльність, що передбачає фінансові операції не пов'язані основною діяльністю (інвестування, участь у капіталі дочірніх підприємств тощо).

Відповідно до класифікації видів діяльності відбувається й облік доходів.

Доходи – це надходження у виді економічних вигод (грошових або матеріальних), що приводять до зростання власного капіталу підприємства. Доходи є початковим показником при визначенні економічної ефективності діяльності підприємства.

Доходи підприємств зв'язку розраховуються на підставі всіх наявних видів надаваних послуг. У загальному виді доходи визначаються:

$$Д = \sum Q_{ni} \cdot Ц_i,$$

де Q_{ni} – обсяг надаваних послуг у натуральному вимірюванні;

$Ц_i$ – тариф на i -у послугу.

Загальний дохід підприємства зв'язку визначається як сума доходів з усіх видів діяльності. Після визначення сумарного доходу визначається чистий дохід.

$$ЧД = Д_{\Sigma} - ПДВ,$$

де $Д_{\Sigma}$ – сумарний дохід;

ПДВ – податок на додану вартість. ПДВ є загальнодержавним єдиним і обов'язковим податком, що стягується зі споживачів при здійсненні будь-якої торговельної угоди і через підприємство надходить у державний бюджет.

Ставка ПДВ є єдиною для всіх товарів і послуг, і складає 20% (станом на 01.01.2012 р.), але деякі види діяльності підприємств зв'язку звільнені від сплати ПДВ (наприклад, продаж знаків поштової сплати).

Прибуток – це основний результуючий показник, що характеризує ефективність виконання всіх ресурсів підприємства (трудових, матеріальних і фінансових). Прибуток є кінцевою метою і результатом роботи всього підприємства. Прибуток включає цілу низку функцій, основними з яких є:

1. Узагальнюючий показник результативності роботи підприємства, який відбиває дію основного економічного закону (Гроші-Товар-Гроші').

2. Розподільна функція, що дозволяє підприємству або галузі за рахунок прибуткових послуг фінансувати менш прибуткові або збиткові галузі.

3. Стимулююча функція, що дозволяє підприємству здійснити додаткове стимулювання співробітників (премії), а також здійснювати розширене відтворення.

Прибуток є різницею між отриманими доходами від реалізації послуг і здійсненими для цього витратами

$$\Pi = \text{ЧД} - \text{Э},$$

де Э – виробничі витрати; ЧД – чистий дохід.

Чистий прибуток підприємства визначається як:

$$\text{ЧП} = \Pi_o - \text{Н}_\Pi - \text{Н}_{\text{об}},$$

де Π_o – оподатковуваний прибуток;

Н_Π – податок на прибуток – єдиний загальнодержавний централізований податок, що стягується із суб'єктів підприємницької діяльності і надходить у бюджет. Базовою ставкою податку на прибуток в Україні є 23% (станом на 01.01.2012 р. з поступовим зниженням відповідно до Податкового кодексу до 17% у 2015 р.);

$\text{Н}_{\text{об}}$ – інші обов'язкові податки та платежі з прибутку.

Чистий прибуток залишається в розпорядженні підприємства і витрачається за трьома основними напрямками. Ці напрями називаються внутрівиробничими фондами:

1. Фонд споживання (ФС) – це грошові кошти, що надходять в особисте користування працівників у виді внутрівиробничих надбавок, компенсації невикористаної відпустки, премій.

2. Фонд соціального розвитку (ФСР) – це грошові кошти, що йдуть на стимулювання роботи трудового колективу і забезпечення соціально-побутових умов (проведення оздоровчих, спортивних і культурно-дозвільних заходів; здешевлення харчування у виробничих їдальнях тощо).

3. Фонд розвитку виробництва (ФРВ) – це грошові кошти, що йдуть на розширення виробничих потужностей. Це витрати на фінансування придбання нового обладнання (що не входить в амортизацію); фінансування витрат на перенавчання персоналу; науково-дослідні і конструкторські розробки; здійснення природоохоронних заходів.

Прибуток є основним абсолютним показником ефективності роботи підприємства. Але його не можна використовувати для порівняння з іншими підприємствами.

Порівняльним показником є **рентабельність**, що являє собою співвідношення одержаного прибутку до виробничих витрат.

$$r = \frac{\Pi}{\text{Э}} \cdot (100), (\%),$$

де Π – прибуток, Э – виробничі витрати.

Чим вище рентабельність, тим ефективніше працює підприємство, тим краще його позиції на ринку послуг зв'язку.

РОЗДІЛ 8

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ФУНКЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ І МАРКЕТИНГУ В ГАЛУЗІ ЗВ'ЯЗКУ

8.1. Історія розвитку концепцій менеджменту

Історія менеджменту починається із зародження менеджменту як особливого наукового знання і виду діяльності.

Етапи менеджменту народжувалися під впливами [1]:

- розвитку реального суспільного, а потім промислового виробництва;
- появи новаторів і теоретиків-ідеологів, які узагальнювали досвід управління;
- розвитку внутрішньої (власної) логіки менеджменту.

Менеджмент як вид діяльності зародився приблизно сім тисяч років тому, але тільки з кінця XIX століття й особливо в XX столітті, з розвитком соціального ринкового господарства, менеджмент виділився в самостійну область знань, тобто в науку. Менеджмент – це, насамперед, особлива субкультура зі своїми цінностями, нормами і законами. З іншого, – це сукупність технічних процедур і методів, сума тих чи інших практичних дій щодо планування, організації, мотивації і контролю, необхідних для досягнення поставлених цілей. У цьому зв'язку, обсяг і зміст понять управління і менеджменту трохи не збігаються, тому що менеджмент можна трактувати як «успішне управління», як досягнення мети з урахуванням ресурсних обмежень. Термін менеджмент застосовується до будь-яких типів організацій, але якщо мова йде про суспільний сектор, то використовується термін «державне управління (регулювання)», «муніципальне управління», а для позначення більш абстрактного рівня управління застосовується поняття «адміністрування».

Перша управлінська революція відбулася 4–5 тис. років тому в період формування цивілізацій Стародавнього Сходу (Єгипет, Шумери). Каста священників (жреців) поступово трансформувалася в клас релігійних функціонерів, які організовували жертвопринесення (не тільки людські, а й у виді грошей, худоби, ремісничих виробів тощо). Жреці збирали податки, керували іригаційними роботами в масштабі цілих областей, організовували будівництво пірамід.

На керівників тих далеких століть покладалася необхідність координації дій десятків тисяч рабів, селян та інших прошарків населення. Відокремлено знаходилося військове мистецтво управління.

Жреці незабаром стали багатим та впливовим прошарком. Крім дотримання ритуальних дій, вони керували державними справами, відали скарбницею, вели майнові й інші суперечки. Це був прототип теперішнього чиновництва.

Древні греки велику увагу, крім загальногромадянських функцій, приділяли питанням управління домогосподарствами і латифундіями. У ті часи народилися такі терміни, що відносяться до мистецтва управління, а саме

«демагогія» (демос – народ, аго – веду), тобто – «керівництво народом» і «деспотія» – насамперед влада над рабами, прагнення до необмеженого панування (корінь «дес» означає «сковувати»).

Стародавній Рим просунув управлінську думку. Так, управління з Риму провінціями було згодом децентралізоване, що поліпшило збирання податків, загальне управління, враховувало місцеві особливості. Це була система прокураторів, що мали визначену владу і права на вирішення цивільних справ. Реформа територіального управління була здійснена імператором Діоклетианом і дотепер вважається шедевром територіального управління. Велика увага приділялася управлінню латифундією (великою фермою), де докладно регламентувалися роботи, що планувалися в річному вимірі.

Значним внеском у розвиток управління був звід законів – Кодекс вавилонського правителя Хаммурапі. Кодекс містив у собі 285 законів, що регулювали все різноманіття відносин між соціальними групами населення. Це була перша формальна система адміністрування. Через тисячу років після Хаммурапі цар Навуходоносор відродив у Вавилоні розробку і будівництво технічно складних проектів (вавилонська вежа, висячі сади і т.п.), а також ефективні методи організації роботи текстильних мануфактур і контролю за якістю продукції.

Так, етап релігійно-комерційного управління змінився суспільно-адміністративним, а потім – будівельно-виробничим.

Помітний внесок у розвиток теорії управління вчинив італійський державний і політичний діяч Нікколо Макіавеллі (1469-1527). Він розкрив принципи взаємовідносин керівників і підлеглих, стилю роботи керівника, надавав поради щодо організації його праці.

Слід зазначити видатну роль промислового перевороту XVIII-XIX століть, що стимулював (починаючи з Англії) розвиток європейського капіталізму. Якщо до нього ті або інші новації, що рухали управління та менеджмент уперед, проходили від випадку до випадку, то після перевороту вони стали практично регулярними.

Сформувалася система акціонерного капіталу, керівник-власник поступово був замінений найманим керівником, а управління перетворилося на самостійну сферу життєдіяльності – менеджмент.

До основних етапів розвитку сучасного менеджменту відносяться.

Класичний напрям менеджменту містить в собі три області: науковий менеджмент, адміністративний менеджмент і концепцію бюрократичних організацій.

Якщо «донауковий менеджмент» (приблизно з 1845 по 1900 рр.) базувався на пошуках методів управління фабриками і людьми, які на них працюють, причому це робилося відносно безсистемно, то перший етап його осмислено зафіксованого формування пов'язують зі зборами Американського суспільства інженерів – механіків у 1886 році. На ньому Генрі Тауном була прочитана доповідь «Інженер у ролі економіста». У доповіді-презентації була висловлена думка, щоб інженерів повинно цікавити щось більше, ніж технічна ефективність, а саме підрахунок витрат, доходів і прибутків. На презентації був

присутній той, чиї ідеї заклали принципи і напрями розвитку американської промисловості. Це був Фредерік Уїнсенд Тейлор (1856-1915 рр.), засновник **наукового менеджменту**.

Широка популярність прийшла до Тейлора після його виступу на слуханнях у Конгресі США по вивченню цехового управління. Уперше менеджменту була додана термінологічна визначеність – він визначений Тейлором як «організація виробництва». Основні теоретичні концепції Тейлора викладені в його роботах «Управління фабрикою» (1903), «Принципи наукового управління» (1911), «Показання перед спеціальною комісією Конгресу» (1912). З 1885 року Тейлор – член Американського Суспільства інженерів-механіків, що відіграло значну роль в організації руху за наукові методи управління виробництвом у США.

До Тейлора вважалося найбільш важливим знайти гарного керуючого, метою ж його підходу стало створення системи організації праці, що базується на експериментальних даних з розподілення фізичної праці на складові частини і наступний аналіз цих частин для визначення найменших витрат ресурсів (трудових, матеріальних і фінансових) при досягненні максимальних результатів.

Основною менеджменту, за Тейлором, є науково-обґрунтовані завдання робітнику і методів виконання, які повинні підвищувати продуктивність праці. Велике значення Тейлор додавав також стимулюючим системам оплати праці і нормальному обслуговуванню робочих місць (інструментами, тарою тощо). Велика увага приділялася кращому використанню виробничих фондів підприємства. Вимога раціональності поширювалося також на планування підприємств і цехів.

Фактично тейлоризм продовжувався близько 30 років, поширюючись на всі нові сфери виробництва.

Крім Тейлора, до «наукового менеджменту» належали Генрі Грант і Ліліан та Френк Гілберти, які приділяли особливу увагу раціоналізації праці, зокрема таких професій, як муляр і хірург. Широку популярність одержав графік Гранта, що відображає планові і реальні обсяги на всіх стадіях процесу виробництва.

У класичного наукового менеджменту були такі недоліки, як невизнання розбіжностей між індивідами, неврахування зростаючих потреб робітників, ігнорування пропозицій робітників. Це призводило до посилення конфліктів, сприяло більш інтенсивній експлуатації робітників. Тейлор дивився на управління як на щось машинне, і розвиток менеджменту йшов у напрямку промислового менеджменту. Значний внесок у розвиток системи Тейлора вніс Харрінгтон Емерсон (1853-1931 рр.), який досліджував принципи трудової діяльності незалежно від типу виробництва. Широко відома його робота: «Дванадцять принципів продуктивності». Крім того, велику увагу Емерсон приділяв дослідженню штабного принципу в управлінні, подібно тому, як Тейлор запровадив функціональний принцип, що доповнив існуючий ще з «донаукового» менеджменту принцип лінійності.

Генрі Форд (1863-1947 рр.) продовжив справу Тейлора в області організації виробництва. Форд застосував конвеєрну систему роботи, максимальну спеціалізацію, регламентований ритм роботи, механізацію транспортних

операцій, розвивав підприємство як комплекс, що забезпечує себе всім необхідним, відокремлював основне виробництво від його обслуговування. Перший конвеєр був запущений у 1913 році і перевершив усі очікування. Генрі Форд є автором книги «Моє життя, мої досягнення».

Наступна область класичного менеджменту отримала популярність як **адміністративні принципи**, прихильники яких основну увагу приділяли організації в цілому таких функцій менеджменту як планування, організація, командний ланцюжок, координація і контроль.

Основний внесок у розвиток адміністративного менеджменту внесли француз Анрі Файоль (1841-1925р.) і Марі Паркер Фоллет.

У своїй найбільш відомій роботі «Загальне і промислове управління» Файоль (1916) виділяє 14 базисних принципів управління, деякі з них зберігають актуальність і в наш час. Наприклад, єдиновладдя, єдність напрямку (єдиний план), розподіл праці, скалярний ланцюжок управління. Основою концепції Файоля був розподіл підприємства як організму на дві сфери: матеріальну і соціальну. Перша була вивчена, другій Файоль присвятив усе життя. Адміністрування як складова управління, за Файолем, досить суттєва. Значною мірою успіх залежить від досвіду адміністратора, його здібностей і таланту, тут не може бути суворої регламентації, на зразок хронометрування. Діяльність з управління є адміністрування, і воно підрозділяється на такі операції, як планування, організація, мотивація та контроль.

З якостей, необхідних менеджеру, Файоль незмінно виділяв компетентність і придбання досвіду. Він негативно відносився до вже тоді існуючої системи підготовки менеджерів через її обмеженість інженерно-технічною стороною. Якщо Тейлор установлював раціональне управління підприємством, фігурально говорячи, «знизу», то Файоль – «зверху». І тут немає суперечливостей, стверджував Файоль, а є розгляд різних рівнів організації виробництва.

Заслуга Файоля полягала й у тому, що він розділив усі функції управління на загальні (стосовно до будь-якої сфери діяльності) і специфічні.

Ідеї Файоля розвивали його послідовники. Так, Марі Паркер Фоллет у своєму аналізі динаміки взаємодій менеджерів і організацій розглядала питання етики, влади, лідерства, максимізації віддачі підлеглих. Її концепція відкрила нову сторінку в теоретичних дослідженнях. У книзі «Нова держава» (1920), що принесла їй широку популярність, Фоллет висунула теорію гармонії праці і капіталу, що могла бути досягнута за правильної мотивації й урахування інтересів усіх сторін. Фоллет намагалася поєднати концепції шкіл «наукового управління», адміністративну і школу людських відносин.

Цікаві і корисні були дослідження Честера Барнарда в області «неформальної організації». Така структура, як вважав автор, існує всередині будь-якої організації, її утворюють природним чином сформовані соціальні групи. Неформальні відносини являють собою могутню силу, що може заважати, але і може бути використана з метою підвищення ефективності організації.

Ще одна наукова школа класичного напрямку менеджменту розроблена німецьким ученим Максом Вебером (1864-1920 рр.), де здійснено аналіз

компанії як **бюрократичної організації**. Управління, За Вебером, повинне будуватися на безособовій, суцільно раціональній основі. Він визначив цю форму як бюрократію. Така концепція припускала чітке визначення посадових обов'язків і відповідальності працівників, ведення формальної звітності, поділ власності й управління.

Бюрократичні правила і процедури є стандартним засобом взаємодії: до кожного зі співробітників пред'являються ті самі вимоги, усі вони керуються однотиповими правилами. Саме бюрократія дозволила багатьом організаціям домогтися високої ефективності діяльності, і не носила в підході Вебера негативного змісту.

У своїй головній роботі «Теорія соціально-економічної організації» Вебер сформулював принципи побудови «ідеальної» організації. Бюрократичні моделі побудови організації одержали велике поширення в 30-40-і рр. ХХ століття. Надалі захоплення цим підходом («організація працює як машина») привело до посилення громіздкості управлінських структур і стало перешкоджати гнучкості й оперативності підприємницької діяльності.

У цілому період домінування класичного напрямку менеджменту був плідним – з'явилася наука управління як нове фундаментальне поняття, підвищилася ефективність промислового виробництва.

Класична школа менеджменту недостатньою мірою враховувала людський фактор як основний елемент ефективності організації. Тому в 30-50 рр. ХХ століття отримала поширення **неокласична школа**, а в її складі – школа людських відносин (**гуманістичний менеджмент**), що перенесла центр тяжіння в управління з виконання виробничих задач на відносини між людьми. Прихильники цього напрямку приділяли основну увагу психології відносин, поведженню людей, їхнім потребам, соціальним взаємодіям і груповим інтересам. Звичайно виділяють три області гуманістичного напрямку менеджменту: людські відносини, людські ресурси і біхевіоризм.

Виникнення цієї школи безпосередньо пов'язано з ім'ям німецького психолога Гуго Мюнспергербергера (1863-1916 рр.), який переїхав у США. Він фактично створив першу в світі школу промислових психологів, був одним із засновників психотехніки (добір кадрів, тестування, сумісність). У своїй роботі «Психологія і промислова ефективність», що одержала широку популярність, він сформулював принцип добору людей на керівні посади.

Особлива заслуга в створенні теорії і практики людських відносин належить психологу Елтону Мейо (1880-1949 рр.), що провів «хатторнські експерименти» у містечку Хатторн поблизу м. Чикаго на підприємствах фірми «Вестерн Електрик». Вони продовжувалися з 1927 по 1933 рр. і не мають аналогів за масштабністю і тривалістю.

Експерименти показали, що можна впливати на відношення людей до праці за допомогою створення неформальних груп. Мистецтво спілкування з людьми повинне було стати головним критерієм добору адміністраторів, починаючи з майстра. Роботи Мейо і його сподвижників спричинили розвиток численним дослідженням взаємовідносин в організаціях, виявленню мотивацій

до праці, ролі невеликих груп. Це визначило розвиток управлінської теорії і практики на чверть століття вперед.

Суть концепції, що розвивається в руслі людських відносин, складається в розробці робочих завдань відповідно до принципу мотивації, коли працівники одержують можливість цілком реалізувати свій потенціал і тим самим задовольнити свої вищі потреби.

До найбільш відомих представників цієї концепції відносять Абрахама Маслоу (1908-1970 рр.). Психоаналітик і вчений-теоретик, він дійшов висновку, що існує ієрархія потреб, в основу якої покладено фізіологічні потреби, на які спираються потреби в безпеці, приналежності, самоповаги і, нарешті, самоактуалізації. Ґрунтуючись на цій теорії, Дуглас Макгрегор сформулював Теорію Х і Теорію У. Класичний менеджмент ґрунтується на першій з них, а друга – більш реалістична і повна.

Припущення теорії У зводяться до того, що немає уродженої ворожості до праці, зовнішній контроль і санкції – не єдиний і не найефективніший спосіб контролю (мотивації). Більшість працівників здатні виявляти винахідливість, а потенціал інтелекту «середнього» індивіда використовується не повною мірою. Ці дослідження сприяли виникненню в 60-ті роки особливої управлінської функції – „управління персоналом”.

Теорія Маслоу була використана як основа багатьох моделей мотивації праці, у тому числі поведінкових підходів (біхевіоризму). Це одна з областей гуманістичного менеджменту припускає використання наукових методів для вивчення поведінки людей. Корені підходу ідуть у психологію, соціологію, економіку. Головна задача біхевіоризму – ідентифікація й аналіз рушійних мотивів поведінки, взаємодія працівника з іншими людьми в організаційному середовищі. У 1970-80-ті рр. число різновидів біхевіористських теорій зростає, що багато в чому пов'язано зі зростанням значення людського фактора і посиленням конкуренції.

Слід також звернути увагу на **кількісну школу науки управління**. Ця школа сформувалася в 50-ті рр. ХХ ст. й існує дотепер. Вона привела до поглиблення розуміння складних управлінських проблем, завдяки розробці і застосуванню моделювання. Найбільш відомими представниками цієї школи є Р. Акофф, С. Бір, А. Гольдбергер, Р. Люс, Л. Клейн та ін.

У **школі науки управління** розрізняють два головних напрями: виробництво розглядається як «соціальна система», по-перше, і використовуються системний і ситуаційний аналіз із застосуванням математичних методів й ЕОМ, по-друге.

Школою була розроблена значна кількість принципів, правил, підходів тощо. Вчені вважають, що впровадження нових методів менеджменту відбиває прагнення компаній до досягнення високих результатів в умовах НТР, зростання постіндустріальних елементів життєдіяльності фірм – інформаційних, безвідхідних, космічних, біологічних технологій, розширення й ускладнення правової бази, нових форм конкуренції, типів післяпродажного обслуговування тощо.

Назвемо лише деякі нові ефективні підходи: „дерево” рішень, мозковий штурм, управління цілями, диверсифікованість, бюджетування (з нульовою базою), кружки якості, портфельний менеджмент.

На початку ХХІ ст. у розвитку менеджменту простежуються такі тенденції:

1. У зв'язку з посиленням впливу науково-технічного прогресу на досягнення цілей організації, ролі якості продукції в конкурентній боротьбі й ускладнення місця і ролі пропозиції в економіці відбулося повернення (на новому історичному рівні) до проблем виробництва, усвідомлення значення матеріально-технічної бази сучасного виробництва.

2. Посилення уваги до різних форм демократизації управлінських функцій, участь рядових працівників в управлінні, в прибутках.

3. Зростання впливу міжнародних зовнішніх умов, інтернаціоналізація управління. Виникає проблема поєднання місцевого (національного) і міжнародного типів управління, меж універсальності методів менеджменту, облік непереборних національних стилів менеджменту.

Новий етап економічного розвитку отримав назву постіндустріальної (інформаційної) епохи. Для цього етапу розвитку людства характерний «**еволюційний менеджмент**», що базується на:

- управлінні якістю в умовах глобалізації;
- зростання різноманітності робочої сили;
- «прозорому» менеджменті;
- появі усе нових видів спеціального менеджменту і вихід їх за межі фірми.

Сьогодні наука менеджменту викликала появу низку **спеціалізацій** – фінансовий менеджмент, інноваційний менеджмент, соціальний менеджмент, стратегічний менеджмент, інноваційний менеджмент і зовсім недавно – регіональний менеджмент.

8.2. Організація як основа менеджменту. Внутрішнє і зовнішнє середовище організації

Організація – це соціальна спільність, що складається з групи людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення загальної мети або системи цілей. Звідси випливають **вимоги до організації** [17]:

- наявність принаймні двох людей, які вважають себе частиною групи;
- наявність принаймні однієї мети, що приймають як загальну всі члени групи;
- наявність членів групи, які свідомо працюють разом, щоб досягти значиму для всіх мету.

Наведене визначення справедливе для **формальної** організації, що являє собою стале об'єднання людей (підприємство, трудовий колектив відділу, студентська група тощо). Існують **неформальні** організації, що виникають спонтанно, і де люди вступають у взаємодію один з одним досить регулярно. Утворюються вони практично в усіх формальних організаціях, за винятком дуже малих.

Життєвий цикл організації проходить п'ять основних стадій:

1. Народження організації. Головна мета полягає у виживанні; керівництво здійснюється одною особою. Основна задача – вихід на ринок.

2. Дитинство і юність. Головна мета – одержання прибутку в найближчій перспективі і прискорене зростання. Стиль керівництва твердий, основна задача – зміцнення позицій і захоплення ринку. Задача в області організації праці – планування прибутку, збільшення заробітної плати, надання різних пільг персоналові.

3. Зрілість. Головна мета – систематичне збалансоване зростання, формування індивідуального іміджу. Ефект управління досягається за рахунок делегування повноважень. Основна задача – зростання за різними напрямками діяльності, завоювання ринку. Задача в області організації праці – поділ і кооперація праці, преміювання відповідно до індивідуальних результатів.

4. Старіння організації. Головна мета – збереження досягнутих результатів. Ефект управління досягається за рахунок координації дій, основна задача – забезпечити стабільність, вільний режим організації праці та прибуток.

5. Відродження або зникнення. Головна мета полягає в забезпеченні поживлення усіх функцій. Відродження організації відбувається за рахунок згуртованості персоналу, колективізму, омолодження, впровадження інноваційного механізму, наукової організації праці і колективного преміювання. У зворотному випадку відбувається зникнення організації.

Будь-якій організації для досягнення цілей необхідні ресурси, що підлягають перетворенню в процесі виробничої діяльності. Основні **ресурси**, що використовуються організацією, – це люди (людські ресурси), основний і оборотний капітал (матеріальні ресурси), наявні і безготівкові грошові засоби (фінансові ресурси), технологія та інформація (інформаційні ресурси). Головна задача організації в області використання ресурсів – досягнення високої ефективності при мінімумі витрат.

Організація характеризується також наявністю зовнішнього і внутрішнього середовища.

Внутрішнє середовище – це те середовище, що підлягає впливу самої організації, може змінюватися під дією процесу управління організацією.

До **внутрішнього середовища** відноситься:

- виробництво: обсяг, структура, темпи виробництва; номенклатура продукції підприємства; забезпеченість сировиною і матеріалами, рівень запасів, швидкість їхнього використання, система контролю запасів; наявний парк устаткування і міра його використання, резервні потужності, технічна ефективність потужностей; місцезнаходження виробництва і наявність інфраструктури; екологія виробництва; контроль якості, витрати і якість технологій; патенти, торговельні марки;

- персонал: структура, потенціал, кваліфікація, кількісний склад працівників, продуктивність праці, плинність кадрів, вартість робочої сили, інтереси і потреби працівників;

- організація управління: організаційна структура, система управління; рівень менеджменту, кваліфікація, здібності й інтереси вищого керівництва; фірмова культура; престиж й імідж фірми; організація системи комунікацій;

- маркетинг: товари, зроблені фірмою, частка на ринку; можливість збирати необхідну інформацію про ринки; канали розподілу і збуту; маркетинговий бюджет і його виконання; маркетингові плани і програми; нововведення; імідж, репутація і якість товарів; стимулювання збуту, реклама, ціноутворення;
- фінанси й облік: фінансова стійкість і платоспроможність; прибутковість і рентабельність (по товарах, регіонах, каналах збуту, посередниках); власні і позикові кошти та їхнє співвідношення; ефективна система обліку, у тому числі обліку витрат, формування бюджету, планування прибутку.

Інформація про внутрішнє середовище фірми необхідна менеджеру, щоб визначити внутрішні можливості, потенціал, на які фірма може розраховувати в конкурентній боротьбі для досягнення поставлених цілей. Аналіз внутрішнього середовища дозволяє також краще усвідомити мету і задачі організації. Важливо те, що крім виробництва продукції, надання послуг організація забезпечує можливість існування своїм працівникам, створює певні соціальні умови для їхньої життєдіяльності.

Зовнішнє середовище – це те, що оточує організацію, але на що вона впливати не може. До неї відносяться: економічні умови, споживачі, профспілки, урядові акти, законодавство, організації, що конкурують, система цінностей у суспільстві, техніка і технологія тощо.

Виділяють такі основні характеристики зовнішнього середовища:

- взаємозв'язок факторів зовнішнього середовища – рівень сили, з якою зміна одного фактора впливає на інші фактори;
- складність зовнішнього середовища – число факторів, на які організація зобов'язана реагувати, а також рівень варіативності кожного фактора;
- рухливість середовища – швидкість, з якою відбуваються зміни в оточенні організації. Оточення сучасних організацій змінюється зі зростаючою швидкістю. Рухливість зовнішнього оточення може бути вище для одних підрозділів організації і нижче для інших. У швидкорухомому середовищі організація або підрозділ повинні спиратися на більш різноманітну інформацію, щоб приймати ефективні рішення;
- невизначеність зовнішнього середовища – співвідношення між кількістю інформації про середовище, в якому розміщено організацію, і впевненістю в точності цієї інформації. Чим менш визначено зовнішнє оточення, тим складніше приймати ефективні рішення.

Виділяють також середовище прямого і непрямого впливу. **Середовище прямого впливу** включає фактори, що безпосередньо впливають на діяльність організації. До них відносять постачальників, акціонерів, трудові ресурси, закони й установи державного регулювання, профспілки, споживачів і конкурентів. Під **середовищем непрямого впливу** розуміють фактори, що можуть не робити прямого негайного впливу на організацію, але позначаються на її функціонуванні. Мова йде про такі фактори, як стан економіки, науково-технічний прогрес, соціокультурні і політичні зміни, вплив групових інтересів та суттєві для організації події в інших країнах.

8.3. Розподіл праці в організації. Структура організації

Розподіл усієї роботи на складові компоненти між учасниками трудового процесу називається **горизонтальним** розподілом праці. Робота розподіляється за професійною ознакою. Класичним зразком горизонтального розподілу праці у виробничому підприємстві є виробництво, маркетинг і фінанси. Вони являють собою основні види діяльності, що повинні бути успішно виконані, щоб організація домоглася поставлених цілей.

Оскільки робота в організації розділяється на складові частини, хтось повинен координувати роботу групи.

Вертикальний розподіл праці відокремлює роботу з координування дій від самих дій. Діяльність з координування роботи інших людей складає сутність управління. Вертикальний розподіл праці здійснюється за такими напрямками:

- загальне управління;
- технологічне управління;
- економічне управління;
- оперативне управління;
- управління персоналом.

Наявність вертикального і горизонтального розподілу праці обумовлює необхідність управління в організації.

Всі організації незалежно від сфер діяльності мають структуру, що додає їм цілісність, здатність реалізувати свою місію.

Структура організації – сукупність зв'язків і взаємовідносин рівнів управління і функціональних областей, побудованих у такій формі, яка дозволяє найбільш ефективно досягти цілей організації. Елементи організації отримали назви департаментів, відділів тощо. Структурні підрозділи організації являють собою групи людей, діяльність яких свідомо спрямовується і координується для досягнення загальної мети.

Існують такі **типи** організаційних структур:

1. Лінійна структура характеризується чіткою єдиноначальністю.
2. Лінійно-функціональна. Управління здійснюється лінійними (ЛК) і функціональними (ФК) керівниками.

ЛК здійснює всю повноту управління всіх об'єктів і з усіх функцій управління, несе всю повноту відповідальності за результати діяльності свого підрозділу (керівник підприємства, начальники цехів, майстри ділянок). ФК бувають двох типів: реалізуючі одну або кілька функцій управління по всьому об'єкті управління (керівник планового відділу, ОТК тощо), або ті, хто реалізує всі функції управління в частині об'єкта управління відповідно до прийнятих принципів спеціалізації (головний інженер, головний механік).

У галузі зв'язку в ході управління застосовується лінійно-функціональна структура управління. Вона у загальному вигляді наведена на рис. 8.1.

Рисунок 8.1. Структура управління в галузі зв'язку

3. Дивізійна структура являє собою «скоординовану децентралізацію». Підрозділи-дивізії (стратегічні бізнеси-підрозділи) мають значну виробничо-господарську самостійність за відсутності статусу юридичних осіб.

4. Лінійно-штабна являє собою лінійно-функціональну структуру управління, доповнену штабним органом. Штабний підрозділ може носити як тимчасовий, так і постійний характер.

Штабні структури створюються в наступних випадках:

- ліквідація наслідків стихійних лих, аварій, катастроф;
- освоєння нової продукції, нової технології, не традиційної для даного підприємства;
- рішення раптово виниклої неординарної задачі.

5. Матрична структура побудована за принципом одночасного управління як по горизонталі, так і по вертикалі. В основу покладено лінійно-функціональну структуру, що доповнюється структурами програмного управління. Крім керівника організації призначається керівник програми, ранг якого вище рангу керівника організації.

Матричні структури досить різноманітні: управління проектами, тимчасові цільові групи, постійні комплексні групи тощо.

8.4. Основні функції менеджменту: планування, організація, мотивація і контроль

Виділяють чотири основні функції менеджменту: планування, організація, мотивація та контроль [17]. Розглянемо кожну з них.

Функція планування означає формування і прийняття певної постанови, письмової або усної, в якій перед об'єктом управління поставлена та або інша мета.

Планування – це один зі способів, за допомогою якого керівництво забезпечує єдиний напрям зусиль усіх членів організації щодо досягнення її загальних цілей. З даної функції починається процес управління, від її якості залежить успіх організації.

За своєю сутністю функція планування покликана відповісти на наступні основні питання:

1. Де ми знаходимося в даний час? Менеджери повинні оцінити сильні і слабкі сторони організації в основних її областях (фінанси, маркетинг, персонал), щоб визначити, чого може реально домогтися організація.

2. Куди ми хочемо рухатися? Менеджери повинні, оцінюючи можливості та загрози розвитку навколишнього середовища, визначити, якою повинна бути мета організації і що може перешкодити досягненню цієї мети.

3. Як ми збираємося зробити це? Менеджери вирішують, що повинні робити члени організації для досягнення поставленої мети.

Сутність функції **організації** полягає в тому, щоб забезпечити виконання рішення з організаційного боку, тобто створити такі управлінські відносини, які б забезпечили найбільш ефективні зв'язки між усіма елементами системи.

Організувати – це розділити на частини та делегувати виконання загальної управлінської задачі шляхом розподілу відповідальності і повноважень, а також установа взаємозв'язків між різними видами робіт.

Змістом функції є пристосування організаційної структури підприємства до певних завдань, а також підбір людей для конкретної роботи і делегування їм повноважень, прав використання ресурсів організації.

Для успішної реалізації функції необхідно враховувати вимоги таких локальних **принципів організації**:

- принцип мети (організація, її окремі ланки працюють в ім'я досягнення загальної мети);

- еластичності організації (при визначенні завдань і відповідальності повинно бути встановлено оптимальне співвідношення між діями окремих працівників і адміністративними розпорядженнями);

- стійкості (систему управління необхідно будувати так, щоб її елементи не піддавалися корінним змінам під впливом зовнішнього і внутрішнього середовища);

- безперервного удосконалення (необхідність систематичної організаційної роботи з удосконалення процесу організації і реалізації рішень);

- прямої співпідпорядкованості (кожен працівник повинен мати єдиного начальника);
- обсягу контролю (менеджер спроможний кваліфіковано забезпечити і проконтролювати роботу обмеженої кількості підлеглих);
- відповідальності (керівник несе відповідальність за дії підлеглих);
- виключення (рішення типового характеру доручається нижчим управлінським ланкам);
- пріоритету функцій (управлінська функція народжує орган управління, а не навпаки);
- комбінування (забезпечення найбільш правильного поєднання централізму і самостійності).

Сутність функції **мотивації** полягає в тому, щоб персонал організації виконував роботу у відповідності з делегованими йому правами та обов'язками, керуючись прийнятими управлінськими рішеннями.

У загальному значенні мотивація – це процес спонукання себе та інших до діяльності, спрямованої на досягнення певних цілей. В основі мотивації знаходяться потреби. Відповідно до теорії Маслоу, усі потреби людини можна розділити на п'ять груп:

1. Фізіологічні потреби – необхідні для виживання.
2. Потреби в безпеці і впевненості в майбутньому.
3. Соціальні потреби – потреби в причетності до будь-якого людського співтовариства, групи людей.
4. Потреби в повазі, визнанні.
5. Потреби самовираження.

Розташовуючи потреби у виді суворої ієрархічної структури, Маслоу показав, що потреби нижчих рівнів (фізіологічні і потреби в безпеці) вимагають першочергового задоволення. Перш ніж потреба наступного рівня стане найбільш могутнім визначальним фактором у поведінці людини, повинна бути задоволена потреба більш низького рівня (причому необов'язково цілком).

У загальному виді методи мотивації поділяються на дві групи: моральні і матеріальні. Матеріальні методи дозволяють задовольняти первинні потреби шляхом грошової винагороди за працю. Моральні являють собою психо-соціальну винагороду за працю у вигляді різних заохочень.

Контроль – це процес забезпечення досягнення організацією своїх цілей. Він являє собою систему спостереження і перевірки відповідності процесу функціонування керованої підсистеми прийнятим рішенням, а також вчинення певних дій.

Існує три аспекти управлінського контролю:

- установлення стандартів – точне визначення цілей, що повинні бути досягнуті у певний відрізок часу. Воно ґрунтується на планах, розроблених у процесі планування;
- вимір того, що було досягнуто за період, і порівняння досягнутого з очікуваними результатами;
- підготовка необхідних коригувальних дій.

Виділяють наступні види контролю:

1. Попередній контроль. Здійснюється до фактичного початку робіт. Засоби здійснення – реалізація певних правил, процедур і ліній поведінки. Використовується стосовно людських (аналіз професійних знань і навичок, необхідних для виконання посадових обов'язків, добір кваліфікованих людей), фінансових (складання бюджету) та матеріальних ресурсів (вироблення стандартів мінімально припустимих рівнів якості, проведення перевірок).

2. Поточний контроль. Здійснюється безпосередньо в ході проведення робіт. Базується на вимірі фактичних результатів, отриманих після проведення роботи.

3. Заключний контроль.

Контроль надає керівництву інформацію, необхідну для планування, якщо аналогічні роботи передбачається проводити в майбутньому. Також сприяє мотивації, тому що вимірює досягнуту результативність. Для здійснення ефективного контролю апарату управління необхідний зворотний зв'язок.

8.5. Процесний, ситуаційний і системний підходи до менеджменту

Процесний підхід був уперше запропонований прихильниками школи адміністративного управління, які намагалися визначити функції менеджменту [17]. Однак вони розглядали ці функції як незалежні одна від одної. На противагу цьому процесний підхід розглядає функції управління як взаємозалежні.

Управління розглядається як процес, тому що робота по досягненню цілей за допомогою інших – це серія безперервних взаємозалежних дій. Ці дії, кожна з яких також є процесом, називають управлінськими функціями. Сума усіх функцій являє собою процес управління.

Системний підхід – це набір будь-яких принципів для керуючих, а спосіб мислення стосовно організації та управління.

Система – це деяка цілісність, що складається з взаємозалежних частин, кожна з яких вносить свій внесок у характеристики цілого. Всі організації є системами. Існує два основних типи систем: закриті і відкриті.

Закрита система має тверді фіксовані межі, її дії незалежні від середовища, що оточує систему. Відкрита система характеризується взаємодією із зовнішнім середовищем.

Великі частини складових складних систем часто самі є системами. Ці частини називаються підсистемами. В організації підсистеми – це різні відділи, рівні управління, соціальні і технічні складові організації.

Ситуаційний підхід привніс значний внесок у теорію управління, використовуючи можливості прямого пристосування науки до конкретних ситуацій і умов. Центральним моментом ситуаційного підходу є ситуація, тобто конкретний набір обставин, що впливають на організацію у конкретний момент часу.

Використовуючи даний підхід, керівники можуть краще зрозуміти, які прийоми будуть більшою мірою сприяти досягненню цілей організації в конкретній ситуації. Як і системний, ситуаційний підхід не є простим набором засобів. Це спосіб міркування про організаційні проблеми і рішення.

Отже, ситуаційний підхід намагається поєднати конкретні прийоми і концепції з певними конкретними ситуаціями для того, щоб досягти цілей організації найбільш ефективно.

8.6. Процес прийняття управлінських рішень

Процес прийняття рішень можна представити у виді **етапів**, кожному з яких відповідають певні процедури [17]:

1. Постановка проблеми: виникнення нової ситуації, поява проблеми, збирання необхідної інформації, опис проблемної ситуації. Методи, використовувані на етапі постановки проблеми, забезпечують її достовірний і найбільш повний опис. У їхньому складі виділяють методи збирання, збереження, оброблення й аналізу інформації, методи фіксації найважливіших подій, факторного аналізу, порівняння, моделювання. Набір методів залежить від характеру і змісту проблеми, термінів і засобів, що виділяються на етапі постановки.

2. Розробка варіантів рішень: формулювання вимог-обмежень, збирання необхідної інформації, розробка можливих варіантів рішень. На етапі розробки варіантів рішень також використовуються методи збирання інформації, але на відміну від першого етапу, на якому здійснюється пошук відповідей на питання типу «що відбулося?» і «з яких причин?», тут усвідомлюють, «як можна вирішити проблему, за допомогою яких управлінських дій?».

Менеджери і фахівці не тільки збирають і обробляють необхідні дані, але і використовують свій творчий потенціал, знання й уміння для розроблення варіантів рішень. За групової роботи розкриттю творчих здібностей і неординарного мислення сприяють метод номінальної групової техніки, метод Дельфі і метод мозкової атаки.

3. Вибір рішення: визначення критеріїв вибору, добір рішень, що відповідають критеріям, оцінка можливих наслідків, вибір кращого рішення. На етапі вибору рішення необхідно визначити методи формування критеріїв вибору. Найбільше повно вони розроблені для добре структурованих рішень, де можливе використання методів кількісного аналізу й електронного оброблення даних. До вирішення управлінських проблем часто застосовують економіко-математичні методи, що дозволяють використовувати як критерій вибору цільову функцію, яку звичайно треба максимізувати або мінімізувати. Такий вибір називають оптимізаційним. Прикладами оптимізаційних критеріїв є: максимум прибутку, доходів, продуктивності, мінімум витрат.

4. Організація виконання рішення та його оцінка: план реалізації обраного рішення; контроль за ходом реалізації рішення; оцінка вирішення проблеми і виникнення нової ситуації. Методом доведення прийнятого рішення до виконавців найчастіше є складання плану реалізації, яким передбачається система заходів, що забезпечують успішне досягнення поставлених цілей. Поряд з методами прямого впливу (наказ, розпорядження) використовуються методи матеріального стимулювання, проводяться зустрічі працівників з керівництвом, роз'яснюється суть прийнятих рішень. Усі вони спрямовані на

подолання опору нововведенням, на підвищення зацікавленості працівників в отриманні запланованого результату. Велике значення має використання методів контролю виконання робіт, пов'язаних з реалізацією рішення.

Обов'язковими елементами процесу прийняття рішення є наявність поетапного плану і методів рішення, а також їхнє інформаційне забезпечення. Робота зі збирання, оброблення та з оцінки інформації проводиться на всіх етапах процесу, але щоразу вона має особливості, які відбивають специфіку виконуваних дій і розв'язуваних задач, а також стиль роботи менеджера. Тобто цей процес більш складний і допускає паралельність ряду процедур, що дозволяє значно скоротити час прийняття рішень.

8.7. Характер праці менеджерів

Порівняно з іншими видами праці в організації, управлінська праця має низку специфічних особливостей:

- вона являє собою розумову працю, що складається з таких видів діяльності: організаційно-адміністративної, виховної, аналітичної, конструктивної, інформаційно-технічної;
- бере участь у створенні матеріальних благ і наданні послуг посередньо, через працю інших працівників;
- предметом праці є інформація;
- засобом праці – організаційна й обчислювальна техніка;
- результатом праці – управлінське рішення.

Щоб виконувати свої функції, менеджери повинні мати спеціальні знання і мати здатність використовувати них у повсякденній роботі з управління підприємством.

Вимоги до їхньої професійної компетенції можна умовно розділити на дві групи. Першу складають знання й уміння виконувати професійну роботу в управлінні. Вони включають:

- уміння обґрунтовувати і приймати рішення в ситуаціях, для яких характерні висока динамічність і невизначеність;
- інформованість у питаннях розвитку галузі, в якій працює підприємство: стан досліджень, техніки, технології, конкуренції, динаміки попиту на продукцію;
- знайомство з досвідом менеджменту в інших організаціях та галузях;
- здатність керувати ресурсами, прогнозувати і планувати роботу підприємства, володіти способами підвищення ефективності управління;
- уміння використовувати сучасну інформаційну технологію, засоби комунікації і зв'язку.

Друга група вимог пов'язана зі здатністю менеджерів працювати з людьми і керувати самими собою. Менеджери повинні мати особистісні якості, що підсилюють довіру і повагу з боку інших. До цих груп входять:

- високе почуття обов'язку та відданість справі;
- чесність у відносинах з людьми і довіра до партнерів;

- уміння чітко виражати свої думки і переконувати;
- поважне відношення до людей поза залежністю від їхнього положення в організаційній ієрархії;
- здатність швидко відновлювати свої фізичні та розумові здібності, критично оцінювати власну діяльність.

У своїй роботі менеджери широко використовують владу та вплив.

Вплив – це поведінка однієї людини, що вносить зміни в поведінку, відносини, відчуття іншої людини.

Для ефективного впливу менеджеру необхідно виконати низку умов:

- людина, на яку впливають, повинна розглядати вплив як джерело задоволення або незадоволення (тою або іншою мірою) якоїсь потреби;
- людина, на яку впливають, повинна очікувати з досить високою ймовірністю того, що виконання приведе до задоволення або незадоволення його потреби;
- людина, на яку впливають, повинна вірити, що її зусилля мають гарний шанс виправдати очікування керівника.

Влада – це можливість впливати на поведінку інших. Стосовно до управління, влада – це здатність впливати на окремі особистості і групи, спрямовуючи їхнє зусилля на досягнення цілей організації.

Існує п'ять основних форм влади:

- влада, заснована на примушенні. Менеджер може впливати на інших, якщо він контролює величину або форму покарання, що може бути до них застосоване;
- влада, заснована на винагороді. Менеджер має владу над іншою людиною, якщо ця людина вірить, що менеджер може винагородити його або відмовити в цьому;
- експертна влада. Здійснюється у випадку, коли менеджер сприймається як носій спеціальних і корисних знань;
- еталонна влада (влада приклада). Характеристики або властивості менеджера настільки привабливі для виконавця, що він хоче бути таким самим;
- законна влада. Ґрунтується на праві людини керувати іншими через відповідне положення в організації. У міру того, як здатності виконавця підійшли впритул до здібностей керівника, стала зростати необхідність шукати співпраці з боку виконавця, щоб мати можливість на нього впливати. Дві форми впливу, що можуть спонукати виконавця до більш активного співробітництва, це переконання й участь співробітників в управлінні.

8.8. Основні поняття маркетингу галузі зв'язку

Маркетинг як наука управління виник зовсім недавно – близько півтора століття назад, але став добре відомим усім спеціалістам з управління. Саме слово «маркетинг» народилося у Сполучених Штатах Америки, де у 30-х роках ХХ ст. місцеві фермери шукали ринок збуту для своєї продукції. Йшлося про оволодіння ринком – «Marketing getting», а пізніше з цих двох слів утворилось

одне – «маркетинг». Головним змістом маркетингової діяльності виробників стало знайти покупців продукції в умовах великої конкуренції з метою продати цю продукцію та отримати дохід від її виробництва. **Маркетинг** – це не тільки реклама та продаж продукції, сучасний маркетинг – це спосіб мислення керівника будь-якого рівня.

Визначень поняття маркетингу сьогодні налічують понад 2000. Кожне з них, від стислого до академічного, тією чи іншою мірою відображає його призначення, функції, основний зміст. Наведемо лише деякі з них [16]:

«Маркетинг – це вміння знайти потребу та задовольнити її», «маркетинг – це система різних видів діяльності підприємства, пов'язаних між собою: планування, ціноутворення, продаж, доставка товарів та надання послуг, яких потребують реальні або потенційні споживачі», «маркетинг – вид людської діяльності, спрямованої на задоволення потреб через обмін». Останнє визначення належить Філіппу Котлеру – визнаному авторитету у світі маркетингу. Ключовим словом маркетингової діяльності є потреби споживачів. Секрет успіху будь-якої фірми на конкурентному ринку – в умінні якнайкраще їх задовольнити.

Треба зазначити, що маркетинг актуальний для будь-якої сфери людської діяльності. На цьому слід зосередити особливу увагу, оскільки частими є випадки, коли маркетинг сприймається як прерогатива сфери бізнесу або, ще вужче, комерційної, торгової діяльності. Головним, ключовим поняттям у маркетинговій діяльності визначимо обмін для задоволення потреб.

Більшість вітчизняних підприємств, у тому числі підприємства зв'язку, що пристосувалися до умов ринкової економіки, маркетингову діяльність розпочали із створення підрозділів (відділів, служб) маркетингу з відповідними функціями. Але таким чином проблема ринкової орієнтації оператора ще не вирішується. Для цього маркетинг повинен стати філософією господарської діяльності підприємства, якої дотримуються усі співробітники. І не має значення, в якому підрозділі вони працюють і яку керівну посаду обіймають.

Маркетинг галузі зв'язку, як філософія підприємства, означає орієнтацію всієї діяльності підприємства – від проектування послуги до безпосереднього задоволення попиту споживачів – на високу технічну, технологічну та інтелектуальну якість надання послуги зв'язку. У цьому контексті підприємство орієнтоване не тільки на отримання прибутку, а й на надання послуги споживачам. Це означає, що:

- на першому місці у керівника стоїть урахування потреб споживача, а не потреб фірми;
- вищі посади займають не інженери та технологи, які відповідають за операційну діяльність, а економісти та менеджери, відповідальні за якісний сервіс клієнтів;
- якісна послуга буде куплена більш скоріше, ніж менш якісна;
- головна увага приділяється не зниженню витрат операційної діяльності, а насамперед урахуванню перспективних потреб реальних та потенційних покупців;

– горизонт планування – довгостроковий, а номенклатура послуг – широка.

Згідно з маркетинговою філософією, оператор прагне задовольнити потреби споживача з вигодою для себе. Як бачимо, ця концепція протилежна орієнтації на операційний процес, коли оператор приділяє увагу лише технології переміщення відправлень та повідомлень у просторі. Донедавна у бізнесі домінував так званий «inside-out» – погляд на навколишній світ зсередини, а сьогодні поширений «outside-in» – погляд на себе ззовні. Таким є шлях від «виробничого» до «ринкового» мислення.

За Ф. Котлером [16] оператор може обрати будь-який шлях для збільшення обсягів послуг, що відображає один із п'яти підходів до організації маркетингової діяльності:

- концепція операційної діяльності;
- концепція технології надання послуги;
- концепція очікування споживачів;
- концепція маркетингу;
- концепція соціально-етичного маркетингу.

Концепція операційної діяльності, як видно з назви, визначальним фактором орієнтації оператора у ринковому просторі висуває операційні процеси з надання послуг. Споживачі надають перевагу дешевим і доступним для придбання послугам. А висока ефективність операційної діяльності дає змогу підтримувати низькі витрати і таким чином забезпечувати низькі тарифи.

Концепція послуги на пріоритетне місце ставить саму послугу зв'язку. Діяльність оператора зорієнтована на її постійне удосконалення та розробку достатньої кількості модифікацій (варіацій).

Такий підхід виправданий за умов, коли для покупця низька ціна не є найважливішим аргументом на користь послуги. Він готовий платити більше за унікальність сервісу та високу якість послуги, коли ця якість та властивості суттєво відрізняються від конкурентних аналогів.

Сильний бік такого підходу полягає у досконалості технологій, що її використовує оператор у галузі зв'язку. Слабке місце такого підходу, як не дивно, теж у технології. Адже орієнтація на якість товару інколи не дає змоги своєчасно відчувати загрозу з боку нових технологій, коли з'являються інші послуги, які задовольняють ті самі потреби, що і послуги галузі зв'язку.

Концепція очікування споживачів оснований на самому процесі сервісу споживачів. Можлива за умов недостатньої обізнаності клієнта щодо властивостей послуги, коли на поведінку споживача впливають різними засобами: рекламою, переконливими методами продажу, демонстраціями послуг, спеціальними знижками тощо. І хоча існує певний ризик, пов'язаний з витратами на пілотні (пробні) проекти, багато операторів досить успішно використовують концепцію очікування споживачів як орієнтир у своїй діяльності.

Концепція маркетингу. Не важко здогадатися, що за орієнтир оператори обирають потреби споживачів, які потрібно задовольнити краще, ніж це роблять конкуренти. Гарантією успіху такого підходу є високий рівень життя покупців, з одного боку, і віртуозне володіння інструментами маркетингу,

вміння пристосуватись до змін ринку, з іншого. Проте маркетинг не вирішує усі проблеми, що виникають у оператора зв'язку, оскільки надмірне роздрібнення ринку, або, навпаки, монополія на ринку, нехтування або заниження ролі відділів організації сервісу споживачів можуть призвести до значних втрат.

Концепція соціально-етичного маркетингу. Звичайно, маркетинг не є за своєю суттю альтруїстичним, якщо не враховувати безприбуткові організації. Прагнення до прибутку є нормальним орієнтиром діяльності оператора. Але обраний оператором шлях досягнення поставленої мети іноді діє всупереч моральним нормам та довгостроковим інтересам суспільства. Саме тому актуальним є розширення класичної концепції маркетингу.

До формули «маркетинг як діяльність, орієнтована на задоволення потреб споживача» слід додати «з одночасним поліпшенням життєвого рівня суспільства». Така концепція отримала назву соціально-орієнтованого маркетингу.

Отже, соціально-етичний маркетинг є найвищим щаблем концепцій маркетингової діяльності, на який треба орієнтуватись.

Найважливішими елементами будь-якого виду маркетингу є так звані «**4Р**» маркетингу product (продукт), price (ціна), place (місце, розподіл), promotion (просування).

Ці чотири елементи у сукупності становлять комплекс маркетингу (marketing mix – маркетингова суміш). Таким чином, вміння правильно «змішувати» елементи маркетингу для вирішення практичного завдання є основою маркетингу. Розглянемо кожен з елементів маркетингу.

Продукт (якість, асортимент, сервіс). Що купує споживач – послуги зв'язку, за що платить гроші – за швидкість пересування та доставляння, за надійність та цілість первинного вигляду, за зручність. Безумовно, усі ці характеристики дуже важливі, але лише як засіб отримати певні блага. Кожна послуга зв'язку наділена властивостями, що представляють інтерес для споживача, тобто наділена певною якістю. Під якістю ми розуміємо весь набір властивостей послуги зв'язку, за якими споживач робить висновок про її переваги.

Часто інструментом, який сприяє поширенню послуги зв'язку на ринку, стає швидкість та надійність. Говорячи про властивості послуги, розрізняють її широту (кількість модифікацій швидкості) та глибину (кількість видів).

Сьогодні на ринку послуг зв'язку перемагає саме той, хто завоює нових споживачів. Тому на перший план у конкурентній боротьбі висувається сервіс послуг. Елементами сервісного обслуговування є:

- максимальне наближення оператора зв'язку до споживача;
- гарантія цілості відправлення;
- інструктаж споживача про достоїнства та всі можливості використання послуги зв'язку;
- зручність обладнання для споживача, повна інформація про всі модифікації послуг;
- підготовка персоналу;
- робота зі скаргами клієнтів;
- забезпечення документацією;

– швидкість та оперативність пересування відправлень та зручність їх отримання.

Ціна або тариф. Визначення тарифів – чи не найважче завдання комплексу маркетингу зв'язку. З одного боку, вони повинні бути такими, щоб влаштовувати потенційного клієнта, а з іншого – забезпечити прибутковість. У загальному випадку методика утворення тарифів полягає в наступному:

- підрахунок собівартості послуги;
- визначення можливого попиту на послугу при установлених тарифах;
- прогнозування реакції конкурентів на різні тарифи;
- перевірка відповідності тарифів нормативним актам або граничним тарифам;
- призначення конкретних тарифів.

Розподіл. Головним змістом цього елемента маркетингу є вибір оптимальної схеми розповсюдження та надання послуги, а також сервісне обслуговування споживачів.

Просування на ринку передбачає ефективні контакти зі споживачами послуг зв'язку. До конкретних форм тут можна віднести:

- створення позитивного іміджу оператора та його послуг;
- реклама, виставки, ярмарки, надання знижок, надання послуги у кредит;
- персональне обслуговування клієнтів з максимальною швидкістю.

Можливості оператора тут невичерпні – від реклами через засоби масової інформації (телебачення, радіо, газети) до ефективних дій служби зв'язків з громадськістю.

Відповідно до характеру попиту виділяють декілька **типів** маркетингу:

- конверсійний – спрямований на подолання негативного ставлення споживачів до послуг зв'язку;
- стимулюючий – пов'язаний із стимулюванням попиту споживачів;
- розвиваючий – виявлення потенційного попиту і визначення засобів його задоволення;
- ремаркетинг, завданням якого є поживлення операційної діяльності у рамках певної структури попиту;
- підтримуючий маркетинг спрямований на збереження обсягів попиту;
- демаркетинг – орієнтований на зниження попиту, якщо він перевищує виробничі можливості;
- синхромаркетинг – спрямований на регулювання попиту при його коливаннях;
- протидіючий маркетинг, мета якого – ліквідація ірраціонального попиту.

Маркетинг як сучасна філософія бізнесу основана на чотирьох основних принципах:

1. Орієнтація на споживачів та гнучке реагування операційної діяльності та служби сервісу операторів на зміну попиту. Оператор має надавати такі послуги, які потрібні споживачам (безумовно, з урахуванням своїх можливостей), а не пропонувати послуги, які може реалізувати існуюча операційна система оператора зв'язку.

2. Сегментація ринку передбачає виявлення конкретних груп споживачів (сегмента або сегментів ринку), на задоволення потреб яких через послуги слід зорієнтувати діяльність оператора зв'язку.

3. Глибоке дослідження ринку включає визначення ємності ринку, споживчих якостей послуг, аналіз ціноутворення, ефективних способів просування послуг до споживача, методів стимулювання продажу тощо. Урахування результатів досліджень у діяльності оператора зумовлює комерційний успіх його послуг на ринку.

4. Спрямованість на довгостроковий результат забезпечується інноваціями операційної та сервісної діяльності: створенням нових послуг, технологій, удосконаленням форм та методів виходу на нові ринки, стимулюванням сервісу, удосконаленням та застосуванням нових засобів та технологій надання послуг.

Маркетингова діяльність може бути представлена як послідовність певних етапів, кроків до споживача, що їх має зробити оператор зв'язку на шляху до ринку (рис. 8.2).

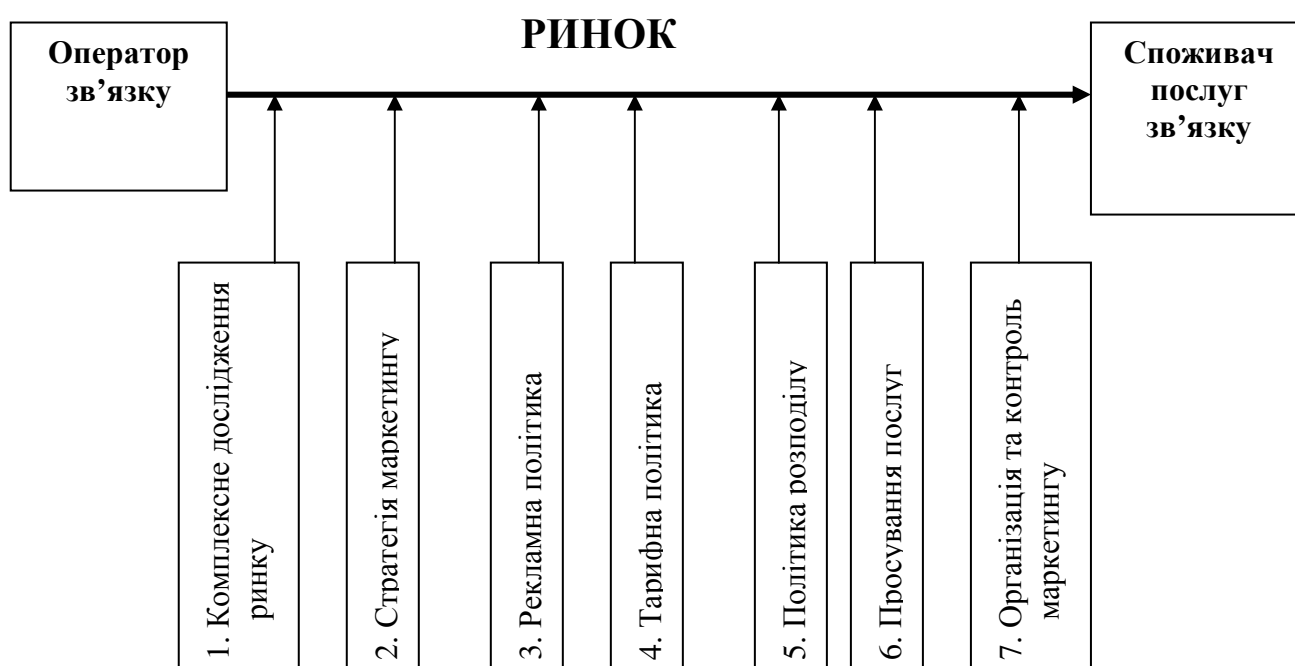

Рисунок 8.2 – Етапи маркетингової діяльності оператора зв'язку

РОЗДІЛ 9

ВИЩА ОСВІТА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

(Додатковий матеріал для самостійного вивчення)

У даному підрозділі надано інформацію щодо основних принципів та методів надання вищої освіти за кордоном. Наведені матеріали можуть використовуватися для самостійного вивчення в рамках обов'язкової самостійної роботи студента.

Розглянемо деякі питання щодо розвитку вищої освіти в країнах Євросоюзу та в Росії [20].

Всі університети **Великої Британії** мають високий рівень автономії у визначенні курсів, програм і методів навчання. Загальну політику у вищій освіті здійснює міністерство освіти і науки шляхом розподілу фінансових і матеріальних ресурсів. Посередницькі функції між урядом та університетами покладені на три Ради університетських фондів (Higher Education Funding Council) (Англії, Шотландії та Уельсу). До складу цих Рад входять представники закладів вищої освіти з регіонів Великої Британії, шкіл і ліцеїв, роботодавців. Таке широке представництво дає змогу поєднати цілі держави та інтереси університетів, досить об'єктивно оцінюючи останні. З цією метою, починаючи з 1996 р. збільшується число критеріїв, за якими має визначатися якість навчальних послуг і рівень закладу. Консультативним органом з оцінки є Комітет ректорів, який з 1992 р. перейменований на Комітет з якості вищої освіти (Higher Education Quality Council).

На початок XX ст. у Великій Британії було 96 університетів та 50 коледжів університетського сектору різного розміру, серед яких чимало гігантів з багатьма тисячами студентів, і карликів з кількома викладачами і дюжиною-другою студентів. Для того, щоб заклад міг додати до своєї назви слово «університет», він повинен виконати вимогу Закону 1992 р. і мати не менше 4000 студентів, з них понад 3000 на денному навчанні за програмами університетського рівня.

Видатну роль в сучасній вищій освіті Великої Британії відіграє Відкритий університет (The Open University), що став зразком для наслідування в усьому світі. Його заснування (1969 р.) пов'язується з ім'ям відомого лейбористського діяча Гарольда Вільсона. Доступ до навчання (переважно заочного із різноманітними засобами і методиками) повністю вільний, тому кожний дорослий може обрати у ньому одну з сотень програм низького або університетського рівня. Кількість студентів перевищує 200 000, чимало мешкає поза межами Великої Британії. Відкритий університет фактично став міжнародним закладом, щороку його закінчують понад 6000 осіб.

Право вступу до університетів Великої Британії без іспитів надає атестат про загальну освіту підвищеного рівня (скорочено «A level»). За великої автономії шкіл у навчальному процесі заключні вимоги стандартизовані, бо

випускні іспити проводять кілька незалежних екзаменаційних рад. Більшість абітурієнтів університетів Великої Британії мають А-рівень з трьох дисциплін.

Для зарахування абітурієнти подають свої заяви у Службу прийому до університету і коледжу (UCAS), вказуючи до 6-ти бажаних закладів (або шість різних спеціальностей у одному закладі). Документи направляються в університети, які вирішують, чи варті кандидати зарахування. Хоч у країні дотримуються політики відкритої вищої освіти, зацікавлені органи встановлюють квоти місць. Якщо кількість заяв перевищує квоту чи кількість вільних місць в аудиторіях, застосовується селекція, форми якої визначаються самими університетами.

Лише три університети (Oxford, Cambridge, Durham) проводять для абітурієнтів конкурсні вступні екзамени.

Навчальний рік поділяється на три частини (terms), але в останній третині скорочується кількість навчальних годин для надання студентам часу на перегляд матеріалу і підготовку до заключних іспитів. Частина університетів мають серединні канікули (як час для самостійного навчання студентів). Кількість і розподіл тижневих навчальних годин (лекцій, семінарів, різних лабораторних робіт тощо) визначають університети, післяобідній час традиційно виділяється на спортивні заняття.

Для переходу з першого рівня (бакалавр) на другий (магістерський) необхідно задовольнити досить високі академічні вимоги (диплом бакалавра з відзнакою) і показати хороші знання з предмета спеціалізації. Тому більшість абітурієнтів у Великій Британії обирають курси навчання, що забезпечують здобуття першої кваліфікації (бакалавр або «undergraduate degree»). Цей перший диплом вимагає загалом 3-4 роки навчання, за винятком ветеринарії й медицини (5-6 років).

Після завершення навчання першого рівня студент може продовжити освіту для отримання вищої кваліфікації (магістр чи «postgraduate degree»). Отримання цього диплому відкриває шлях до студій докторського рівня з присвоєнням звання «доктор філософії» (PhD Doctor of Philosophy). Деякі університети присвоюють кваліфікацію «бакалавр» після програми другого рівня (B. of Philosophy або B. of Literature).

У Великій Британії досить високі вимоги до кандидатів у докторантуру. Є також можливість подальшого зростання після отримання диплома доктора. Продовження наукових досліджень і важливі досягнення приводять до присвоєння другого докторського звання. Тому доктор філософії вважається відповідним нашому кандидату наук, а DSc – нашому доктору наук.

З багатьох причин Велика Британія залишається одним із найпривабливіших місць навчання для іноземців. На жаль, країна не може задовольнити всі прохання, тому допуск в університети для іноземців йде через сувору селекцію. Абітурієнт-іноземець повинен подати документ про середню освіту та супровідні папери, що надає доступ до співбесіди. Вступ на продовження вищої освіти або в аспірантуру проходить лише шляхом прямих переговорів з англійським університетом. До освітніх документів з країн СНД у

Великій Британії відносяться досить суворо, спираючись на порівняння повної тривалості середньої освіти.

У системі вищої освіти **Франції** немає такої спеціальності, яку не можна було б отримати в одному з навчальних закладів. При цьому кожен десятий студент – іноземець. Університетська освіта ділиться на три цикли, по закінченню кожного з яких студент отримує відповідний диплом.

Перший цикл розрахований на два роки та завершується іспитом на отримання диплома про загальну (DEUG) або науково-технічну (DEUST) університетську освіту. Багато хто зупиняються саме на цьому, оскільки такий документ дає можливість знайти непогану роботу.

Другий цикл також складається із двох-трьох років навчання. По закінченні першого року видається диплом ліценціата (licence), а наступний закінчується одержанням диплома магістра (maitrise).

Нарешті, протягом третього циклу поглиблено вивчається обрана спеціальність, він супроводжується самостійною науковою працею, тему якої претенденти зобов'язані сформулювати до вступу. При успішному закінченні цього етапу видається диплом про спеціальну вищу освіту (DESS) або поглиблену освіту (DEA).

У Франції налічується 80 університетів (universites) і близько 300 вищих шкіл (grandes ecoles). Французькі університети гарантують високу якість освіти. Для невеликих університетів характерне різноманіття дисциплін і значна кількість студентів першого циклу навчання. Університети великих провінційних міст – Лілля, Тулузи, Ліона, Екс-ан-Провайса, Бордоіль, Гренобля – як правило, відрізняються більш вузькою спеціалізацією, у них більше студентів другого й третього циклів. Нарешті, у Паризькому окрузі, де зосереджена чверть всіх французьких студентів, функціонують практично всі спеціальності.

Вступ у французькі навчальні заклади громадян України – процес досить складний. Рішення про визнання рівня отриманої освіти еквівалентним необхідному в кожному конкретному випадку приймає керівництво університету. У випадку, коли кандидатура абітурієнта визначається як сприятлива, йому надішлють запрошення на здачу тесту з французької мови DALF (Diplome approfondi de langue francaise). При багатьох університетах діють підготовчі курси для іноземців, на які приймають і українських випускників середніх шкіл. Головний наголос у програмах робиться на оволодіння французькою мовою. Кожний, хто витримає іспит після закінчення курсів, стає студентом даного університету.

За останні кілька років у багатьох вищих навчальних закладах, особливо приватних, з'явилися магістерські програми англійською мовою. Щоб вступити на них, потрібно надати диплом та академічну довідку про прослухані курси й отримані оцінки, а також результат тесту TOEFL (550-700 балів) або IELTS (6,0-7,0 балів). Іноді іспит з англійської влаштовує сама школа.

Основи освітньої системи закладені під час перебування **Фінляндії** у складі Швеції. Саме тоді було засновано перший університет (Хельсінкі, 1640). Шкільна освіта та підготовка вчителів створювалася за німецькою моделлю.

Період незалежності відзначений постійним удосконаленням системи освіти і збільшенням витрат на неї. На початок 90-х років майже 4/5 населення вікової групи 25-29 років отримали або отримували якийсь з видів вищої освіти. В сучасних умовах ключовими поняттями в освіті Фінляндії стали ефективність, якість та інтернаціоналізація.

Система освіти Фінляндії централізована, роль міністерства освіти значна навіть у навчанні дорослих. Досить сказати, що освіта в країні розвивається на основі п'ятирічних планів. Вища освіта Фінляндії досить складна і має університетський та неуніверситетський сектори.

В університетський сектор входять 10 багатoproфільних університетів, 3 політехнічних, 3 економічні вищі школи, а також 4 академії мистецтв. Всі з названих закладів ведуть наукові дослідження і присуджують докторські дипломи. Діяльність закладів університетського сектора визначається рамковим законодавством. Вони мають чималу автономію і фінансуються з бюджету. Відповідальність за їх роботу покладено на міністерство освіти. Навчання обов'язково поєднується з науковими дослідженнями, консультаційними та експертними послугами, курсами перепідготовки або освіти дорослого населення («відкритими курсами»).

Неуніверситетський сектор вищої освіти Фінляндії серйозно перебудовується з метою підвищення ефективності та якості навчання. Донедавна до нього входило понад 260 закладів, які приймали молодь від 19 років й мали програми навчання від 2 до 4,5 років. Всю цю групу часто називали „професійні інститути (або коледжі), але рівень навчання в них дуже поступався вимогам вищої освіти. Неуніверситетський сектор невдовзі включатиме лише нові політехнічні інститути АМК/УН (ammattikorkeakoulut / yrkeshogskolor) (або «політехнічні вищі школи»), частина яких недержавні. Диплом АМК/УН має професійне наповнення і дає право на виконання досить високих фахових функцій.

Для вступу у фінські заклади університетського рівня громадяни країни повинні успішно скласти випускні іспити (matriculation) у гімназіях або сучасних закладах вищої профосвіти і мати за собою не менше 12 років денного навчання. Офіційно визнаються міжнародний та європейський бакалаврат, атестат про випускні іспити тощо. Процес зарахування контролюють самі вищі заклади освіти, тому вимоги для різних дисциплін аж надто різноманітні навіть в одному й тому ж університеті. Державні квоти місць існують для всіх фахів. Щорічний набір в університетські заклади становить 18 – 19 тисяч осіб.

Навчання у фінських університетах безкоштовне, але для отримання стипендій необхідно звертатися до відповідних фондів. Цікавою особливістю фінської вищої освіти є система «літніх університетів» (21 по всій країні), де наймоторніші зі студентів можуть добирати кредити і прискорити закінчення закладу. Мова викладання фінська. В університеті м. Турку і Шведській школі бізнесу й менеджменту мова викладання – шведська. Поступово зростає кількість програм і курсів англійською мовою.

Іспити проводяться традиційним способом, шкала оцінок звична для нас 5-бальна (1 – найнижча). Остання урядова програма передбачає створення новітньої системи належного оцінювання знань учнів і студентів.

Всі дисципліни поділяються на три великі групи:

- загальні (сумарно 15 кредитів і більше);
- предмети фаху (50% усього обсягу часу);
- поглиблене навчання (1/4 обсягу), яке включає наукові дослідження і написання дипломної роботи.

Іспанія – європейська країна з багатовіковою культурою й багатими традиціями, однією з яких є повага до освіти. Перший іспанський університет був заснований у Саламанці ще в 1218 р. Сьогодні освітня система країни нараховує понад 60 вищих навчальних закладів, понад 21 тис. початкових і середніх шкіл. Протягом останніх років Іспанія здійснює реформу системи освіти, при цьому значна увага приділяється її відповідності європейським стандартам

За іспанськими законами вищу освіту можуть надавати тільки університети. Більшість із них (48) державні, але є незначна кількість приватних, а також ті, що належать церкві. Дипломи державних університетів в цілому цінуються вище приватних.

Іспанські університети традиційно сильні у викладанні історії, географії, філософії, латини, фізики. З нових курсів популярністю користуються біомеханіка, інформаційні технології, екологія. Одна із сильних сторін іспанської освіти – вивчення мистецтв.

Своєрідність вищої освіти в Іспанії полягає в тому, що до складу іспанських університетів входять чотири типи навчальних підрозділів. До них належать, по-перше, університетські факультети (*facultades universitarias*), де вивчаються всі дисципліни, крім технічних. Там можна одержати вчені ступені всіх трьох щаблів вищої освіти («бакалавр», «магістр», «доктор наук»). По-друге, до складу університетів входять вищі технічні училища (*escuelas técnicas superiores*). Вони теж мають три цикли вищої освіти. Третій тип – університетські школи (*escuelas universitarias*) з певною професійною орієнтацією (по закінченні можна отримати ступені, що відповідають бакалавру). Ці школи проводять конкурс документів й особистих справ, без іспитів. І нарешті, четвертий тип – університетські коледжі (*colegios universitarias*), що дають класичну університетську освіту першого рівня (бакалавр).

В Іспанії не існує безкоштовної вищої освіти, хоча вона вважається досить недорогою – від 700 до 1000 євро на рік у державному університеті та 3-10 тис. євро в приватному (не враховуючи проживання, харчування та інші витрати). Вартість навчання включає користування бібліотекою, комп'ютерами, лабораторіями, підручниками тощо.

На відміну від багатьох інших країн університети Іспанії зберігають традицію проведення вступного відбірного іспиту *Prueba de Acceso a la Universidad*. Це комплексний іспит, покликаний виявити загальний рівень освітньої підготовки абітурієнта. Він складається із двох письмових випробувань, причому до іноземців пред'являються ті ж вимоги, що й до самих іспанців. В іспити включені як обов'язкові предмети (історія, філософія, друга

іноземна мова), так і на вибір вступника (гуманітарні або технічні). Іноземним школярам деякі університети пропонують Програму підготовки до здачі комплексного іспиту, за якою можна навчатися в Мадриді, Барселоні, Малазі та Аліканте. Програма складена таким чином, щоб абітурієнти-іноземці в підсумку могли здавати іспити на будь-який факультет за будь-якою спеціальністю. Абітурієнта готують у рамках індивідуальної програми як з предметів, так і з іспанської мови.

Іспанія визнає український атестат про середню освіту достатнім для вступу в університет, однак попередньо абітурієнту необхідно пройти так звану «процедуру підтвердження» цього документа, тобто атестат повинен бути визнаний іспанською стороною. Визначення еквівалентності іноземних дипломів здійснюється Міністерством Освіти. Для одержання допуску до здачі вступного іспиту в іспанські університети, необхідна позитивна відповідь із Міністерства освіти. У випадку, якщо абітурієнт має диплом про здачу мовного іспиту DELE (Diploma de Espanol como Lengua Extranjera/ Іспанська мова як іноземна), то при вступі в Університет він може бути звільнений від мовного тестування.

Перший університет **Польщі** було засновано у м. Кракові ще 1364 р.; за часів розквіту країни у XVI-XVII ст. відкрилися університети у Вільно (1578 р.) та Львові (1661 р.), які тоді належали до Польщі. У Варшаві університет діє з 1816 р, політехнічний інститут – з 1826 р. Періодами досить значного розвитку вищої школи двічі стали повоєнні роки XX ст. За соціалістичного ладу державна вища освіта була безкоштовною. До недержавного сектору належав Люблінський католицький університет, який був або не єдиним великим недержавним закладом освіти.

Політичні та суспільні зміни в державі, впровадження ринкової економіки спонукали і до реформи вищої освіти: університети отримали значно вищий рівень автономії, право приймати частину студентів з оплатою навчання; урізноманітнися перелік спеціальностей; виникло чимало приватних університетів. Навчання у державних закладах безкоштовне для вступників за конкурсом у межах лімітів.

Польща має 11 державних та 1 приватний університети класичної моделі, 15 технічних університетів і 2 інститути, 6 академій економіки, 11 медичних академій, 17 шкіл мистецтв і 6 вищих закладів навчання з фізкультури і спорту. Список недержавних закладів вищої освіти включав вже 84, з яких 9 мали право надавати кваліфікацію «магістр»

Системою вищої освіти керують міністерства, яким підпорядковані найбільші (державні) заклади. З ними співпрацює Центральна Рада з вищої освіти, що складається з обраних представників університетів і наукової громадськості.

До структури вищої освіти Польщі входять: університети (практично автономні в усіх питаннях внутрішньої і зовнішньої діяльності, включаючи введення нових факультетів або спеціальностей); політехнічні і вищі технічні університети, медичні академії; сільськогосподарські академії; економічні академії; вищі педагогічні школи; вищі академії мистецтв (музичні, театральні, художні, кіно); академії фізичного виховання; морські школи; теологічні академії; неурядові і приватні заклади.

До неуніверситетського рівня вищої освіти належать численні училища, технікуми, вищі профшколи з дипломами і сертифікатами відповідного рівня (техніка, вихователя дошкільних закладів та ін.), які за правами вступу до ВНЗ не перевищують диплома загальноосвітніх ліцеїв (*matura*).

Система оцінок шестибальна, 3 (задовільно) є прохідним балом, 6 – найвищою оцінкою.

Увесь період навчання поділяється на цикли, які закінчуються присудженням відповідних кваліфікацій. З часу трансформації вищої освіти студенти отримали набагато ширші можливості для навчання за індивідуальними навчальними планами. З метою створення міцнішої бази для такої форми планується перехід на систему підрахунку виконання програми через кредити.

Диференціація викладачів, їхня підготовка, наукові і вчені звання, прийом на роботу за конкурсом тощо у Польщі дуже подібні до тих, що є в Україні. Лише замість назви «доктор наук» вживається назва «Доктор габілітовані» (*doktor habilitowany*).

Польща підписала практично всі європейські конвенції з порівняння і визнання освітніх кваліфікацій, має великий пакет двосторонніх угод, є однією з найактивніших учасниць нових проєктів, тому, зазвичай, визнає ті атестати, які у країні їхнього присудження після 12-13-річної середньої освіти надають власнику право претендувати на вступ до закладів університетського рівня. Втім, кожне звернення розглядається суто індивідуально. Достатнє знання польської мови є обов'язковою умовою для допуску до вступу в університет.

Один із найстаріших університетів **Німеччини** відкрився у 1385 р. (м. Гейдельберг) і був створений відповідно до паризької моделі, за якою імператор або папа надавали корпорації викладачів і студентів право вивчати теологію, право, медицину і філософію. На кінець XVII ст. у країні було майже 40 університетів, які готували державних чиновників.

Новий етап реформи вищої освіти почався зі створення зразкового університету в Берліні (1809 р.). В основу діяльності цього університету покладено принципи широкої автономії при державному фінансуванні, самоуправління кафедр (ординаріїв), акцент на вільних дослідженнях без вузького практичного спрямування, відмінність університетської освіти від шкільної та від суто професійної підготовки. Усе це стало основою свободи викладання для професорів і поєднання науки та навчання для студентів, а також започаткувало створення технічних університетів.

Концепція традиційного німецького університету базується на неогуманістичній теорії В. Гумбольдта, згідно з якою університет є центром розвитку та пропаганди знань, підготовки висококваліфікованих кадрів.

Сьогодні для вищої освіти Німеччини характерна взаємодія федерального уряду та урядів земель: регулярно збирається конференція міністрів освіти земель, є також Спілка ректорів університетів. Університети на 94% фінансуються землями.

Після об'єднання західних та східних земель в Німеччині стало 318 закладів вищої освіти різного рівня: 91 звичайний та один загальноосвітній

університети, 11 педагогічних, 19 теологічних, 43 мистецьких і 153 технічних та спеціалізованих. Усі заклади вищої освіти поділяються на такі групи:

- університети (класичні, технічні, загальноосвітні та спеціалізовані заклади університетського рівня – вищі педагогічні, теологічні та медичні школи);
- вищі фахові школи зі спеціалізованою фаховою підготовкою, готують спеціалістів з інженерії, бізнесу, менеджменту;
- вищі школи (коледжі) мистецтв і музики.

Основою системи вищої освіти є університети. Вони мають, зазвичай, класичну структуру і завдання: несуть відповідальність за наукові дослідження, навчання, підготовку кадрів вищої кваліфікації, готують докторів наук, наділені правом присуджувати габілітацію (докторат-2) для заміщення посад завідувачів кафедрами. Навчання триває щонайменше чотири роки.

Для вступу до закладів вищої освіти потрібно мати атестат про середню освіту. Існує також можливість вступу без формального атестата на основі конкурсних іспитів та обов'язкового певного стажу роботи за обраною спеціальністю. Навчання у державних закладах освіти безкоштовне (крім плати за гуртожиток, користування спортивними спорудами і т. ін.). Для біднішої категорії студентів на певний час призначається державна стипендія, половину якої необхідно протягом певного часу повернути.

Тривалість навчання в університетах традиційно становить 12 семестрів, в окремих – 8 семестрів. Процес навчання поділяється на дві (основну і головну) стадії. Перша, основна, охоплює 4 семестри, складається із загальних обов'язкових предметів і включає заключні проміжні іспити (перехід на другий рівень). Друга стадія, головна, охоплює 4-6 семестрів, надає студентам ширші можливості вибору предметів і завершується іспитами з видачею диплома магістра або державними іспитами. Знання студентів оцінюється за 6-бальною системою: дуже добре (1); добре (2); задовільно (3); достатньо (4); недостатньо (5); незадовільно (6).

У навчальному процесі застосовують різні види занять: лекції, семінари, контрольні роботи, практичні заняття та екскурсії. Під час семінарів, контрольних і практик вимагаються усні або письмові роботи, за які студент отримує курсовий сертифікат, необхідний як під час заключного іспиту, так і під час переходу на наступний рівень навчання. Він є головним засобом контролю якості навчання упродовж навчального року.

Існує чотири категорії викладачів: професор, асистент, науковий працівник і викладач спеціальних дисциплін (іноземних мов, спорту тощо). Функції перших двох виконують доктори, але професор повинен мати чималий досвід і обирається за національним конкурсом. Науковий працівник мусить мати вищу освіту, виконувати наукові дослідження і проводити практичні заняття зі студентами. Увесь викладацький склад має статус державних службовців.

Випускникам вищих навчальних закладів після складання державного іспиту присвоюють титул дипломованого спеціаліста, а в університетах – магістра, що дає право на державну службу, відповідну фахову діяльність та аспірантуру. Магістратура зорієнтована на викладацьку роботу. Вищою

кваліфікацією в Німеччині є титул доктора. Це вимагає 3-5 років наукових досліджень, здачі державного іспиту та захисту дисертації.

Для навчання іноземців в університеті Німеччини треба зробити запит за рік до початку навчання. Для цього потрібно звернутися до німецької амбасаді за вступною інформацією, служби академічних обмінів DAAD або Інституту Гете. Для вступу потрібно мати національний атестат про середню освіту, який дає право здобувати університетську. З приводу його визнання звертаються до того освітнього закладу, який цікавить. Визнання документа здійснюється на основі рекомендацій Постійної конференції ректорів університетів Німеччини. Навчання проводиться німецькою мовою, тому її знання є обов'язковим (з 1996 р. для перевірки використовується новий тест DSH).

Вища освіта **Італії** має гіпертрофований університетський і малий неуніверситетський сектори, а більшість закладів – державні.

Університети з навчальними і науковими програмами перебувають під управлінням Міністерства університетів і науково-технологічних досліджень, завданням якого є: планувати і здійснювати розвиток наукових досліджень; складати трирічні плани розвитку університетів; розподіляти кошти між закладами згідно з законом; координувати участь Італії у міжнародних програмах.

Усього в Італії налічується 65 закладів університетського рівня (державних і «вільних», які мають офіційне визнання і дипломи, працюють за програмами державних та інспектуються Міністерством освіти).

Неуніверситетські заклади класифікуються таким чином: інститути мистецтв під егідою інспекторату мистецького навчання; інститути під егідою інших міністерств.

Вступ визначається наявністю атестата за середню школу (Maturita exam). Решта попередніх умов залежить від вибору навчального курсу. Університети вільні в установленні вимог і кількості місць для вступників. Чимало з них проводять вступний іспит і роблять аналіз оцінок шкільного атестата.

Хоча більшість курсів відкриті для всіх, частина (медицина, стоматологія) мають визначену або змінну від року до року кількість вакантних місць. Вступ на лімітовані спеціальності здійснюється лише за результатами іспитів. Обмеження місць існує і в приватних університетах.

Доступ до диплома спеціалізації також здійснюється через конкурсні іспити (усний або письмовий тест з оцінюванням досягнутої кваліфікації). Кандидати допускаються до навчання за отриманим після іспитів кваліфікаційним списком.

Прийом на докторські заняття після отримання диплома також провадиться за результатами конкурсних екзаменів (письмовий або усний тест). Іспити організовуються на національному рівні; кожен курс (програма) має визначену кількість місць.

Традиційно рік розпочинається 1 листопада і закінчується 31 серпня наступного року. На багатьох факультетах поділяється на два семестри.

Програми, зазвичай, поділяються на окремі курси (дисципліни) з усними іспитами після завершення. Кожен навчальний рік закінчується певною кількістю іспитів. Шкала оцінювання знань складається з 30 балів, бо комісія

включає трьох осіб, кожна з яких може поставити максимум 10 балів. Кількість щорічних іспитів залежить від факультету. Є також список необхідних предметів та іспитів, частина яких складається за вибором самого студента і затверджується Consiglio di Laurea. На закінчення студій студент повинен скласти випускний іспит esame di laurea у вигляді письмових тез чи проекту (tesi di laurea), які захищаються перед групою з 11 викладачів (тому загальна оцінка може досягти 110 балів).

Аспіранти на докторських студіях повинні щороку звітувати про виконаний обсяг роботи для отримання дозволу на продовження навчання. Після його закінчення вони захищають дисертацію перед національною комісією.

Професорсько-викладацький персонал в університетах складають:

- повні або асоційовані професори, які користуються однаковими правами і незалежністю;
- дослідники, які розширюють поле досліджень і допомагають у викладанні офіційних навчальних курсів;
- професори за короткочасними контрактами, які також допомагають читати офіційні курси;
- викладачі мов (lettori di madre lingua) на курсах, де не може бути більше 150 осіб.

Італійські університети присуджують чотири види дипломів:

1. Diploma universitario – визнання коротких циклів стандартною тривалістю 2–3 роки в університетах, які мають бути перетворені у майбутньому на повні «дипломні» курси (молодший спеціаліст).

2. Diploma di laurea – повний диплом після 4–6 років загальних культурних і наукових студій, який дає право на титул «dottore» (бакалавр).

3. Diploma di specializzazione – професійна кваліфікація спеціаліста після додаткових 1–2 років навчання за програмами, які визначають самі університети (спеціаліст чи магістр).

4. Dottorato di ricerca (Ph.D.) – доктор з наукових досліджень, який присуджується після 3–5 років самостійної наукової праці з отриманням оригінальних результатів (кандидат наук).

Для навчання іноземців в університеті Італії кандидат повинен подати звернення до найближчого Посольства (консульства) Італії. Інформацію про систему освіти та умови прийому можна отримати через базу даних ORTELIUS, Місця для іноземців резервуються як в університетах з вільним вступом, так і зі вступом через конкурсні іспити.

Для претендування на повний диплом треба мати не менше 12 років навчання в середній школі та визнаний в Італії атестат, а також скласти іспит з італійської мови, який кожен університет проводить самостійно.

Італія, що є членом більшості міжнародних конвенцій з визнання Ради Європи та ЮНЕСКО, визнає і приймає Міжнародний та Європейський бакалаврати.

Місця в університетах надаються у такому порядку:

- громадянам країн Європейського Союзу;

- громадянам з країн, що розвиваються;
- громадянам з країн без вищої освіти або з тих, де немає бажаної програми навчання.

Докторантура має обмежену кількість місць, тому всі кандидати зобов'язані скласти вступний іспит. Іноземцям надають до 50% наявних місць. Оформлення запитів здійснюється через італійські дипломатичні служби. Для допуску до також обов'язкові вступні іспити. Заклади освіти можуть установлювати свої вимоги і проводити селекцію.

Централізовану багаторівневу систему освіти в **Росії** було створено у XIX ст., а її реформування та розширення припало на його другу половину і початок XX ст., коли в різних містах імперії виникло понад сто класичних і технічних університетів, закладів інших профілів (військових і педагогічних інститутів тощо).

З моменту свого утворення Росія проголосила демократизацію і деполітизацію головним напрямом освітньої політики, досягнувши на цьому шляху очевидних успіхів у швидкому розвитку недержавного сектора освіти. У Росії налічується 541 цивільний і 89 військових вищих навальних закладів. У недержавному секторі приватних і муніципальних ліцензованих закладів – 225 університетів, академій, інститутів, коледжів, загальна кількість студентів у Росії перевищила 3 млн. з навчанням за 89 напрямками і понад 400 спеціальностями. Практично сформувалася триступенева структура вищої освіти, відбувся перерозподіл потоків студентів зі зростанням контингенту на економічних і більшій частині гуманітарних спеціальностей.

Для отримання права навчатися у вищому навчальному закладі Росії необхідно мати атестат за 11-річну загальноосвітню школу або диплом середніх проф- і техшкіл, еквівалентний у доступі до вищої освіти шкільному атестату, а також сертифікат про складання єдиного державного іспиту.

Як і в середній освіті, навчальний рік у ВНЗ розпочинається 1 вересня, поділяється на два семестри. Тижневе навантаження на студента встановлено на рівні 52-54 год., з яких до 24 припадає на аудиторні заняття; серед них домінують лекції. Крім лекцій використовуються активніші форми занять – різні види семінарів, практичні та лабораторні роботи, практика на виробництві тощо.

Для фінансування вищої освіти застосовуються методи самофінансування: зарахування частини студентів з оплатою за навчання, залучення коштів приватних структур і спонсорів, отримання зарубіжної допомоги, наприклад, проекти Фонду Сороса.

Опрацювання важливих дисциплін закінчується іспитом чи якимось із видів тестування. Система оцінювання: найвища оцінка – 5 (відмінно), 4 (добре), 3 (задовільно), якої достатньо для зарахування дисципліни, 2 (незадовільно), отримання якої не дає змогу продовжувати навчання. Менш суттєві дисципліни можуть оцінюватися за двобальною шкалою: «зараховано» (викладач вважає, що студент загалом виконав вимоги) і «не зараховано» (робота студента незадовільна, предмет має бути повтореним або вивченим самостійно). Започатковано перехід до рейтингового оцінювання і модульного навчання.

Для отримання кваліфікації «бакалавр» або «спеціаліст» потрібно пройти 4–5 річний цикл навчання. Кращі студенти можуть продовжити навчання і

стати магістрами (тривалість вищої освіти – не менше 6 років), що відкриє їм шлях до докторських студій, або отримати кваліфікацію «спеціаліста з розширеною освітою» (тривалість навчання 5 і більше років).

Заключний етап російської освіти (аспірантура) триває 2–3 роки під наглядом наукового керівника і включає виконання самостійних досліджень, написання і захист дисертаційної роботи певного рівня та обсягу. Триває дискусія про доцільність збереження старого наукового ступеню «кандидат наук» або переходу на міжнародне – «доктор філософії» (PhD).

До складу навчального персоналу Росії входять чотири категорії викладачів: професори, доценти, старші викладачі, асистенти. Для отримання вченого звання «професор» і відповідного диплома необхідно мати науковий ступінь «доктор наук». Доцент – кандидат наук повинен читати лекції і керувати науковою роботою. Старший викладач має право читати лекції і вести інші види занять, асистент для читання лекцій повинен отримувати дозвіл керівництва факультету. Усі викладацькі посади заміщуються за конкурсом або за контрактом.

Росія підписала основні конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про взаємовизнання дипломів, має також двосторонні угоди, інформацію про застосування яких надають російські консульства. Ставлення до зарубіжних атестатів про вищу освіту досить толерантне, бо у більшості інших країн вона триваліша, ніж у Росії. Офіційними органами з визнання кваліфікацій є Відділ ліцензування та акредитації Міністерства освіти.

До іноземців ставляться такі ж вимоги, що й до громадян Росії, за винятком випадків міждержавного обміну, коли відбір кандидатів здійснює країна-партнер. Оскільки майже всі іноземці проводять у Росії рік на мовних курсах з паралельним повторенням необхідних предметів, випускні іспити цих курсів виконують роль вступних до університетів та інших закладів вищої освіти. Для доступу до першого циклу вищої освіти в Росії кандидат повинен мати посвідчення про завершену середню освіту, яке б надавало йому право вступу до університету своєї країни і визнавалося у Росії.

За окремими винятками все викладання проводиться російською мовою. Іноземці найчастіше проходять підготовку на 9-місячних мовних курсах у російських навчальних закладах.

Дуже часто, отримавши російський диплом, іноземці продовжують докторські студії у тому ж навчальному закладі. Для цього вони повинні виконати ті самі вимоги, що й громадяни Росії, й оплачувати за своє навчання до моменту захисту дисертації та отримання наукового ступеню «кандидат наук» (PhD). Плата за навчання дуже різниться у різних закладах та регіонах Росії.

Інформація про правила та норма зараховування студентів до вищих навчальних закладів інших країн наведено у додатку С. У додатку D наведено європейські освітні терміни та категорії в контексті Болонського процесу.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА РЕФЕРАТИВ З ДИСЦИПЛІНИ «УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА»

Практичне заняття № 1

Зміст та головні тенденції Болонського процесу

1. Аналіз основних тенденцій розвитку вищої освіти в Європі, визначення історичних етапів розвитку вищої освіти.
2. Мета та шляхи розвитку Болонського процесу в Україні.
3. Дослідження базових елементів Європейської кредитно-трансферної (модульної) системи.
4. Визначення особливостей та засобів фундаменталізації та індивідуалізації вищої освіти

Практичне заняття № 2

Структура та форми організації процесу навчання

1. Вивчення основних форм організації навчального процесу та контролю успішності студентів.
2. Аналіз особливостей соціально-культурної інфраструктури навчального закладу.
3. Аналіз основних засобів науково-методичного забезпечення навчального процесу.
4. Дослідження принципів студентського самоврядування, вивчення прав та обов'язків студентів.

Практичне заняття № 3

Основні економічні закономірності, функції економіста на підприємстві

Завдання 1. Визначення предмета вивчення економіки, мікро- та макроекономіка. Дослідження основних функцій та закономірностей економіки.

Завдання 2. Визначити рівень і зміну продуктивності праці, рівень середньомісячної заробітної плати та динаміку розрахованих показників за даними, наведеними в таблиці.

Показники	Попередній рік	Поточний рік
Отримані доходи, тис. грн.	1800	2520
Середньорічна кількість працівників, чол.	45	49
Фонд оплати праці, тис. грн.	606	611

Завдання 3. Визначити показники використання основних та обігових фондів підприємства зв'язку, якщо:

- середньорічна вартість основних фондів – 20000 тис. грн.;
- наявність основних виробничих фондів – 1650 тис. грн.;

- обсяг доходів – 12000 тис. грн.;
- середньорічна кількість працівників – 470 чол.

Завдання 4. Підприємство надало послуг зв'язку, отримавши дохід 600 тис. грн. Витрати на безпосереднє виробництво і реалізацію продукції склали 310 тис. грн. Адміністративно-управлінські витрати склали 47 тис. грн., а на збут – 20 тис. грн. Доходи, звільнені від ПДВ, дорівнюють 25%. Визначити прибуток, чистий прибуток та рентабельність підприємства.

Практичне заняття № 4 **Функції та закономірності менеджменту**

1. Визначення провідних шкіл менеджменту.
2. Дослідження основних функцій менеджменту.
3. Визначення особистих рис сучасного менеджера.

Тематика рефератів

1. Основні економічні закони. Поняття сучасного ринку, його основні елементи.
2. Досвід економічного розвитку розвинених країн.
3. Сутність, призначення і види економічних структур в умовах ринкової економіки.
4. Історія виникнення менеджменту як науки. Основні школи управлінської думки.
5. Функції менеджера на підприємстві зв'язку. Влада та вплив.
6. Особисті риси сучасного менеджера.
7. Види ресурсів підприємства (трудові, фінансові, меморіальні та інформаційні).
8. Основні напрями реструктуризації підприємств ПАТ «Укртелеком» та УДППЗ «Укрпошта».
9. Малий бізнес у галузі зв'язку, його форми і перспективи розвитку.
10. Нові види послуг зв'язку та їхнє розповсюдження в Україні.

КОМПЛЕКСНЕ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОГО ВІДДІЛЕННЯ

Варіант вибирається за останньою цифрою студентського квитка.

Питання 1. Навести стисло відповідь на питання (за варіантами):

1. Історія розвитку менеджменту як науки .
2. Організація та її характеристики.
3. Внутрішнє та зовнішнє середовище організації.
4. Розділ праці в організації.
5. Планування як функція менеджменту.
6. Способи організації виробництва.
7. Методи мотивації персоналу.
8. Контроль як функція менеджменту.
9. Методи прийняття управлінських рішень.
10. Влада і вплив в організації.

Питання 2. Навести стисло відповідь на питання (за варіантами):

1. Історія розвитку університетської освіти
2. Види вищих навчальних закладів в Україні
3. Базові елементи Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS)
4. Фундаменталізація та індивідуалізація вищої освіти.
5. Види навчальної роботи студентів
6. Призначення і види виробничої практики
7. Організація і порядок проведення контролю успішності студентів
8. Структура ОНАЗ ім. О.С. Попова, Інституту економіки та менеджменту
9. Бібліотека і правила користування її фондами
10. Права й обов'язки студента

Питання 3. За наведеними вихідними даними (таблиця 1) провести розрахунок прибутку та рентабельності діяльності підприємства, визначити динаміку показників. Зробити висновок про зміни у звітному році порівняно з базовим. Для розв'язання задачі використовувати наступний алгоритм розрахунку економічних показників:

1. Визначити чисті доходи підприємства

1.1. Податок на додану вартість:

$$\text{ПДВ} = \text{Н}_{\text{ПДВ}} \times \text{Д} / 100, \text{ тис. грн.}$$

де $\text{Н}_{\text{ПДВ}}$ – частка ПДВ у доходах підприємства ($\text{Н}_{\text{ПДВ}} = 16,67\%$), Д – сума доходів, тис. грн.

1.2. Визначення чистого доходу:

$$\text{ЧД} = \text{Д} - \text{ПДВ.}$$

2. Виробничі загальні витрати підприємства

Загальна сума виробничих витрат:

$$\Theta = \sum_{i=1}^n \Theta_i \quad ,$$

де Ξ_i – сума витрат за i -ю статтею; n – кількість статей витрат.

3. Визначити прибуток і рентабельність підприємства

3.1. Прибуток:

П=ЧД – Э.

3.2. Рентабельність:

$$\tau = (\frac{\Pi}{\Theta}) \times 100, (\%).$$

4. Визначити чистий прибуток підприємства

4.1. Податок на прибуток

$$H_{\text{нал}} = H_{\text{п}} \times \Pi / 100,$$

де H_{Π} – ставка податку на прибуток, $H_{\Pi} = 25\%$;

4.2. Чистый прибуток

$$\text{ЧП} = \Pi - \text{Н}_{\text{нап.}}$$

5. **Визначити динаміку всіх розрахованих показників (індекси динаміки) за формулою:**

$$I_d = \frac{Z_3}{Z_6} (100), \%$$

де Z_3 – обсяг показника у звітному році; Z_6 – обсяг показника у базовому році.

Таблиця 1 – Вихідні дані для розрахунку економічних показників діяльності підприємства зв'язку

Варіант	Доходи, тис. грн., Дт		Виробничі витрати, за статтями, тис. грн. (Єі)											
			Фонд оплати праці з нара- хуваннями, ФОП		Амортизація, А		Матеріали і запчастини, Ем		Електро- енергія, Ее		Інші виробничі та транс. витрати, Епр		Інші адм.- упр. витр., Еауп	
	Баз.	Звіт.	Баз.	Звіт.	Баз.	Звіт.	Баз.	Звіт.	Баз.	Звіт.	Баз.	Звіт.	Баз.	Звіт.
1	1562	1632	319	305	392	426	18	20	8	10	152	173	46	41
2	996	1040	180	187	200	212	15	15	4	5	45	53	15	18
3	1800	1692	255	209	331	261	20	24	4	3	106	88	30	23
4	1098	1220	213	267	325	366	26	26	6	6	100	139	19	21
5	1682	1728	225	234	323	358	49	56	8	9	124	136	36	42
6	1219	1429	232	236	320	332	39	41	13	14	104	139	24	23
7	1750	1865	313	341	262	306	33	55	10	12	113	102	28	14
8	1180	1325	176	194	252	240	15	13	6	6	88	96	23	27
9	1456	1683	244	241	327	335	18	16	5	8	106	124	11	15
0	1472	1696	264	265	356	408	20	24	10	14	93	110	27	35

Баз. – базовий рік; Звіт. – звітний рік

ПРИКЛАД ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ
(матеріал для самоперевірки)

1. Головна мета Болонського процесу – це:
  1. Створення ідентичної систем освіти у різних країнах.
  2. Сприяння необхідним європейським вимірам у вищій освіті.
  3. Формування єдиного центру керування вищою освітою.
2. Фундаменталізація навчання – це:
  1. Збільшення кількості дисциплін гуманітарного циклу.
  2. Збільшення кількості дисциплін за фахом.
  3. Збільшення кількості загальноосвітніх дисциплін.
3. Індивідуалізація навчання – це:
  1. Урахування індивідуально-психологічних особливостей студентів.
  2. Індивідуальне навчання.
  3. Посилення індивідуального впливу викладача на студентів.
4. Навчання у широкому значенні розглядається як:
  1. Один із найважливіших видів діяльності людини.
  2. Засвоєння відповідної кількості інформації.
  3. Формування вмінь та навичок.
5. Провідною формою організації навчального процесу у вузі є:
  1. Практичне заняття.
  2. Лекція.
  3. Семінарське заняття.
6. До професійної свідомості фахівця належать:
  1. Професійні знання та цінності.
  2. Темп роботи.
  3. Індивідуальний стиль діяльності.
7. Бібліотека розглядається як:
  1. Складова соціокультурної структури вузу.
  2. Повністю самостійна установа.
  3. Частково самостійна установа.
8. Мета студентського самоврядування – це:
  1. Організація дозвілля студентства..
  2. Самостійне керівництво вузом.
  3. Забезпечення та захист прав та інтересів студентів.

9. Первинна структурна одиниця системи самоврядування – це:

1. Деканат.
2. Загальні збори студентства.
3. Академічна група.

10. Які властивості корисності визначають якість послуг зв'язку?

1. Довговічність.
2. Точність.
3. Добротність.

11. Якими показниками характеризується надійність засобів зв'язку?

1. Тривалістю зв'язку.
2. Відсутністю ушкоджень.
3. Часом безвідмовної роботи.

12. Що відноситься до основних фондів підприємства?

1. Будинки.
2. Запасні частини.
3. Формений одяг.

13. Що таке продуктивність праці?

1. Величина доходів, що припадає на одного робітника.
2. Величина доходів, що припадає на одиницю вартості основних фондів.
3. Вартість основних фондів, що припадає на одного робітника.

14. Що включається до складу виробничих витрат?

1. Транспортні засоби.
2. Амортизаційні відрахування.
3. Основні фонди.

15. Що таке собівартість?

1. Витрати на виробництво одиниці продукції (послуг).
2. Витрати на обслуговування одиниці обладнання.

16. Які витрати не залежать від фонду оплати праці?

1. Відрахування в Пенсійний фонд.
2. Відрахування у фонд Соціального страхування.
3. Амортизаційні відрахування.

17. Визначить порядок розрахунку прибутку оператора зв'язку.

Доходи – Витрати = Прибуток. (Вставте відповідний знак арифметичної дії).

18. Яким чином впливає підвищення продуктивності праці на рівень рентабельності?

1. Зменшує.

2. Підвищує.
3. Не впливає.

19. Які функції виконує економіст на підприємстві?

1. Планування й облік фінансових показників.
2. Планування й облік технологічних показників.
3. Видача заробітної плати.

20. Чи впливають на економічну діяльність підприємства технологічні особливості галузі?

1. Не впливають.
2. Впливають.
3. Впливають тільки на деякі показники.

21. Податки – це:

1. Обов'язкові платежі в бюджет.
2. Необов'язкові платежі в бюджет.
3. Добровільні пожертви.

22. Менеджмент – це:

1. Наука про управління працівниками.
2. Наука про управління виробничими потужностями.
3. Наука про управління підприємством.

23. Планування діяльності підприємства є:

1. Обов'язкове.
2. Не обов'язкове.
3. За бажанням трудового колективу.

24. Мотивація буває таких основних видів:

1. Матеріальна та соціальна.
2. Моральна та матеріальна.
3. Нематеріальна та психологічна.

25. Яких видів діяльності на підприємстві торкається менеджмент :

1. Усіх видів діяльності.
2. Тільки економічної діяльності та управління трудовими ресурсами.
3. Тільки управління трудовими та фінансовими ресурсами.

Таблиця вірних відповідей

№ зап.	З відп.	№ зап.	З відп.	№ зап.	З відп.	№ зап.	З відп.	№ зап.	З відп.
1	1	6	1	11	3	16	3	21	1
2	3	7	1	12	1	17	мінус	22	3
3	1	8	3	13	1	18	1	23	1
4	1	9	3	14	2	19	1	24	2
5	2	10	2	15	1	20	2	25	1

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусов В.М. История развития концепций менеджмента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aup.ru/books>
2. Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В.С. Журавський, М.З. Згуровський. – К.: ІВЦ “Видавництво “Політехніка”, 2003. – 200 с.
3. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / [М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін.]. – Київ – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. Гнатюка, 2003. – 52 с.
4. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посіб. / [М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін.]; за заг. ред. В.Г. Кременя. – Київ – Тернопіль, 2004. – 286 с.
5. Болонський процес: проблеми модернізації освіти України в контексті Болонського процесу: матер. Перш. Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 20 – 21 лютого 2004) / – К.: Видавництво Європейського університету, 2004. – 196 с.
6. Вступ у спеціальність: навч. посіб. / [В.М. Орлов, Н.Ю. Потапова-Сінько., О.А. Князева та ін.]. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2007. – 120 с.
7. Вульфсон Б.Л. Сравнительная педагогика / Б.Л. Вульфсон, З.А. Малькова. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 256 с.
8. Глузман А.В. Университетское педагогическое образование, опыт системного исследования / Глузман А.В. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1996 – 312 с.
9. Доповідь міністра освіти і науки І. Вакарчука «Університетська автономія і реформа вищої освіти. Ситуація в Україні» на міжнар. конф. [Еліти, публічний діалог і реформа вищої освіти], (Варшава, 8 грудня 2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/newstmp/
10. Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року N 2984-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002. – № 20. – С. 134.
11. Закон України «Про основні принципи розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки»: за станом на 9 січня 2007 р., № 537-У [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
12. Закон України «Про поштовий зв'язок»: за станом на 05.10. 2001 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002. – № 6. – Офіц. вид. – К., 2002. – С. 39.
13. Закон України «Про телекомунікації»: за станом на 20.10. 2003 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – № 12. – Офіц. вид. – К., 2003. – С. 155.
14. Кремень В.Г. Болонский процесс: сближение, а не унификация // Зеркало недели. – 2003. – № 48(473) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zn.ua>.
15. Князева О.А. Адаптація вищої освіти до вимог Болонського процесу: метод. вказівки до впровад. кредитно-модульної системи в організацію навч. процесу / О.А. Князева, В.В. Чіхрай. – Одеса, ОНАЗ. – 2008. – 44 с.

16. Котлер Ф. Основы маркетинга / [Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Д., Вонг В.]; пер. с англ. – К.; М.; С.Пб.: Изд. дом «Вильямс», 1998. – 1056 с.
17. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. – М.: «Дело», 1992. – 702 с.
18. Методичні рекомендації щодо підготовки та захисту випускної роботи економічного профілю / [В.М. Орлов, Л.А. Захарченко, А.В. Кузьмінов та ін.]. – Одеса : ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2009. – 80 с.
19. Основы економічної теорії: політ економічний аспект: підруч; відп. ред. Г.Н. Климко. – [4-те вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2002. – 615 с.
20. Острів знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ostriv.in.ua
21. Положення про студентське самоврядування в ОНАЗ ім. О.С. Попова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.onat.edu.ua
22. Проект Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.ua>
23. Словарь иностранных слов; под. ред. И.В. Лехина и Ф.Н. Петрова. М., 1955. – 856 с.
24. Студенческое самоуправление на Северо-Западе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stud.ruu.spb.ru/doc/history.rar>
25. Экономика связи: учеб. для вузов / [В.Н. Орлов, Н.Е. Потапова-Синько, В.М. Гранатуrow и др.]. – Одесса: УГАС, 1998. – 331 с.

Додаток А

ТЕКСТ БОЛОНСЬКОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ

Европейское пространство высшего образования
Совместное заявление европейских Министров образования,
подписанное в Болонье 19 июня 1999 года

Процессы, происходящие в Европе, приобрели, благодаря исключительным достижениям последних нескольких лет, более конкретный характер, стали более полно отвечать реалиям стран ЕС и его граждан. Открывающиеся в связи с этим перспективы, наряду с углубляющимися отношениями с другими европейскими странами, обеспечивают еще большие возможности развития. Тем самым, мы являемся свидетелем возрастающего взаимопонимания все большей части политического и академического мира и, по общему мнению, в понимании потребности установления более тесных связей во всей развивающейся Европе, в формировании и укреплении ее интеллектуального, культурного, социального и научно-технологического потенциала.

"Просвещенная Европа" теперь уже широко признана как незаменимый фактор социального и гуманитарного роста, а также как необходимый компонент объединения и обогащения европейского гражданства, способного к предоставлению его гражданам необходимой осведомленности для противостояния вызовам нового тысячелетия вместе с пониманием общности ценностей и принадлежности к общему социальному и культурному пространству.

Важность образования и образовательного сотрудничества в развитии и укреплении устойчивых, мирных и демократичных обществ является универсальной и подтверждается как первостепенная, особенно в связи с ситуацией в Юго-восточной Европе.

Сорбонская декларация от 25 мая 1998 года, которая была инициирована этими соображениями, подчеркнула центральную роль университетов в развитии европейских культурных ценностей. Она обосновала создание европейской зоны высшего образования как ключевого пути развития мобильности граждан с возможностью трудоустройства для общего развития Континента.

Несколько европейских стран согласились с целями, изложенными в декларации, подписали или в принципе одобрили ее. Направленность реформ нескольких систем высшего образования, начатых в настоящее время в Европе, доказала, что многие правительства имеют намерения действовать в этом направлении.

Европейские учреждения высшего образования в части их касающейся, следуя фундаментальным принципам, сформулированным в университетской хартии "Magna Charta Universitatum", принятой в Болонье в 1988 году,

восприняли вызов и стали играть основную роль в построении европейской зоны высшего образования. Это имеет самую высокую значимость, поскольку независимость и автономия университетов дают уверенность в том, что системы высшего образования и научных исследований будут непрерывно адаптироваться к изменяющимся нуждам, запросам общества и к необходимости развития научных знаний.

Курс был установлен в правильном направлении и со значимой целью. Однако достижение большей совместимости и сравнимости систем высшего образования требует непрерывного движения с тем, чтобы быть полностью завершенным. Мы должны поддержать этот курс через выполнение конкретных мер, чтобы достичь первых материальных результатов. Встреча 18-ого июня, в которой участвовали авторитетные эксперты и ученые из всех наших стран, обеспечила нас очень полезными предложениями по инициативам, которые должны быть приняты.

Мы должны, в частности, рассматривать цель увеличения международной конкурентоспособности европейской системы высшего образования. Жизнеспособность и эффективность любой цивилизации могут быть измерены привлекательностью, которая ее культура имеет для других стран. Мы должны быть уверены, что европейская система высшего образования приобретает всемирный уровень притяжения, соответствующий нашим экстраординарным культурным и научным традициям.

Подтверждая нашу поддержку общим принципам, установленным в Сорбонской декларации, мы принимаем обязательство координировать нашу политику с тем, чтобы достичь в ближайшей перспективе (и, в любом случае, - в пределах первой декады третьего тысячелетия) следующих целей, которые мы рассматриваем как первостепенные, для создания европейской зоны высшего образования и продвижения европейской системы высшего образования по всему миру:

1. Принятие системы легко понимаемых и сопоставимых степеней, в том числе, через Внедрение Приложения к диплому для обеспечения возможности трудоустройства европейских граждан и повышения международной конкурентоспособности европейской системы высшего образования.

2. Принятие системы, основанной, по существу, на двух основных циклах – постепенного и послестепенного. Допуск ко второму циклу будет требовать успешного завершения первого цикла обучения продолжительностью не менее трех лет. Степень, присуждаемая после первого цикла, также должна быть востребованной на европейском рынке труда как квалификация соответствующего уровня. Второй цикл должен вести к получению степени магистра и/или степени доктора, как это принято во многих европейских странах.

3. Внедрение системы зачетных баллов по типу ECTS - европейской системы перезачета зачетных баллов, как надлежащего средства поддержки крупномасштабной студенческой мобильности. Зачетные баллы могли бы быть заработаны также и в рамках образования, не являющегося высшим, включая

обучение в течение всей жизни, если они признаются принимающими заинтересованными университетами.

Содействие мобильности путем преодоления препятствий эффективному осуществлению свободного передвижения, обращая внимание на следующее:

- для студентов должен быть обеспечен доступ к возможности получения образования и практической подготовки, а также к сопутствующим услугам;
- для преподавателей, исследователей и административного персонала должны быть обеспечены признание и зачет периодов времени, затраченного на проведение исследований, преподавание и стажировку в европейском контексте, без нанесения ущерба их правам, установленным законом.

5. Содействие европейскому сотрудничеству в обеспечении качества с целью разработки сопоставимых критериев и методологий.

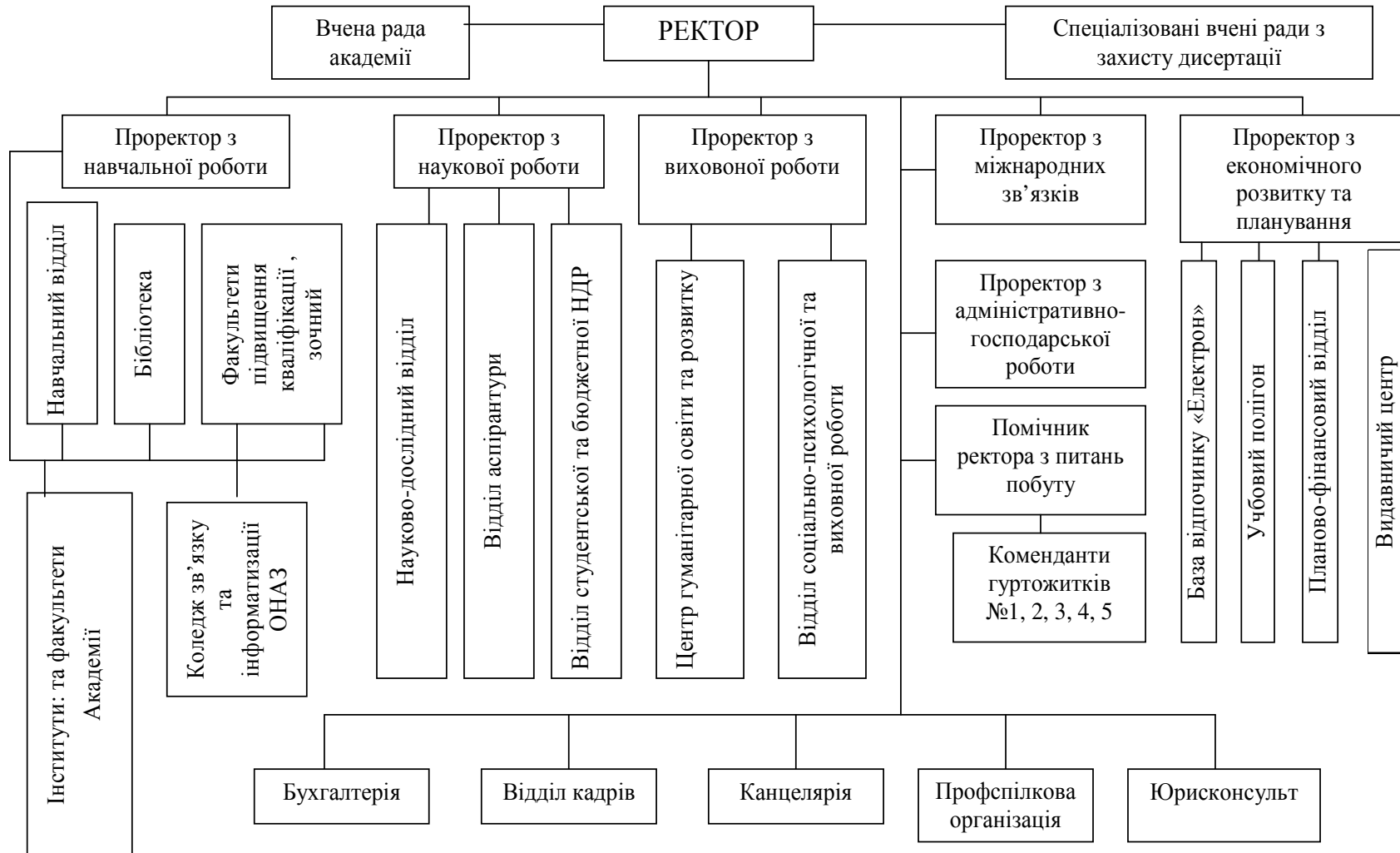
6. Содействие необходимым европейским воззрениям в высшем образовании, особенно относительно развития учебных планов, межинституционального сотрудничества, схем мобильности и совместных программ обучения, практической подготовки и проведения научных исследований.

Мы, тем самым, обязуемся достичь этих целей - в рамках наших институциональных полномочий и принятия полного уважения к диверсифицированным культурам, языкам, национальным системам образования и университетской автономии - с тем, чтобы объединить европейскую зону высшего образования. Наконец, мы будем использовать путь межправительственного сотрудничества вместе с неправительственными европейскими организациями, компетентными в высшем образовании. Мы ожидаем, что университеты ответят, как всегда, быстро и положительно, а также будут активно способствовать успеху нашей попытки.

Убежденные в том, что создание европейской зоны высшего образования требует постоянной поддержки, внимательного управления и адаптации к непрерывно меняющимся потребностям развития, мы решили встретиться снова в течение ближайших двух лет, чтобы оценить достигнутый прогресс и новые шаги, которые необходимо будет принять.

Додаток В

СТРУКТУРА ОДЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ЗВ'ЯЗКУ ім. О.С. ПОПОВА

Додаток С

Інформація про деякі аспекти зараховування студентів до вищих навчальних закладів країн Європи

Країна	Вимоги щодо зарахування для здобуття вищої освіти	Норми та обмеження при зарахуванні
Австрія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи його еквівалент. Існують специфічні вимоги до зарахування на навчання за обраною програмою. Враховується також те, в якій країні видано посвідчення про закінчення середньої школи	Немає обмежень у зарахуванні до університетів. Допуск до <i>Fachhochschulen</i> обмежений, абітурієнти складають вступні іспити
Бельгія	До ВНЗ можуть бути зараховані всі абітурієнти, які мають чинне посвідчення про закінчення середньої школи. Виняток – декілька напрямів, що мають спеціальні вимоги (напр., інженер-будівельник); для здобуття освіти за такими спеціальностями необхідно скласти вступний іспит	Обмежень у зарахуванні немає
Великобританія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: складання іспитів підвищеного рівня з двох чи більше предметів, або рівноцінні кваліфікації, до яких входять такі професійні кваліфікації: Національні дипломи GNVQs, NUQs та VTES. Для зарахування необхідне виконання як основних, так і спеціальних вимог курсу	Обмеження при зарахуванні існують за деякими напрямами підготовки. Заклади мають право установлювати свої власні обмеження

Греція	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи та складання іспитів <i>Panhellenic</i>	Зарахування до університетів проводиться з надзвичайно ретельним відбором, обмеження при зарахуванні існує за всіма напрямками підготовки. Згідно з новою реформою «Освіта 2000», скасовуються іспити <i>Panhellenic</i> , та вводиться гнучкіша систему вступу до ВНЗ
Данія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи або його еквівалент. Існують специфічні вимоги до зарахування на навчання за обраною програмою	За винятком декількох напрямків підготовки (медицина, деякі парамедичні спеціальності і т.ін.), обмежень у зарахуванні немає. Заклади мають право на встановлення обмежень за власним розсудом, напр., через брак місць
Ірландія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи. Почасти існують спеціальні вступні вимоги	Повного обмеження при зарахуванні немає, але університети мають право відбирати студентів згідно зі своїми власними стандартами
Ісландія	Попри загальні вимоги доступу до ВНЗ (чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи його еквівалент), існують специфічні вимоги до зарахування на навчання за обраною програмою	Обмеження при зарахуванні існують за деякими напрямками підготовки
Іспанія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про	Обмеження при зарахуванні існують за

	закінчення середньої школи чи еквівалентна кваліфікація, а також один рік підготовчих курсів COU або Bachillerato LOGSE. До того ж, вступний іспит складається для зарахування на більшість напрямків навчання	деякими напрямками підготовки
Італія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентна кваліфікація.	Обмеження при зарахуванні існують для курсів DU, а також для обмеженої кількості університетських курсів
Ліхтенштейн	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентна кваліфікація	Немає інформації
Люксембург	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентні кваліфікації	Обмежень при зарахуванні не має
Нідерланди	Загальні вимоги доступу до університетів: чинне посвідчення про закінчення середньої школи (VWO – 13-річна середня освіта). Загальні вимоги доступу до <i>Hogeschoolen</i> (університетів професійної освіти) - чинне посвідчення про закінчення середньої школи (HAVO - 12-річна середня освіта). Зарахування залежить від специфічних вимог до вступу на навчання за обраною програмою	Обмеження при зарахуванні існують за деякими напрямками підготовки
Німеччина	Доступ про вступ до університетів вимагає 12-13	Окрім деяких сфер, загальних обмежень у

	річної середньої освіти (<i>Abitur</i>) або рівноцінної кваліфікації. Доступ до <i>Fachhochschulen</i> вимагає 12-річної середньої освіти (<i>Fachhochschulreife</i>) або рівноцінної кваліфікації. Існують спеціальні вступні вимоги для вступу на навчання за деякими програмами, особливо до музичних академій та академій образотворчих мистецтв	зарахуванні до університетів немає. Допуск до <i>Fachhochschulen</i> обмежений за деякими напрямками
Норвегія	Попри загальні вимоги доступу до ВНЗ (чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи його еквівалент), існують специфічні вимоги до зарахування на навчання за обраною програмою	Обмеження при зарахуванні існують за більшістю напрямків підготовки
Португалія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентна кваліфікація	Обмеження при зарахуванні існують за більшістю напрямків підготовки. Студенти мають право на те, щоб їм запропонували місце навчання, але воно не завжди може співпадати з вибором студента
Україна	Відбувається за наявності атестата про закінчення середньої школи або спеціального професійного закладу, а також сертифікату центру незалежного оцінювання. У деяких вузах здійснюється конкурсний	Загальна кількість студентів, які зараховуються до ВНЗ, визначається ліцензованим обсягом, що регулюється державним органом ліцензування. Кількість осіб,

	відбір (складаються творчі іспити з рисунку, акторського мистецтва тощо). Є пільгові категорії (соціальні пільги або пільги у зв'язку з особливими досягненнями у навчанні)	які вступають на державну форму навчання, визначається державним замовленням, що формує МОН України
Фінляндія	Загальні вимоги доступу до ВНЗ: чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи еквівалентна кваліфікація, а також іспит на зарахування до ВНЗ. Зарахування, ґрунтується на оцінках іспиту на зарахування до ВНЗ/ посвідчення про закінчення середньої школи та на вступних тестах	Обмеження при зарахуванні існують за більшістю напрямів навчання
Франція	Загальні вимоги доступу до університетів: чинне посвідчення про закінчення середньої школи. Інших вимог до вступу немає. Решта закладів освіти мають різноманітні вступні вимоги	Система обмеженого зарахування при вступі до університетів не застосовується. Інші типи закладів (IUT та <i>Grandes Ecoles</i>) проводять ретельний чи надзвичайно ретельний відбір при зарахуванні
Швеція	Попри загальні вимоги доступу до ВНЗ (чинне посвідчення про закінчення середньої школи чи його еквівалент), існують специфічні вимоги до зарахування на навчання за обраною програмою	Обмеження при зарахуванні існують за всіма напрямками підготовки. Навчальний заклад має право самостійно встановлювати обмеження у кількості зарахованих

Додаток D

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОСВІТНІ ТЕРМІНИ І КАТЕГОРІЇ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

А

Абітурієнт (від лат. *abituriens (abiturientis)* – той, що збирається йти) – 1) випускник середнього навчального закладу; 2) вступник до вищого або середнього спеціального навчального закладу.

Абсольвент (лат. *absolvent* – звільнений, відпущений) – особа, яка закінчила певний курс освіти; випускник того або іншого навчального закладу.

Академізм (франц. *academisme*) – суто теоретичний напрям у науковій і навчальній діяльності; відірваність від життя, від практики; 2) напрям у мистецтві XVII-XIX ст., що склався в академіях мистецтва і ґрунтувався на догматичному наслідуванні канонів, зовнішніх форм античного та ренесансного мистецтва.

Академія (грец. *Α αδημεία* – назва садів поблизу Афін, які, згідно з легендою, належали міфічному герою Академу) – 1) первісна назва філософської школи, заснованої Платоном близько 387 р. до н.е.; 2) вищий науковий заклад, напр., Національна академія наук України; 3) назва багатьох наукових установ, товариств і навчальних закладів; 4) тип музичної інституції, що організовує публічні концерти та здійснює постанови опер.

Академічна довідка – документ, що містить інформацію про навчальні досягнення та освітню і професійну кваліфікацію студента за шкалою успішності (національною та ECTS).

Академічне визнання (*Academich Recognition*) – визнання курсів, кваліфікацій або дипломів одного вищого навчального закладу (національного або іноземного) іншим. Це поняття розглядається як основа для доступу до подальшого етапу навчання в іншому закладі або як визнання, яке дозволяє звільнити студента від вивчення тих предметів, які він уже вивчав (академічне визнання студента, який перевівся з одного інституту до іншого без втрати року). Ще один тип академічного визнання – це визнання академічних результатів певного етапу освіти, отриманого в іншому навчальному закладі, який заміняє порівняльний період навчання у своєму навчальному закладі.

Академічний – 1) який стосується академії або належить їй; 2) який чітко і послідовно дотримується усталених традицій, канонів академізму; 3) суто теоретичний, який не має практичного значення; 4) навчальний, напр., А. курс, А. година; 5) А. театр – почесне звання, яке присвоюють великим театрам за особливі досягнення у розвитку мистецтва.

Академічний рік – розподіл навчального року на семестри (два) або триместри, навчальні тижні, перелік дисциплін у семестрі, тижневий розклад аудиторних та індивідуальних занять, модульних контролів, заліків та іспитів.

Акредитація (франц. accreditation, від лат. accredo – довіряю) – 1) надання повноважень вищому навчальному закладу присвоювати певні освітні *рівні і кваліфікації*; 2) офіційне визнання уповноваженим національним, державним або громадським органом факту відповідності визначеним стандартам якості діяльності вищого навчального закладу та програм підготовки ним фахівців з окремих спеціальностей; 3) процес надання вищому навчальному закладу права визнавати кваліфікації інших навчальних закладів або одтримання визнання своєї кваліфікації від вищестоящего органу (держаної установи або іншого вітчизняного або зарубіжного ВНЗ); 4) вперше термін було введено в американській системі освіти і використовується в деяких європейських країнах як синонім слова «визнання» (статусу, заслуг, кваліфікації та ін.); 5) у системі європейської вищої освіти – центральний інструмент підтримки потрібних змін. Як і оцінювання, акредитація гарантує якість нового рівня програм (передбачене керування), а також проводить моніторинг уже існуючих (фактичне керування). Акредитацію, тобто *сертифікацію рівня програм*, проводять після огляду мінімальних стандартів змісту спеціалізації. Професійна значущість рівня, зв'язок та зміст загальної концепції рівня програм мають бути відзначені за обмежений період часу в структурі прозорого, формального та зовнішнього рівноправного оцінювання. Отже, рівень програм має бути оцінений після певного часу. Процесом рівноправного оцінювання керують агентства, які оглядали стандартні зовнішні оцінювання. Інструмент акредитації рівня сертифікації програм у досить новим в Європі, але швидко приймається країнами – членами Болонського процесу.

В Україні поняття акредитація близьке до поняття *ліцензування*.

Альма-матер (лат. alma mater, буквально – мати-годувальниця) – 1) урочиста старовинна студентська назва *університету* (як такого, що живить духовно, дає поживу для розуму); 2) місце, де хтось навчався, виховувався, здобував професію.

Аспірант – особа, яка, маючи вищу освіту, склала вступні іспити та навчається в *аспірантурі* для підготовки дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Аспірантура – основна форма підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів у вищих навчальних закладах та науково-дослідних інститутах, яка передбачає навчання за спеціальною програмою під керівництвом наукового керівника. Після закінчення А. та захисту кандидатської дисертації аспіранту присвоюють науковий ступінь кандидата наук.

Атестація – процедура установлення та оформлення висновку про відповідність змісту, рівня і якості підготовки випускників до вимог державних освітніх стандартів на основі результатів зовнішньої експертизи.

Аудиторне навчання (АН) – види занять: лекції, практичні, семінарські, лабораторні заняття; обсяг годин визначається *робочим навчальним планом*; взаємозв'язок *аудиторного навчання* (АН) і *самостійної роботи студентів* (СРС) характеризується тим, що час АН студентів у співвідношенні до часу на СРС планомірно зменшується з переходом на наступний курс – від 1/3 до 2/3 повного навантаження залежно від ролі циклу дисциплін у підготовці фахівців.

Б

Бакалавр (лат. *baccalaureus*, від *baccalarius* – старший студент, клерк) – освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень вищої (рідше середньої) освіти – у різних країнах має різне трактування та зміст підготовки: це старший студент – особа, що займає найнижчий науковий ступінь, звання, яке надавалося у старовинних західноєвропейських університетах з XIII ст.; тепер головним чином у англосакських університетах. У Франції та деяких інших країнах – особа, яка склала іспити за курс середньої школи та одержала диплом про середню освіту. В більшості країн – це освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти, академічний ступінь (кваліфікація), що присвоюється особі, яка на базі повної загальної середньої освіти успішно опанувала програму вищої освіти з терміном навчання три-чотири роки, що дозволяє їй працювати на первинних посадах на ринку праці. Дає право на продовження навчання за ступенем магістра.

Безперервна освіта – єдина цілісна система освіти упродовж усього життя, складовими якої є узгоджені диференційовані освітні програми різних ступенів і рівнів, які забезпечують громадянам реалізацію права на освіту, можливість, починаючи з дошкільного навчання, одержати загальноосвітню і професійну підготовку, підвищувати кваліфікацію та задовольняти потреби самоосвіти. (Див. «Навчання впродовж життя»).

Болонський процес (БП) – процес європейських реформ, що спрямований на створення спільної Зони європейської вищої освіти до 2010 р. Болонський процес офіційно розпочався у 1999 р. з підписання Болонської декларації. Передумовою її створення стало підписання *Великої Хартії* європейських університетів (*Magna Charta Universitatum* – 1988р.). Згідно з цілями БП до 2010 р. освітні системи країн-учасниць Болонського процесу повинні бути змінені, щоб сприяти: полегшенню переїзду громадян з метою подальшого навчання або працевлаштування у Зоні європейської вищої освіти; зростанню привабливості європейської вищої освіти; розширенню Європи та забезпеченню її подальшого розвитку як стабільного, мирного, толерантного суспільства. Слід зазначити, що БП не передбачає створення повністю ідентичних систем освіти у різних країнах, він призначений лише для зміцнення взаємозв'язків та поліпшення взаєморозуміння між різними освітніми системами. 19 травня 2005 р. у норвезькому місті Берген на Конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни у національну систему освіти та приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 р. (Див. «Європейський простір вищої освіти», а також «кредитно-модульна система навчального процесу» (КМСОНП).

В

Велика Хартія університетів (*Magna Charta Universitatum*) – документ, який 18 вересня 1988 р. в урочистій обстановці підписали присутні на святкуванні 900-річчя Болонського університету ректори європейських

університетів. Його за аналогією з визначним середньовічним документом, відомим як *Magna Charta Libertatum* – Велика Хартія Вольностей було названо *Magna Charta Universitatum* – Велика Хартія університетів.

Вибіркові (елективні) навчальні дисципліни – установлюються вищим навчальним закладом й уводяться для задоволення освітніх і кваліфікаційних потреб особи, ефективного використання можливостей і традицій конкретного навчального закладу, регіональних потреб тощо.

Визнання – формальне підтвердження *компетентним органом* рівня іноземної освітньої кваліфікації з метою доступу до освітньої та/або професійної діяльності. Оцінка індивідуальних кваліфікацій, отриманих за кордоном.

Визнання залікових одиниць – визнання вищим навчальним закладом залікових одиниць або кваліфікацій, одержаних студентом в іншому навчальному закладі для продовження навчання без втрати залікових одиниць.

Вища атестаційна комісія України (ВАК України) – є центральним органом виконавчої влади, підвідомчим Кабінету Міністрів України. Основними завданнями ВАК України є: формування та забезпечення функціонування системи атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; участь у формуванні та реалізації разом з іншими центральними органами виконавчої влади державної політики щодо перспектив розвитку науки і техніки, кадрового потенціалу країни з урахуванням світового рівня науково-технічного прогресу; забезпечення єдності вимог до рівня наукової кваліфікації здобувачів наукових ступенів, вченого звання старшого наукового співробітника; координація діяльності органів виконавчої влади і керівництво роботою науково-дослідних (науково-технічних) установ та вищих навчальних закладів у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; проведення атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; керівництво роботою з присудження наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника; розвиток міжнародного співробітництва у галузі атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Вища освіта (Higher education) – рівень освіти, яка здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, а також усі курси навчання або сукупність курсів (програм), спеціальна або наукова підготовка, які проводяться після середньої загальноосвітньої підготовки і визнані авторитетними органами як обов'язкові компоненти системи вищої освіти. Дає можливість забезпечити потреби особи у фундаментальній науковій, загальнокультурній і спеціальній освіті; система підготовки фахівців відповідного рівня, яка завершується отриманням академічного ступеня, диплома фахівця і відповідної кваліфікації за підсумками державної атестації.

Вищий навчальний заклад (Higher Education Institution) ВНЗ – освітній заклад, який надає вищу освіту і визнаний компетентними органами частиною системи вищої освіти, діє відповідно до ліцензії та акредитації і здійснює

наукову діяльність. Вищі навчальні заклади можуть пропонувати також курси (програми), які не належать до вищої освіти.

Вчена рада вищого навчального закладу – виборний представницький орган ВНЗ, який здійснює керівництво вищим навчальним закладом.

Г

Гарантія якості – найбільшою перевагою Болонського процесу є визначення та огляд стандартів якості вищої освіти по всій Європі. Попередньою умовою є розроблення порівняльних методів та критеріїв для установаження якості досліджень та навчання. У 1998 р. Рада Європи рекомендувала розширити співпрацю у цій галузі. Як результат було створено Європейську мережу гарантії якості у вищій освіті (ENQA).

З 1999 р. ENQA надавала інформацію про впроваджений досвід разом з новими спробами та обговоренням щодо гарантії якості. На так званих Болонських семінарах в Амстердамі обговорювали результати дебатів про установаження європейських стандартів якості для програм рівнів «бакалавр» та «магістр». Пілотний проект «Регулювання освітніх структур в Європі» надав критерії порівняння остаточних структур та викладацьких впроваджень для семи предметів (бізнес, освітні науки, геологія, історія, математика, хімія та фізика). Акредитацію та оцінювання, інструменти реалізації та огляду стандартів якості розглядають агентства оцінювання та акредитації в деяких країнах.

Глобалізація – головна закономірність сучасного світового розвитку. Все більш глобалізованою стає і вища освіта, яка, «будучи основним виробником знань, інформації та інформаційних технологій, сама розвивається на їх основі».

Грант – грошові та інші засоби, які передаються без відшкодування і безповоротно громадянами та юридичними особами, в т.ч. іноземними громадянами, а також міжнародними організаціями, що мають право надавати гранти на території України в установленому урядом України порядку, для проведення конкретних наукових досліджень на умовах грантодавця.

Графік навчального процесу – основа планування навчального процесу. Визначає послідовність і терміни складових навчального процесу впродовж навчального року: навчальні семестри (тижні аудиторних та індивідуальних занять, самостійної роботи), навчальна та виробнича практика, модульний, семестровий та річний підсумок контролю – сесії, канікули.

Д

День міжнародної солідарності студентів – студенти святкують цей день з 17 листопада 1946 року за рішенням Всесвітнього конгресу у Лондоні в пам'ять про розстріляних фашистами чеських студентів-патріотів.

Декан факультету (лат. *dekanus* – букв. десятник від *dekem* – десять) – керівник факультету у вищому навчальному закладі.

Державна атестація осіб, які закінчують вищі навчальні заклади – установлення відповідності рівня й якості здобутої ними вищої освіти вимогам стандартів вищої освіти по закінченню за напрямом, спеціальністю.

Дипломна робота – індивідуальне завдання науково-дослідного творчого характеру, яке студент виконує на завершальному етапі фахової підготовки і яке є однією з форм виявлення теоретичних і практичних знань, вміння застосовувати їх при вирішенні конкретних наукових, технічних, економічних, соціальних та виробничих завдань.

Дипломне проектування – завершальний процес навчання студента у вищому навчальному закладі, під час якого він готує науково-дослідну, творчу роботу у напрямку спеціальності.

Дисертація (лат. dissertatio – розвідка, дослідження) – наукова праця, яку підготовлено для прилюдного захисту на здобуття наукового ступеня.

Дисципліни за вибором навчального закладу – встановлюються вищим навчальним закладом й уводяться для задоволення освітніх і кваліфікаційних потреб, ефективного використання можливостей і традицій конкретного навчального закладу, регіональних потреб тощо. Навчальна програма вибіркової дисципліни розробляється вищим навчальним закладом.

Дисципліни за вибором студента – встановлюються вищим навчальним закладом й уводяться для задоволення освітніх і кваліфікаційних потреб особи.

Дистанційне навчання – цілеспрямоване і методично організоване керівництво навчально-пізнавальною діяльністю і розвитком осіб, які знаходяться на відстані від освітньої установи і тому не можуть постійно контактувати з його педагогічним персоналом, це сучасна форма освіти, в якій інтегровані елементи всіх видів навчання (очного, вечірнього, заочного) на основі використання новітніх комп'ютерних та телекомунікаційних технологій. Дистанційне навчання охоплює усі рівні вищої та подовжувальної освіти, корпоративне навчання, підготовку та перепідготовку державних службовців та військових. Практикується у двох формах: через листування та через засоби масової інформації. Використовується як у *формальній* (організованій), так і у *неформальній* (самоорганізованій) формах освіти.

Договір про навчання – укладається між студентом і навчальним закладом; складається з переліку курсів, які буде вивчати студент, та коригується в разі тих або інших змін.

Додаткова освіта – цілеспрямований процес виховання і навчання за допомогою реалізації додаткових освітніх програм, надання додаткових освітніх послуг і здійснення освітньо-інформаційної діяльності за межами основних освітніх програм в інтересах людини, суспільства, держави. Додаткова освіта включає загальну додаткову освіту і професійну додаткову освіту.

Додаток до диплома (Diploma supplement) – документ, який додають до диплома про вищу освіту. Він являє собою стандартний опис сутності, рівня, контексту, змісту і статусу знань здобутих і успішно засвоєних випускником. Додаток до диплома забезпечує взаємозалік і керування академічними та про-

фесійними визнаннями кваліфікацій (дипломи, рівні, сертифікати тощо). Знак додатка до диплома присуджують вищому навчальному закладу, який видає додаток до диплома всім випускникам першого та другого циклів програм.

Доктор наук – вищий науковий ступінь, який присуджується спеціалізованою вченою радою на підставі захисту докторської дисертації.

Документ про освіту – персональні дані про освітній чи освітньо-кваліфікаційний рівень випускника навчального закладу України, які занесені в централізований банк даних Міністерства освіти і науки України та відтворені у пластиковій картці.

Доступ (Access) – термін співвідноситься з правом кандидата відповідної кваліфікації подати заяву для розгляду його як пошукувача на одержання вищої освіти; право подати заяву і претендувати на отримання вищої освіти.

Доступ громадян України до вищої освіти – право і можливості вступу до вищих закладів освіти. Вища освіта здобувається у вищих навчальних закладах відповідних рівнів акредитації на основі: базової загальної середньої освіти та освітньо-кваліфікаційних рівнів «молодший спеціаліст» і «бакалавр», а також «спеціаліст» як післядипломна. Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах може проводитися з відривом (очна), без відриву від виробництва (вечірня, заочна), шляхом поєднання цих форм, а з окремих спеціальностей – екстерном. Останнім часом все активніше розвивається дистанційна освіта.

Е

Електронна освіта – освіта з використанням електронних технологій, насамперед, Інтернету. Дає змогу пройти курс дистанційної освіти, надаючи при цьому можливість діалогу з викладачем та іншими слухачами. Одним з найбільш розповсюджених засобів електронної освіти є відеоконференції на основі Інтернету. Головна перевага для громадян полягає в тому, що вони самі можуть обрати відповідний курс і пройти навчання за ним, не виходячи з дому. При цьому повністю зберігається якість освіти, притаманна традиційним її формам.

Етимологія (грец. *ετυμολογία* від *ετυμον* – істина і *λογος* – слово, вчення) – 1) розділ мовознавства, що вивчає походження й минулі етапи розвитку слів та морфем певної мови або групи мов; 2) пояснення будь-якого слова за допомогою порівняння його зі спорідненими словами тієї самої або іншої мови.

Є

Європейська кредитно-трансферна система (ECTS) – *кредитно-модульна система*, яка пропонує спосіб оцінювання, вимірювання та порівняння навчальних досягнень студентів і переведення їх з одного інституту до іншого. Спочатку система виникла під впливом програми ERASMUS (1989-1996 рр.) та тестувалася протягом шести років як пілотна схема, де було задіяно 145 інститутів вищої освіти в усіх країнах-учасниках ЄС та ЄЕС. Від дня впровадження Інституційного контракту в програмі Socrates-Erasmus усі європейські університети можуть брати участь у ECTS. Як ефективний

інструмент створення взаємозаліку та управління академічним впровадженням система ECTS підтримує європейську мобільність.

Європаспорт (створений за ініціативою Ради Європи) – це розповсюджений в усій Європі двомовний документ, що затверджує періоди навчання за межами рідної країни та мобілізує освіту по всій Європі. У такому документі міститься інформація про зміст і якість здобутих кваліфікацій та дані про міжнародний досвід, навички та потрібні знання. Навчання за європаспортом затверджує не тільки етапи професійного навчання, а також практичні навчальні періоди у галузі вищої освіти.

Європейський міжнародний інформаційний центр академічного визнання і забезпечення мобільності (ENIC) – організація створена і функціонує під егідою Ради Європи (ЮНЕСКО).

Європейський простір вищої освіти. В Болонській декларації (червень 1999 р.) держави-учасниці Болонського процесу узгодили загальні вимоги, критерії і стандарти національних систем вищої освіти і домовились про створення єдиного європейського освітянського та наукового простору до 2010 р. Йдеться насамперед про: 1) визнання дипломів про освіту; 2) працевлаштування і мобільність громадян; 3) гарантії якості навчальних програм; 4) підвищення привабливості і конкурентоспроможності європейського ринку праці і освітянських послуг; 5) впровадження структури, заснованої на двох головних циклах навчання бакалавра та магістра; 6) кредитно-модульною системою організації навчального процесу (КМСОНП) на базі ECTS.

3

Завідувач кафедри – керівник кафедри основного навчально-наукового підрозділу вищого навчального закладу.

Заліковий кредит – одиниця виміру навчального навантаження, необхідного для засвоєння *змістовних модулів* або блоку змістовних модулів (Наказ МОН України № 48 від 23.01.2004 р. «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи». Тимчасове положення 1).

За рейтинговою системою оцінювання знань «залік» з навчальної дисципліни – «диференційований».

Заліковий курс – курс, після закінчення якого студент отримує академічні залікові одиниці з певної програми навчання.

Зміст вищої освіти – система знань, обумовлена цілями і потребами особи, суспільства, держави, компетентностей, професійних, світоглядних і цивільних якостей. Повинна бути сформована у процесі освіти з урахуванням потреб особи, створення умов для її самореалізації, перспектив розвитку світової спільноти, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва.

Зміст навчання – структура, зміст і обсяг навчальної інформації, засвоєння якої забезпечує особі можливість здобуття вищої освіти і певної кваліфікації.

Змістовний модуль – система навчальних елементів, поєднаних за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові.

I

Індивідуальний навчальний план студента – формується особисто студентом під керівництвом *куратора* на навчальний рік. Містить інформацію про перелік, обсяг навантаження студента (усі види навчальної діяльності) і послідовність вивчення дисциплін (курсів). При цьому враховується фактичне виконання студентом індивідуальних навчальних планів поточного і попередніх навчальних років. Індивідуальний план подається на затвердження деканові факультету (заступнику директора філії з навчально-методичної роботи). Індивідуальний план реалізується через такі форми організації навчального процесу: лекційні, практичні, семінарські, лабораторні та індивідуальні заняття, всі види практик та консультацій, виконання студентами самостійних завдань та інші форми і види навчальної та науково-дослідної діяльності студентів, курсова, дипломна робота, модульний контроль, заліки, іспити.

Інновація – кінцевий результат впровадження нововведень з метою покращення об'єкта управління та отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного, навчального та інших видів ефекту.

Інтеграція (від лат. *integratio* – поповнення, відновлення) – об'єднання в ціле окремих частин або елементів.

Інтелект – рівень розумових здібностей індивіда, здатність до мислення, особливо до його вищих теоретичних рівнів.

Інтернет – глобальна інформаційна мережа. Назва міжнародної інформаційної структури, утвореної на основі об'єднання локальних і регіональних комп'ютерних мереж для обміну інформацією.

Інформатизація – сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних та виробничих процесів, спрямованих на створення умов для задоволення потреб в інформації громадян і суспільств на основі розвитку та використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій.

Інформаційний пакет – свого роду довідник, який пропонує той або інший навчальний заклад для абітурієнтів, студентів, потенційних партнерів і викладачів закладів-партнерів по ECTS. Він містить загальну інформацію про навчальний заклад, основні його факультети, напрями, спеціальності та спеціалізації, навчальні програми і курси, правила навчального процесу, форми і методи навчання, залікові кредити, систему оцінювання якості освіти, правила адміністративного розпорядку. Інформаційний пакет має на меті допомогти студентові у виборі як вітчизняного, так і зарубіжного навчального закладу. Він готується двома мовами: рідною та однією з мов країн Європейського Союзу, розміщується на веб-сайті і на дискеті або в буклеті.

Інформаційна система (ІС) – комплекс програмно-апаратних рішень, які надають послуги з охорони, оброблення та захисту інформації.

Інформаційна технологія – система методів та засобів отримання, передавання, оброблення, збереження та розповсюдження інформації.

Інформаційне забезпечення – створення ефективної системи збирання, оброблення, збереження та передавання інформації, яка необхідна для прийняття обґрунтованих рішень.

К

Кафедра – основний навчально-науково-методичний структурний підрозділ *вищого* навчального закладу як об'єднання професорсько-викладацького складу та наукових працівників в одній або кількох тісно пов'язаних між собою галузях знань.

Кваліфікація (Qualification) – будь-яке звання, диплом або інший сертифікат, виданий компетентним органом, що засвідчує успішне завершення освітньої програми та надає власнику кваліфікації право вважатися людиною з вищою освітою з зазначенням виду і назви підготовки, яка надає право доступу до подальшої освіти та професійної діяльності. Також визначається як нагорода вищої освіти, надана за успішне завершення програми навчання.

Розрізняють *рівень кваліфікації* – це місце кваліфікації в системі вищої освіти. Зазвичай існує національна ієрархія кваліфікацій. Кількість рівнів вищої освіти у різних країнах різна.

Коледж (англ. college) – вищий або середній навчальний заклад, у деяких країнах входить до складу університету. Проводить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у споріднених напрямках підготовки (якщо є структурним підрозділом вищого навчального закладу — інституту, університету, академії або входить до навчально-науково-виробничого комплексу) або за кількома спорідненими спеціальностями і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Колоквіум (від лат. collegium – співбесіда) – метод перевірки знань студентів, який відбувається у формі бесіди викладача зі студентами; наукові збори, під час яких проводиться обговорення доповідей на визначену тематику.

Компетентність – володіння знаннями, уміннями, навичками та досвідом, які формують професійні властивості фахівця на достатньому рівні для якісного виконання ним професійних функцій.

Компетенція – сукупність доступних для вимірювання або оцінювання умінь, знань і навичок, набутих упродовж навчання і необхідних для виконання певного виду професійної діяльності.

Консерваторія (музична академія) – вищий навчальний заклад, який проводить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у галузі культури і мистецтва – музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін, проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Конспект – виклад найголовнішого у змісті виступу (лекції, доповіді).

Кредит (лат. creditum – позика, від credo – довіряю) – одиниця обсягу для вимірювання результатів навчання, досягнутих на певний момент виконання

програми навчання – система змістових модулів, які з урахуванням засвоєння студентами окремих навчальних елементів можуть бути засвоєні за 24-54 години навчального часу (сума годин аудиторної та самостійної роботи студента за тиждень). Тривалість українського навчального кредиту оцінювалася до 2005 року в 54 години навчального часу. Згідно з додатками 1 Конвенції Ради Європи та ЮНЕСКО про визнання кваліфікації з вищою освітою кредит – точно документована мінімальна одиниця виміру «вартості» будь-якої зі складових навчальної програми, виконаної студентом під час навчання. Кредит – це один із критеріїв порівняння якості освіти у різних навчальних закладах. Кожній навчальній дисципліні присвоюється певна кількість кредитів, що дає можливість вирівняти навчальне навантаження студентів різних вищих закладів освіти; забезпечує студентам право вільного вибору навчальних дисциплін відповідно до структурно-логічних схем з метою вчасного й якісного їх засвоєння.

Кредитно-модульна система організації навчального процесу (КМСОНП) – нова модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів), тобто діє на основі *Європейської системи трансфера оцінок* (ECTS – European Community Course Credit Transfer System). Створює можливість порівняння системи ступенів освіти, зумовлюючи зміну всієї парадигми вищої освіти. Система включає такі основні елементи: *інформаційний пакет* (все про університет); *угоду про навчання* (між освітнім закладом і студентом); *оцінювання* (обсяг та рівень роботи, що виконується студентом).

Критерії – ознаки навчальної дисципліни для оцінювання. Сукупність критеріальних ознак дисципліни для оцінювання, які складаються з двох частин: *базової* (репродуктивної) і *творчої*. Базова частина має бути сталою, належати до державного стандарту й оцінюватися на основі контрольної роботи базового рівня. Творчий рівень засвоєних знань студентами вимірюється контрольними зрізами творчого характеру, результатами олімпіад, наукових досліджень.

Куратор – науково-педагогічний працівник випускової кафедри, професор або доцент, який призначається наказом ректора за поданням декана відповідного факультету (директора інституту), відповідає за формування і контроль за реалізацією індивідуального навчального плану студента.

Курс (курс лекцій, наприклад) – частина навчальної програми, яка, як правило, є самостійним її компонентом («предмет», «дисципліна»), що вирізняється змістом освіти та методами навчання й оцінюється окремо.

Курсова робота – один з видів індивідуальних завдань навчально-дослідного, творчого або проектно-конструкторського характеру, кваліфікована робота, яку студент виконує за завданням та під керівництвом викладача на основі теоретичного матеріалу та даних, які можна вивчити на конкретному виробництві з метою не тільки поглиблення, узагальнення і закріплення знань з певної дисципліни, а й застосування їх при вирішенні конкретного фахового завдання і вироблення вміння самостійно працювати з навчальною і науковою

літературою, електронно-обчислювальною технікою, використовуючи сучасні інформаційні засоби та технології.

Курсове проектування – специфічна форма самостійної роботи студента в період навчального семестру.

Л

Ліцензія – документ, який надає фізичній або юридичній особі право на діяльність у визначеній сфері (наприклад, в освіті) на певний період часу.

Ліцензування (від лат. *licentia* – свобода, право) – форма захисту прав громадян на одержання якісної професійної освіти. Документ який надає фізичній чи юридичній особі право на діяльність у визначеній сфері (наприклад, в освіті) на певний період часу. (Див. також «Акредитація»).

М

Магістр (лат. *Magister* – начальник, учитель, викладач гуманітарних дисциплін) – 1) титул деяких службовців у Стародавньому Римі; 2) Великий Магістр – голова середньовічного духовно-лицарського католицького ордену в Західній Європі. З початку XIX ст. (з 1803 р.) науковий ступінь магістра здобувався в університетах Росії. У 1917 р. існуючі до того часу наукові ступені було ліквідовано, а у 1934 р. були поновлені наукові ступені кандидата та доктора наук. Магістратуру і ступінь магістра в Росії, в Україні та в деяких інших пострадянських республіках відновлено після розпаду СРСР; 3) в Середньовіччі – викладач вільних мистецтв; 4) в сучасних умовах – другий академічний ступінь, який присуджується особам, що мають ступінь бакалавра і пройшли додатковий курс навчання у вищій школі впродовж 1–2 років та склали спеціальний іспит. Професійний ступінь, який дає право на зайняття основних посад на ринку праці, а також на продовження навчання в аспірантурі.

Магістрат – ступінь вищої освіти на базі бакалаврату.

Магістратура (лат. *magistratura*) – 1) у Стародавньому Римі почесні державні посади, а також сукупність осіб, що їх обіймали; 2) загальна назва судових посад, відомств у деяких країнах; 3) підготовка, яка на базі бакалаврату підвищує кваліфікацію фахівця у вищих навчальних закладах, надає другий професійний рівень – магістра.

Метод (від грец. *μεθoδoς* – спосіб пізнання) – 1) спосіб пізнання, дослідження або практичного виконання будь-чого; 2) спосіб, прийом дії.

Методика (грец. *μεθoδoι*) – 1) сукупність методів, прийомів виконання будь-якої роботи; 2) галузь педагогічної науки, що вивчає закономірності викладання певного навчального предмета.

Методологія (від метод і ...логія) – 1) учення про науковий метод пізнання й перетворення світу; 2) сукупність методів, що їх застосовують у будь-якій науці.

Міжнародна вища освіта – багатогранне явище, яке включає в себе міграцію людей (студентів і викладачів), *провайдерів* (вузи, фізично або віртуально представлені в країні, яка приймає), а також освітні заходи (наприклад, розробка спільних навчальних планів); здійснюється в контексті розвитку *міжнародного співробітництва*, налагодження освітніх обмінів та зв'язків, а також комерційних ініціатив.

У січні 2005 р. Міжнародна Асоціація університетів (МАУ) прийняла заяву вищих навчальних закладів світу про *якісну вищу освіту без кордонів*. Це новий документ, спрямований на сприяння подальшому діалогу на шляху розвитку міжнародної вищої освіти. (Див. «Вища освіта без кордонів»).

Моделювання навчального матеріалу – поділ навчального матеріалу на логічно завершені частини (модулі) з метою конкретизації навчального процесу, полегшення сприймання і запам'ятовування студентами необхідних знань.

Модуль (від лат. *modulus* – міра) – визначається по-різному. Отже, модуль – це функціонально *завершена частина курсу*, сукупність теоретичних і практичних занять відповідного призначення, змісту та структури з розробленою системою навчально-методичного та індивідуально-психологічного забезпечення. *Модуль* – окремий навчальний блок, узгоджений з іншими компонентами навчального процесу. Частина модульної програми навчання (навчального плану), де курс навчання поділяється на рівнозначні за розміром сегменти. Проте модуль – це не просто частина навчальної дисципліни, а інформаційний вузол, який, у свою чергу, є одиницею, що уніфікує підхід до структурування цілого на частини, тобто окремі модулі. Це система навчальних елементів, що поєднана за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові; це – міра, одиниця виміру певної сукупності елементів знань, тісно взаємозв'язаних між собою, тобто цілісна система елементів знань, яка характеризується структурною взаємодією, спорідненістю, логічною завершеністю.

Модульний контроль – один із видів контролю (тестування, письмова контрольна робота та ін.) за станом засвоєння системи знань та вмінь з того або іншого модуля навчальної дисципліни. Модульний контроль: проводиться за індивідуальними варіантами завдань, що має охоплювати весь навчальний матеріал модуля; враховує результати відвідування занять, поточного оцінювання, результати науково-дослідної роботи, самостійної роботи.

Н

Навчальні параметри – різні види результатів навчальної діяльності з тієї або іншої дисципліни, які визначають її сутність. Наприклад, з математики – *це теоретичні елементи знань* (терміни, поняття, властивості, формули тощо), навички – одинарні практичні дії, які доводяться до автоматизму і найбільш наочно-практично характеризують сутність теоретичних елементів, а також *уміння* – інтегровані практичні дії з розв'язування творчих вправ і завдань. До творчих умінь відносять і результати студентських олімпіад та наукових досліджень.

Навчальний план – нормативний документ вищого навчального закладу, який складається на основі вимог Державного стандарту підготовки фахівців зі спеціальності – *освітньо-професійної програми (ОПП)* та *освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ)*, *структурно-логічної схеми підготовки* і визначає перелік та обсяг *нормативних і вибіркових* навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні *форми проведення* навчальних занять та їх обсяг, *графік навчального процесу*, форми та засоби проведення поточного і підсумкового контролю з конкретного напрямку підготовки випускників або з певної спеціальності. Навчальний план затверджується керівником вищого навчального закладу. Для конкретизації планування навчального процесу на кожний навчальний рік складається *робочий навчальний план*.

Навчальний процес – у вищих навчальних закладах здійснюється у таких *формах*, навчальні заняття, виконання індивідуальних занять, самостійна робота студентів, практична підготовка, контрольні заходи, науково-дослідна робота.

Навчально-методична робота – об'єднує питання забезпечення розвитку змісту освіти та удосконалення системи організації освітньої діяльності університету з метою підвищення якості методичної підготовки професорсько-викладацького складу, розробки тематичних планів, методичних посібників, вказівок, а також інших методичних матеріалів щодо впровадження новітніх форм: методів навчання з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Навчально-методичне забезпечення вищої освіти – забезпечення навчальною і науковою літературою, методологічними, дидактичними та методичними розробками відповідно до стандартів вищої освіти, яке здійснюється педагогічними колективами та виконавчими органами влади у галузі освіти.

Навчання – головний шлях одержання освіти, цілеспрямовано організований, планомірно та систематично здійснюваний процес оволодіння знаннями, уміннями та навичками під керівництвом педагогів. Більше того, нові технології швидко змінюються і потребують комплексних знань, умінь і *компетенцій*, включаючи особистісні і міжособистісні уміння і відповідальність за планування трудових процесів, включаючи й їхню якість.

Навчання впродовж життя – новий погляд на удосконалення знань, умінь і *компетенцій* людей протягом їх життя. Цей підхід ґрунтується на аналізі тенденцій суспільного розвитку, які доводять необхідність і можливість освоєння знань і умінь у процесі праці і життя в суспільстві, а також в процесі *формального і неформального* навчання.

Наука – одна зі сфер людської діяльності, функцією якої є виробництво та систематизація знань про природу, суспільство, свідомість.

Наукова діяльність – діяльність, спрямована на здобування і застосування нових знань.

Науковий семінар – вид наради, на якій розглядають проблеми та підсумки науково-дослідної роботи і т.п.

Науково-методичне забезпечення навчального процесу включає: державні стандарти освіти; навчальні плани; навчальні програми з усіх нормативних і вибіркових навчальних дисциплін; програми навчальної, виробничої та інших видів практик; підручники і навчальні посібники; інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять; індивідуальні навчально-дослідні завдання; контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять; індивідуальні навчально-дослідні завдання; контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять; контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу; текстові та електронні варіанти тестів для поточного і підсумкового тестування, методичні матеріали для студентів з питань самостійного опрацювання фахової літератури, виконання індивідуальних науково-дослідних завдань, курсових і дипломних робіт.

Неперервна освіта – набуття особою знань, умінь і навичок впродовж життя для інтелектуального, культурного і духовного розвитку особистості.

Неформальне навчання – навчання, яке людина здійснює поза межами навчального закладу і після закінчення якого не видається свідоцтво про навчання. Проте воно структуроване в плані цілей та тривалості навчання і допомоги в навчанні. Неформальне навчання є цілеспрямованим з погляду того, хто навчається. Нерідко може стати основою для *екстернатного* навчання або науково-дослідної діяльності.

Нормативні дисципліни – установлюються державним стандартом освіти. Дотримання їх назв та обсягів є обов'язковим для навчального закладу. Навчальні програми нормативних дисциплін є складовою *державного стандарту*.

Нормативні змістовні модулі – змістовні модулі, необхідні для виконання вимог нормативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ). Сукупність нормативних змістових модулів визначає нормативну (обов'язкову) складову індивідуального навчального плану студента.

Нормативний термін навчання – тривалість навчального процесу за денною (очною) формою, що визначається на підставі галузевих стандартів вищої освіти. Граничний термін може перевищувати нормативний на 1 рік. Різниця між граничним і нормативним термінами не фінансується з державного бюджету.

О

Організація навчального процесу у вищому навчальному закладі – планомірна, цілеспрямована діяльність, яка передбачає різномісні види та форми навчальної, методичної та виховної роботи, які організовано між собою пов'язані.

Освітні послуги – діяльність фізичних та юридичних осіб у сфері післядипломної освіти, яка спрямована на задоволення потреб людини в

надбанні нею нових знань і розвитку індивідуальних здібностей і має вартісний вимір, тобто ціну.

Освітній рівень вищої освіти – характеристика вищої освіти за ознаками ступеня сформованості інтелектуальних якостей особи, достатніх для здобуття *кваліфікації*, яка відповідає певному освітньо-кваліфікаційному рівню.

Освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти – характеристика вищої освіти за ознаками ступеня сформованості знань, умінь та навичок особи, що забезпечують її здатність виконувати завдання та обов'язки (роботи) певного рівня професійної діяльності.

Основні види навчальних занять – лекція, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття, консультація. Інші види навчальних занять визначаються у порядку, установленому вищим навчальним закладом.

Оцінка (закладів, програм або індивідуальних кваліфікацій) – визнання якості навчання у вищому закладі або за програмою освіти; письмова оцінка *компетентним органом* іноземних кваліфікацій, присвоєних окремій особі.

Оцінювання (assessment) – процес *визначення* якості освіти, яку надає вищий навчальний заклад, або рівня програм та способів викладання й *академічного навчання* з предмета або спеціальності.

Навчальні досягнення студента з усіх видів виконуваних робіт (теоретична підготовка, практичні роботи, ІНДЗ, наукова робота тощо) оцінюються кількісно (визначається рейтинг), а підсумкові оцінки формуються з усіх навчальних дисциплін як за традиційною шкалою.

II

Первинна освіта (initial education) – таку назву у розвинених країнах Заходу отримала комплексна система виховання, навчання і надання професійної компетентності. Усій молоді, яка вчиться майже 21 рік, від дошкільної освіти до вищої (академічної і професійної), тобто в межах освітньої системи надається не лише загальна сума знань, а й професія.

Період навчання – певна будь-яка частина програми з вищої освіти оцінена та документально затверджена.

Перепідготовка – отримання іншої спеціальності та професії на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду.

Післядипломна освіта – спеціалізоване удосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду.

Післядипломна освіта здійснюється вищими навчальними закладами післядипломної освіти або структурними підрозділами вищих навчальних закладів відповідного рівня акредитації, в тому числі на підставі укладених договорів. Сучасні процеси глобалізації і формування інформаційного

суспільства сформували новий погляд на удосконалення знань, умінь і компетенцій людей, потребу *навчання впродовж життя*.

Підвищення кваліфікації – відновлення знань і навичок осіб, які мають професійну освіту, у зв'язку з підвищенням вимог до рівня їхньої кваліфікації і необхідністю засвоєння ними нових способів розв'язання професійних завдань.

Програма навчання – перелік курсів, необхідних для надання студенту кваліфікації вищої освіти. Програма визначає напрями навчання і вимоги щодо їх реалізації – освітньо-професійна програма (ОПП).

Програма навчальної дисципліни – нормативний документ, який визначає місце і значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної програми підготовки (ОПП), її мету, зміст, послідовність та організаційні заходи щодо форми вивчення навчальної дисципліни, вимоги до знань й умінь студентів.

Навчальні програми дисциплін входять до комплексу документів державного стандарту освіти. На основі нормативної навчальної програми розробляється *робоча навчальна програма*.

Проректор вищого навчального закладу – заступник ректора, який здійснює в межах своєї компетенції повноваження, делеговані йому ректором; входить до складу вченої ради вищого навчального закладу.

Професор – вчене звання, що присвоюється відповідним уповноваженим атестаційним органом особі, яка займається науково-педагогічною діяльністю, за клопотанням вищого навчального закладу або науково-дослідної організації.

Професійна підготовка – здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю.

Р

Результати навчання – компетенції, специфічні інтелектуальні і практичні навички, отримані та підтверджені проходженням програми навчання.

Рейтингова система – система оцінювання студентів, яка передбачає основні *критерії* та вимоги щодо рейтингу студентів. В основі рейтингової системи оцінювання знань студентів є *рейтинг студента* з кожної навчальної дисципліни. *Рейтинг студента* визначається за допомогою балів. Загальна їх кількість, як правило, складає 100 балів. Вони розподіляються на всі види робіт протягом семестру – відвідування лекцій, семінарські, практичні, лабораторні, індивідуальні заняття, самостійна робота над вивченням курсу, атестаційні заходи з модуля, заліки, іспити, курсові роботи, науково-дослідна робота і т. ін. та облікуються у журналі академічної групи, а також у відповідних відомостях.

Результати рейтингу з кожної навчальної дисципліни визначаються на підставі набраних студентами балів у формі *підсумкового контролю (залік, іспит)*, захисту *курскових робіт* та *звітів за практику*, за підсумковою оцінкою, яка заноситься у *залікову книжку*, за п'ятибальною шкалою, шкалою кредитно-модульної системи (ECTS) та рейтинговою шкалою.

На підставі рейтингової шкали з кожної дисципліни навчального плану визначається *семестровий рейтинг студента*, далі підсумковий (або загальний) за весь період навчання, який надається у додатку до диплома або в окремому спеціальному «сертифікаті».

Сумарний рейтинговий показник – сукупний показник, який враховує: 1) сумарний модульний контроль, що дорівнює не менше 61 бала; 2) результати контролю з кожного модуля, що перевищують 60 балів. Підсумковим контролем є державна атестація.

Ректор – керівник вищого навчального закладу, особа, яка очолює університет (академію, інститут), здійснює безпосереднє управління усією діяльністю ВНЗ, організовує його роботу і несе повну відповідальність за підготовку висококваліфікованих спеціалістів, керівництво освітньою, науковою, виховною роботою та організаційно-господарчою діяльністю ВНЗ.

Рівень – місце кваліфікації в системі вищої освіти. Зазвичай існує національна ієрархія кваліфікацій. Кількість рівнів кваліфікацій вищої освіти відрізняється між країнами та/або видами вищої освіти.

Рівень професійної діяльності – характеристика професійної діяльності за ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує фахівець.

Робоча навчальна програма – нормативний документ вищого закладу освіти, розробляється для кожної навчальної дисципліни на основі *навчальної програми* дисципліни відповідно до навчального плану. У РНП відображаються конкретний зміст навчальної дисципліни, послідовність та організаційно-методичні форми її вивчення, обсяг часу на різні види навчальної роботи, засоби і форми поточного та підсумкового контролю. До РНП входять: тематичний план, пакет методичних матеріалів для проведення поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури, засобів наочності, технічних засобів навчання тощо.

Робочий навчальний план – розробляється на навчальний рік за семестрами на основі діючих навчальних планів спеціальностей з урахуванням вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Обсяг навчальних дисциплін вимірюється кредитами і годинами, тобто дорівнює 60 кредитам або 2160 годинам.

С

Самостійна робота – основний засіб засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять, без участі викладача.

Час, відведений для самостійної роботи студента, може становити від 1/3 до 2/3 частини академічного кредиту.

Співвідношення обсягів аудиторних занять і самостійної роботи студентів визначається з урахуванням специфіки та змісту конкретної навчальної

дисципліни, її місця, значення і дидактичної мети в реалізації освітньо-професійної програми, а також питомої ваги у навчальному процесі практичних, семінарських і лабораторних занять.

Самоосвіта – форма засвоєння додаткових освітніх програм при мінімальній організації освітнього процесу або повної відсутності управління цим процесом з боку педагогічних працівників.

Система освіти – сукупність взаємодіючих наступних освітніх програм і державних освітніх стандартів різного рівня і спрямованості; мережа освітніх установ, що реалізують їх незалежно від організаційно-правових форм, типів і видів; система органів управління освітою і підвідомчих їм установ і організацій.

Спеціальність – сукупність знань, умінь і навичок, отриманих у процесі цілеспрямованої підготовки і досвіду практичної роботи та підтверджених відповідним документом про освіту.

Спеціалізація – це набуття особою здібностей виконувати окремі завдання та обов'язки, які мають особливості, в межах спеціальності.

Стандарт вищої освіти – сукупність норм, які визначають зміст вищої освіти, зміст навчання, засіб діагностики вищої освіти та нормативний термін навчання.

Стажування – це закріплення на практиці знань і навичок, отриманих особою в процесі професійної підготовки та набуття досвіду виконання завдань та обов'язків певної спеціальності.

Студент (лат. studio – старання, вивчення, сумлінно працюючий, той, хто навчається) – особа, яка навчається у вищому навчальному закладі.

Студенти – представники соціально-професійної групи тих, хто навчається у вищих навчальних закладах. Формування інформаційного суспільства радикально змінює суспільне становище студентства — активно оволодіваючи новими знаннями та професійними компетенціями, воно все більше еволюціонує від другорядного соціального прошарку до значної за кількістю і можливостями частини всього суспільства, без якої неможливе розв'язання його стратегічних завдань.

Студентське самоврядування – у вищих навчальних закладах створюються органи студентського самоврядування, які можуть мати різноманітні форми – сенат, парламент, старостат, студентські деканати, ради тощо. Рішення органів студентського самоврядування мають дорадчий характер.

Т

Трансфер кредитів – «перенесення кредитів» у розумінні визнання періодів навчання одного навчального закладу в інших навчальних закладах (або в закладах іншої країни), де були отримані (документовані) ці кредити.

Типи вищих навчальних закладів – університет, академія, інститут, консерваторія, коледж, технікум.

Тьютор – нова спеціалізація діяльності педагога, яка реалізується в умовах *дистанційної форми навчання*. Основними функціями тьютора є: надання

консультаційної допомоги під час навчання, інформаційна підтримка процесу навчання, розв'язання конфліктних проблем, які виникають у процесі навчання, адаптація студентів до нової форми навчання. Тьютор навчає студента шукати знання, керує процесом їх засвоєння, допомагає, контролює, «супроводжує» протягом всього навчального процесу.

У

Університет (нім. *Universitat* – лат. *universitas (universitatis)*) – сукупність – багатопрофільний вищий навчально-науковий заклад, який реалізує освітні програми, пов'язані зі здобуттям певної вищої та післядипломної професійної освіти з широкого спектра напрямів (спеціальностей): із природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв. Він виконує *фундаментальні та прикладні* наукові дослідження, є провідним науковим та методичним центром у галузях своєї діяльності, має розвинену інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність. Можуть створюватися класичні та профільні (технічні, економічні, педагогічні, медичні, аграрні, мистецькі, культурологічні та ін.) університети. Найбільш ёмко і чітко фундаментальні принципи і призначення університетів визначені у *Великій Хартії університетів* (*Magna Charta Universitatum*), прийнятій у 1988 р.

Ф

Факультет – основний організаційний та навчально-науковий підрозділ (частина, відділ) вищого навчального закладу, де викладають певний цикл споріднених наукових дисциплін і готують фахівців відповідного профілю. Об'єднує відповідні кафедри і лабораторії. Керівництво факультетом здійснює декан.

Філія – місцеве відділення будь-якої установи, підприємства, організації тощо; відокремлений структурний підрозділ вищого навчального закладу, що створюється з метою забезпечення фахівцями місцевого ринку праці та наближення місця навчання студентів до їх місця проживання.

Формальне навчання – один із трьох сучасних типів навчання, відмінність яких визначається у документах ЄС, як правило, надається навчальними закладами або організаціями; структуроване з погляду цілей навчання та тривалості навчання, завершується присудженням свідоцтва про освіту. Формальне навчання є цілеспрямованим з погляду того, хто навчається.

Я

Якість освіти – інтегральна характеристика освітньої діяльності та її результатів. Як зазначається у «Всесвітній декларації про вищу освіту XXI століття» (1998 р.), якість у сфері вищої освіти є багатовимірною концепцією,

яка повинна охоплювати усі її функції і види діяльності: навчальні й академічні програми, наукове дослідження й стипендії; укомплектування кадрами, учнями, матеріально-технічною базою; відповідність вищої освіти як соціальної системи соціально-економічним потребам, інтересам особи, суспільства і держави; сукупність якостей особи з вищою освітою, які відбивають її компетентність, ціннісні орієнтації, соціальну спрямованість і обумовлюють здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства.

Визначається рівнем якості вищої освіти, який є відносною характеристикою якості вищої освіти, що ґрунтується на порівнянні значень показників якості, одержаних на основі діагностичних елементів випускників вищого навчального закладу, з критерійно-орієнтованим еталоном, що устанавлюється державним стандартом вищої освіти. Здійснюється через контроль якості вищої освіти, що є системою заходів, які здійснює третя сторона з метою перевірки якостей особи випускника вищого навчального закладу.

Навчальне видання

ОЛЕНА АЛЬБЕРТІВНА КНЯЗЄВА

Основи університетської освіти в галузі зв'язку

**Навчальний посібник
з дисципліни «Університетська освіта»
для студентів за напрямом підготовки
6.030504 «Економіка підприємства»
6.030601 «Менеджмент»**